

Digitaal literair lezen - doen we het al?

EEN EERSTE INVENTARISATIE VAN HET DIGITALE LITERAIRE
LEESGEDRAG ONDER DE NEDERLANDSE BEVOLKING

NIELS BAKKER

Lezen

STICHTING LEZEN

Deze publicatie is uitsluitend te downloaden via www.lezen.nl

Digitaal literair lezen - doen we het al?

EEN EERSTE INVENTARISATIE VAN HET DIGITALE LITERAIRE
LEESGEDRAG ONDER DE NEDERLANDSE BEVOLKING

NIELS BAKKER

Colofon

Stichting Lezen
Oxford House
Nieuwezijds Voorburgwal 328G
1012 RW Amsterdam
020-6230566
www.lezen.nl
info@lezen.nl

Vormgeving cover

Lijn 1 Haarlem, Ramona Dales

Dit onderzoek is uitgevoerd door Niels Bakker, Vrije Universiteit Amsterdam, in opdracht van Stichting Lezen met medewerking van prof. dr. Dick Schram.

© 2010 Stichting Lezen, Amsterdam

Inhoudsopgave

1	Het digitale literaire lezen: een onstuitbare opmars?	7
1.1	Digitale leesapparaten kruisen degenen met het boek	7
1.2	Digitale literatuur: een genreoverzicht.....	9
1.2.1	<i>Digiliteratuur</i>	10
1.2.2	<i>Geremedieerde literatuur</i>	13
1.3	Het lot van het gedrukte boek	14
1.4	Inzicht in digitaal literair leesgedrag.....	15
2	Het digitale literaire lezen: perspectief van uitgever, cultuurcriticus en consument	18
2.1	Een verborgen revolutie in het boekenvak.....	18
2.2	Waarom wordt lezen (nu) belangrijk gevonden?.....	22
2.3	De netgeneratie	25
2.4	Vrouwen houden van romans, mannen van gadgets.....	28
2.5	De e-reader & tablet test.....	28
3	Het digitale literaire lezen: onderzoeksmethode	33
3.1	Respondenten en subgroepen.....	33
3.2	Analyse: weging.....	34
3.3	Analyse: statistische toetsen	35
4	Het digitale literaire lezen: resultaten	37
4.1	Hoe jonger, hoe groter het gebruik.....	37
4.2	Hoe ouder, hoe intensiever het gebruik	39
4.3	Lineair lezen, ook achter het scherm	42
4.4	Romans en korte verhalen populairste teksten.....	43
4.5	World Wide Web belangrijkste kanaal voor aanschaf boeken	46
4.6	Goedkope e-boek stimuleert verkoop.....	48

4.7	E-reader, laptop en computer vaakst gebruikte en populairste apparaten.....	50
4.8	E-reader wint het van computer en laptop, én van het gedrukte boek	53
4.9	Digitale lezers lezen ook vaker literatuur van papier.....	59
4.10	Niet-digitale lezers nemen afwachtende houding in.....	63
4.11	Digitale lezers hebben meer affiniteit met literatuur	68
5	Het digitale literaire lezen: conclusie en discussie	73
5.1	Gedrukte boek nog springlevend, maar e-reader kan de concurrentie aan.....	73
5.2	E-reader digitaal medium voor ouderen.....	75
5.3	Doorbraak digitale literaire lezen onzeker.....	76
	Literatuurlijst	77
	Bijlage Enquête literair lezen van het scherm	81

1 Het digitale literaire lezen: een onstuitbare opmars?

1.1 Digitale leesapparaten kruisen degenen met het boek

In 1454 liet Gutenberg het eerste boek van de door hem uitgevonden drukpers rollen. Sindsdien heeft het lezen van papier een onaantastbare positie gehad. Maar meer dan 550 jaar later bestaat er een reële mogelijkheid dat ook het boek het tegen de computer moet afleggen. Dat gebeurt op een moment dat vrijwel alle andere ‘oude’ media, zoals film, fotografie en muziek, al geheel of gedeeltelijk zijn ‘geremedieerd’ door de nieuwe digitale media (Bolter & Grusin, 2002). Het boek heeft de dans zo lang kunnen ontspringen vanwege het eeuwenlange en daardoor sterk ingesleten gebruik. In vergelijking met een relatief jong medium als film is er een hoge mate van gewinning en vertrouwdheid opgetreden. Het afscheid van de plaat, het cassettebandje en de cd verliep relatief eenvoudig, veel moeilijker valt ons dit bij het boek.

De omslag zal daarom waarschijnlijk niet zo’n vaart lopen als bij film en muziek. Anderzijds zijn er in de periode van 2005 tot 2010 zoveel initiatieven op het gebied van het digitale lezen ontstaan, dat we gerust kunnen spreken van een heuse boom. De ene na de andere e-reader zag het levenslicht, en het aantal boeken dat beschikbaar kwam als e-boek groeide alleen maar. De verkoopcijfers van zowel e-readers als e-boeken maakten in 2010 wereldwijd een enorme stijging door. In Nederland heeft het digitale lezen in dat jaar ook langzaam voet aan de grond gekregen. In de eerste vier maanden van 2010 gingen er 23.000 e-readers over de toonbank, terwijl de afzet van e-boeken op 100.000 lag. Een stijging ten opzichte van 2009, toen het over het gehele jaar ging om 37.000 e-readers en 60.000 boeken. Overigens werden er 49 miljoen gedrukte boeken verkocht. Het aandeel van e-boeken in de totale boekenverkoop is momenteel dus nog bescheiden (GFK Retail & Technology, 2010).

De tablet gaat waarschijnlijk belangrijker worden voor het digitale lezen dan de e-reader. De iPad van Apple overtreft alle verwachtingen; begin juni 2010 lag het aantal verkochte exemplaren op twee miljoen, aan het eind van de maand was dat opgelopen tot drie miljoen. Verwacht wordt dat ergens eind 2010 de tien miljoenste iPad over de toonbank zal gaan. Daarmee is de iPad bezig uit te groeien tot het best verkochte mobiele apparaat ooit, beter dan de iPod, iPhone en de mini laptop.

Op een tablet, die ongeveer dezelfde afmetingen heeft als een e-reader, kun je niet alleen lezen, maar ook internetten, e-mailen, chatten, filmpjes bekijken en muziek beluisteren. De e-reader mist een dergelijke integratie van functies, maar heeft voorlopig het e-Ink scherm als voordeel. Dat heeft als doel de leeservaring hetzelfde te laten zijn als van papier. Tablets zijn, net als computers en laptops, uitgerust met een lcd-scherm, al kan dat snel veranderen. Er wordt hard gewerkt aan nieuwe technieken voor schermen die even leesvriendelijk zijn

en die ook kleur kunnen weergeven en het afspelen van audio en video mogelijk maken. Naar verwachting verschijnen de eerste exemplaren eind 2010 op de markt.

In de ontwikkeling van digitale leesapparaten tekenen zich dus twee tendensen af. Aan de ene kant zijn producenten uit op het imiteren van de leeservaring van papier. De technologie is anders, het gebruik lijkt op wat we gewend zijn – en dat neemt de noodzaak weg om cultureel, naast technologisch, te veranderen (Young, 2008). Aan de andere kant rusten ze hun producten juist uit met nieuwe functionaliteiten: papier plus extra voordelen! Die moeten consumenten overtuigen van de meerwaarde van de nieuwe technologie boven de oude. Eén van de belangrijkste verkoopargumenten van de e-reader is dat je er duizenden boeken op kunt opslaan en dat het dus niet meer nodig is om met tassen vol papier te sjouwen. Daarnaast is het mogelijk de lettergrootte en het lettertype naar eigen wens aan te passen, wat vooral voor slechtziende lezers een pluspunt zal zijn. Ook kunnen er metadata aan teksten worden toegevoegd, waardoor ze gemakkelijk te doorzoeken zijn.

Tegenover deze extra mogelijkheden staat een aantal kwesties dat om een oplossing vraagt, wil het digitale lezen een gang naar het grote publiek maken. In de eerste plaats is het prijsverschil verwaarloosbaar. In Nederland ligt de verkoopprijs van een e-boek op ongeveer tachtig procent van dat van een gedrukt boek. Dat wordt deels veroorzaakt door de hogere btw-afdracht voor e-boeken, 19 procent in plaats van 6 procent. De andere reden is dat de besparingen voor uitgeverijen beperkt zijn.

Het overbodig worden van het kappen van bomen, het aanschaffen en gebruiken van drukpersen, het bouwen en vullen van opslagcentra en het transporten van boeken zorgen voor lagere productiekosten. Maar andere kosten, zoals royalty's voor de auteur, de begeleiding van schrijvers, een marketing- en publiciteitsafdeling, blijven gewoon bestaan. Daarnaast zijn uitgeverijen gedwongen nieuwe investeringen te doen, zoals het opzetten van platformen voor de verkoop van e-boeken. De consument heeft daar natuurlijk geen boodschap aan. Voor hem vertegenwoordigt een e-boek nog niet dezelfde waarde als een gedrukt boek (Thompson, 2005: 317). Ook moet er vanwege het geringe prijsverschil een relatief groot aantal boeken worden aangeschaft om de kosten van een digitaal leesapparaat eruit te halen. Dit heeft tot gevolg dat mensen minder geneigd zullen zijn om digitaal te gaan lezen.

Ten tweede is er een overkill aan bestandsformaten, die niet op ieder digitaal leesapparaat te gebruiken zijn (Thompson, 2005: 316). Dit werkt verwarrend en demotiverend, terwijl de consument juist behoefte heeft aan overzichtelijkheid. Eén algemeen formaat dat de standaard wordt, zoals de mp3 voor muziek, kan daarvoor zorgen. Hoewel de open standaard ePub een serieuze gooi naar deze status doet, is Amazon ook nog in de race met zijn eigen azw voor de Kindle en moeten we natuurlijk Adobe's pdf niet vergeten, het meest gebruikte formaat voor de uitwisseling van tekstbestanden via internet.

Tot slot bestaat in de boekenbranche de vrees voor inkomstenderving. De gedachte daarachter: als consumenten e-boeken massaal gaan kopiëren, zoals dat met films en muziekbestanden gebeurt, heeft dat een drukkend effect op de omzet. Niet alleen maakt dat uitgeverijen huiverig om hun boeken überhaupt als e-boek aan te bieden, ook maken ze gebruik van Digital Rights Management, een techniek om e-boeken te beveiligen. Het nadeel van deze methodes is echter dat ze de vrijheid van de gebruiker inperken. Zo kan een met DRM uitgerust e-boek slechts een beperkt aantal keren van het ene naar het andere digitale leesapparaat gekopieerd worden. Dit weerhoudt consumenten er mogelijk van om digitaal te gaan lezen. Ook duwt het hen juist in de richting van illegale kopieën of boeken in het auteursrechtvrije domein, omdat deze DRM-vrij zijn.

Vanwege deze hobbels valt moeilijk te voorspellen of het digitale lezen daadwerkelijk doorbreekt. Al is een mislukking onwaarschijnlijk, gezien de serieuze investeringen van marktpartijen als Amazon, Apple en Google. Samen met door idealen van technologische innovatie gedreven voorstanders van het digitale lezen zullen zij er waarschijnlijk alles aan willen doen om voor de problemen waar ‘early adopters’ en consumenten tegenaan lopen, oplossingen te zoeken.

1.2 Digitale literatuur: een genreoverzicht

De opkomst van digitale leesapparaten zoals de e-reader en de tablet staat niet op zichzelf. Ze maakt deel uit van een gestage transformatie die al plaatsvindt vanaf het moment dat de computer zijn intrede deed, namelijk die van het papier naar het beeldscherm als het primaire lees- en schrijfmedium. Uit cijfers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (2010) komt naar voren dat het lezen van gedrukte media tussen 1975 en 2005 ruwweg halveerde: van 6,1 naar 3,8 uur per week.¹ Het gebruik van de computer is tussen 2000 en 2005 juist meer dan verdubbeld: van 1,8 naar 3,8 uur per week. De SCP-data suggereren dat het aantal uren dat achter de computer wordt doorgebracht, ten koste gaat van de tijd die aan boeken, kranten en tijdschriften besteed wordt. Maar dit betekent niet per se dat er ook minder gelezen en geschreven wordt. Van de 3,8 uur computertijd gaat 2,2 uur namelijk zitten in taken die op de een of andere manier gerelateerd zijn aan lezen en schrijven. Er bestaan zelfs aanwijzingen dat er vanwege de informatie-overload die door het digitale tijdperk ontstaan is, meer gelezen en geschreven wordt. Twee derde van de respondenten gaf in een enquête van Liu (2005) aan de afgelopen tien jaar meer tijd uit te trekken voor deze activiteiten, met name als het gaat om het lezen van het scherm.

Nederlanders besteedden in 2005 iets meer dan een kwart van de 3,8 uur aan het lezen van

---

¹ Van die 3,8 uur wordt ongeveer een derde besteed aan boeken: 1,3 uur per week. Uitgesplitst naar genres lezen Nederlanders in 2005 wekelijks 0,4 uur in literaire boeken, 0,6 uur in romantische en spannende boeken, 0,1 uur in jeugdboeken en strips en 0,2 uur in informatieve en overige boeken.

fictieve en poëtische teksten van gedrukte media. Het SCP meet (nog) niet hoe hoog deze cijfers zijn voor digitale literatuur, maar de e-reader en de tablet zijn niet de enige apparaten die voor dat doeleinde kunnen worden gebruikt. Ook de personal computer, laptop, spelcomputer en smartphone of gewone mobiele telefoon dienen zich aan als digitaal leesapparaat. Precieze cijfers omtrent het leesgedrag en het aantal gedownloadte boeken ontbreken, maar het aanbod van literaire werken in het digitale domein is de afgelopen jaren explosief gestegen.

Digitale fictieve en poëtische teksten zijn op te splitsen in twee categorieën. Aan ene kant zijn er verhalen en gedichten die speciaal voor receptie op de computer of de mobiele telefoon zijn vervaardigd; het digitale medium is bij deze digiliteratuur het primaire publicatiemedium. Aan de andere kant zijn er de digitale versies van literaire teksten die oorspronkelijk voor papier geschreven zijn, de zogenaamde geremedieerde literatuur.

1.2.1 Digiliteratuur

De historie van de eerste categorie gaat verder terug dan die van de tweede. In de jaren '80 en '90 experimenteerden schrijvers al met non-lineaire, interactieve verhalen. De lezer bepaalt door op hyperlinks te klikken hoe hij zich door de blokjes tekst, 'chunks' of 'lexia' wil bewegen. De tweede generatie hyperfictie, die samenviel met de opkomst van het World Wide Web, was multimediaal van aard: talige tekens werden verrijkt met afbeeldingen, animaties, kleur en geluid. Ook ontstond er een brede variëteit aan navigatiemogelijkheden en interfaces die het belang van links inperkten (Hayles, 2008: 6-7).

Een groot publiek hebben hypertextverhalen nooit gekregen. Waar valt dat aan te wijten? De lezer krijgt weliswaar de mogelijkheid zijn eigen route door de tekst te bepalen, dit gaat ten koste van de onderdompeling in de verhaalwereld (Ryan, 2001; Mangan, 2008; Miall & Dobson, 2001; Tan & Dev, 2001). Daarnaast bleken hyperlinks en zoekfuncties beter te werken in de ontsluiting van databases, archieven en bibliotheekcollecties, en in tekstsoorten met een minder dwingende lineaire structuur, dan in verhalen. Tot slot liepen schrijvers erop stuk dat interactiviteit zich moeizaam liet combineren met traditionele narratieve waarden, zoals oplopende spanning en karakterontwikkeling.

Hayles (2008: 7-8) maakt een onderscheid tussen hyperfictie en twee daaraan verwante vormen. In netwerkfictie worden tekstfragmenten uit allerlei verschillende databases gegenereerd, om deze in een steeds wisselende volgorde aan te bieden. Vaak gebeurt dit automatisch en willekeurig, dus zonder dat schrijver en lezer er (creatieve) invloed op uit kunnen oefenen. Interactieve fictie heeft overeenkomsten met videogames. Er is sprake van een karakter dat acties onderneemt in een virtuele wereld. Dit karakter, of 'avatar', wordt aangestuurd door de lezer of 'interactor'. Dat gebeurt door middel van tekstuele commando's, die dan de literaire tekst vormen.

Een stap verder gaan de driedimensionale werelden die niet schuilgaan achter een tweedimensionaal scherm, maar waarin de lezer fysiek kan rondwandelen. Hayles (2008: 11) noemt als voorbeelden locatiegebaseerde verhalen, waarbij de toeschouwer een wandeling maakt door een omgeving, gestuurd door verbale of geschreven navigatie-aanwijzingen, en de virtual reality-omgeving CAVE, die door onder andere Noah Wardrip-Fruin en Talan Memmott is gebruikt voor interactieve literatuur. 'Performed in a three-dimensional space in which the user wears virtual reality goggles and manipulates a wand, these works enact literature not as a durably imprinted page but as a fullbody experience' (Hayles, 2008: 12-13).

Hayles (2008: 16-17) constateert dat het falen van hyperfictie twee reacties heeft opgeroepen. Enerzijds hebben auteurs gezorgd voor vernieuwing van het genre. De lezer krijgt minder vrijheid, bijvoorbeeld in de vorm van een verhaalstructuur met een beperkt aantal keuzemogelijkheden. Anderzijds keren ze zich af van narratieve vormen. Zo is een sterk op experimenteren gerichte digitale literatuur ontstaan; nagenoeg alle digitale poëzie kan onder dit label worden geschaard.

Deze familie is even veelzijdig en heterogeen, constateert Morris (2006: 18-31), die drie brede stromingen onderscheidt: hypertekstuele, dynamische en programmeerbare gedichten. Deze kunnen weer in talloze subgenres worden onderverdeeld. 'Letterlijke' poëzie bijvoorbeeld bestaat niet noodzakelijkerwijs uit woorden, regels en coupletten als wel uit grafische, vallende of in elkaar overvloeiende letters. Ook zijn er de gedichten die automatisch worden gegenereerd uit de gegevens in een database, een vorm van niet-creatief schrijven. Het resultaat op het scherm is bij iedere lezing anders. Soms participeert de lezer in de totstandkoming van zo'n gedicht, door het algoritme te manipuleren. Tot slot noemt Morris (2006: 29) 'codewerk': daarin is ook het gedicht dat de lezer op het scherm ziet, geschreven in programmeertaal.

De specifieke eigenschappen van digitale gedichten zorgen ook voor nieuwe uitdagingen in het lees- en interpretatieproces. In bewegende gedichten, zoals die van de Nederlandse dichter Tonnis Oosterhoff, blijken lezers hun gedachten voortdurend kwijt te raken, omdat de taal dynamisch is, de controle over het leestempo verloren gaat en een overzicht van het gedicht als geheel achterwege blijft. Dit bemoeilijkt lezers tot een bevredigende interpretatie te komen (Bakker, 2008).

Na de doorbraak van het netwerkmedium, rond de eeuwwisseling, zijn er op internet ook uiteenlopende nieuwe literaire vormen ontstaan. Vaak maken deze gebruik van de online mogelijkheid tot directe communicatie. Auteur en lezer komen zonder de tussenkomst van uitgeverij en boekhandel met elkaar in contact. Voor amateurschrijvers is het even eenvoudig geworden om hun werk te publiceren als voor professionals, omdat ze het op hun eigen website kunnen plaatsen. Zo zijn er bloggers die werken aan 'romans-in-

progress’, waarbij ze met enige regelmaat een nieuw fragment, voorzien van een cliffhanger, op hun weblog zetten. In sommige gevallen verschijnen afgeronde romans weer als gedrukt boek.

De lezers van blogfictie becommentariëren de gepubliceerde fragmenten en geven suggesties voor het vervolg van het plot (Vanhooren, Vanbrabant, Mottart & Rutten, 2008: 26). Hun invloed reikt verder dan bij de hypertextroman, omdat ze niet alleen de structuur maar ook de inhoud mede bepalen. Staat er bij de blogfictie nog één auteur aan het hoofd, in het geval van ‘groepsauteurschap’ of ‘collaborative fiction’ nemen meerdere schrijvers een gelijkwaardige positie in bij de totstandkoming van het verhaal. Dit is het geval in fanfictie, waarbij fans de verhalen van hun favoriete schrijvers herschrijven en van een alternatief plot voorzien (Vanhooren, Vanbrabant, Mottart & Rutten, 2008: 28). Dat dit collectieve schrijven zorgt voor nieuwe vraagstukken over wie de autoriteit over de tekst heeft, kwam naar voren in een experiment met het schrijven van een roman in een wiki. Deelnemers voegden fragmenten toe zonder te letten op de samenhang met het geheel, ze creëerden verschillende versies en discussieerden volop over het te volgen schrijfsproces. Het resulteerde in een onoverzichtelijke ratjetoe (Mason & Thomas, 2008).

De ultrakorte literaire tekst, ofwel microfictie, is ook een veel voorkomende literaire vorm op internet. Deze verhalen of gedichten hebben een maximumlengte en kunnen ook door iedereen geschreven worden. Op www.400words.com gaat het om verhalen van ongeveer 400 woorden, op de Nederlandse website www.precies160.nl om gedichten van maximaal 160 tekens, evenveel als er in een sms-bericht passen. Speciaal geschreven voor het mobieltje is het in Japan populaire genre van de mobiele telefoonroman of ‘keitai’ fictie. Deze romans worden in veel gevallen ook vervaardigd op de mobiele telefoon, net als de wiki-roman door een collectief van auteurs in plaats van een individu.

Tot slot zijn er in de literaire wereld trends waarneembaar in de richting van crossmedialiteit en (her)oralisering, ofwel een hernieuwde belangstelling voor oraliteit. In het eerste geval wordt gekozen voor meerdere kanalen om een werk uit te zenden. Naast een boek kan er bijvoorbeeld sprake zijn van een film of een game die vrijwel gelijktijdig of juist na elkaar worden uitgebracht. Idealiter versterken de platformen elkaar over en weer. Heroralisering vindt op verschillende fronten plaats. In de eerste plaats in de populariteit van slam poetry en in meer traditionele vormen van het voordragen van poëzie, of dat nu in de fysieke of in de virtuele ruimte gebeurt. Ook digitale poëzie vindt, in de vorm van projecties in combinatie met een performance van de auteur, vaak een publiek via deze weg (Baetens, 2006: 17-18; Bakker, 2006: 115). Een ander voorbeeld zijn luisterboeken, die ten tijde van de introductie van de iPod en andere mp3-spelers een hype beleefden. De storm is inmiddels wat gaan liggen, maar auteurs die op een digitale drager voorlezen uit eigen werk hebben hun plaats in het literaire landschap definitief gevestigd.

1.2.2 *Geremedieerde literatuur*

Nadat internet uitgroeide tot een niet meer weg te denken medium, verschenen er ook steeds meer digitale versies van oorspronkelijk voor papier geschreven literaire werken online. Deze digitaliseringsgolf sloeg binnen uitgeverijen al veel eerder toe: het volledige redactie- en productieproces is daar vanaf begin jaren '90 gedigitaliseerd, op de druk en distributie van het boek na (Thompson, 2005). De recente ontwikkelingen maken deze interne organisatieverandering ook zichtbaar voor de consument, die het op de computer geschreven, geredigeerde en opgemaakte werk ook als digitaal bestand in handen krijgt.

Deze literaire e-boeken zijn op te delen in twee categorieën. De eerste bestaat uit werken die door derden worden gedigitaliseerd. Dat gebeurt in veel gevallen letterlijk, door het gedrukte boek te scannen en er een digitaal bestand van te maken. Het beursgenoteerde internetbedrijf Google is met Google Books, in samenwerking met een kleine twintig belangrijke (universiteits)bibliotheken, het meest omvangrijke en ook meest omstreden digitaliseringsprogramma van teksten gestart, maar er zijn ook kleinschaliger initiatieven, zoals de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL), dat literaire teksten uit het Nederlandse taalgebied online een tweede leven geeft, of Project Gutenberg, dat hetzelfde doet voor literaire teksten wereldwijd. De boeken binnen deze projecten zijn in de regel gratis te raadplegen of te downloaden. Dat heeft bij Google tot rechtszaken geleid, omdat het bedrijf ook teksten scande die nog onder het auteursrecht vielen. De DBNL en Project Gutenberg bieden alleen boeken aan uit het publieke domein.

De literaire e-boeken van uitgeverijen vormen de tweede categorie. Deze zijn bestemd voor de verkoop. Dat gebeurt via de websites van de uitgeverijen zelf, online boekhandels zoals Amazon en Bol en ook via fysieke boekhandels. Maar niets staat schrijvers in de weg om op internet hun eigen winkel te beginnen. Zo lanceerde Leon de Winter C-Shed, waarop hij zijn eigen e-boeken wil gaan verkopen. Niet alleen vindt hij dat uitgeverijen te traag reageren op de opkomst van het digitale lezen, ook blijven er op deze manier meer inkomsten aan de strijkstok van hemzelf als auteur hangen.

Een gerenommeerde naam als De Winter heeft de diensten van een uitgeverij, op het gebied van bijvoorbeeld eindredactie en marketing, wellicht niet zo hard nodig, anders ligt dat voor beginnende schrijvers. Toch ontstaan er ook voor hen alternatieve distributie- en productiemodellen op internet. Deze richten zich op een democratisering van het selectieproces van manuscripten die voor publicatie in aanmerking komen. Zo kunnen aspirant-auteurs op de Nederlandse website www.tenpages.com de eerste tien pagina's van hun tekst uploaden, waarna bezoekers van de site bepalen of ze een 'aandeel' ter waarde van 5 euro in het boek willen kopen. Als er binnen vier maanden 10.000 euro is opgehaald, mag de schrijver onder begeleiding van een uitgeverij zijn boek voltooien. De consument bepaalt zo niet alleen wat hij koopt, maar ook wat er wordt gepubliceerd. Voor de uitgeverijen die meedoen aan Ten Pages, is het een handige manier om zich te verzekeren

van een publiek voor het boek. Het verkleint dus de risico's die met investeren in een auteur samenhangen.

Daarnaast heeft internet ervoor gezorgd dat iedereen zijn eigen website kan beginnen, en daar zijn verhalen of gedichten op kan publiceren. (Aspirant-)schrijvers die gebruik maken van deze mogelijkheid, werken buiten de gevestigde instituties of traditionele 'gatekeepers', zoals uitgeverijen en boekhandels. Ze worden over het algemeen ook niet besproken door de literatuurkritiek. Maar al zit er geen 'kwaliteitskeurmerk' op deze digitale boeken, dat hoeft niet per definitie te betekenen dat ze een inferieure kwaliteit hebben.

1.3 Het lot van het gedrukte boek

De digitaliseringsgolf in de literaire wereld woedt momenteel dus op twee fronten: digitale leesapparaten die een vergelijkbare leeservaring als papier willen bieden en een breder wordend aanbod van digitale fictieve en poëtische teksten. Wat zal er, als gevolg hiervan, met het gedrukte boek gebeuren? De Haan (2010: 28) wijst erop dat 'het verleden leert dat de acceptatie van nieuwe mogelijkheden traagheid kent en dat het oude vaak in gewijzigde vorm naast het nieuwe blijft bestaan. [...] Het komende decennium zullen we leven met de rijkdom van oude en nieuwe media die naast elkaar bestaan.'

Het gaat dus niet zozeer om de vraag of het gedrukte boek in de toekomst nog zal worden gebruikt, maar om de mate waarin dat gebeurt. Weet het een even belangrijke of zelfs belangrijkere positie te behouden naast zijn digitale equivalent, of wordt het langzaam naar de marge verdrongen? Dat laatste gebeurde met de langspeelplaat, die zich ondanks achtereenvolgens het cassettebandje, de cd en de iPod nog altijd in de belangstelling van een kleine schare liefhebbers en verzamelaars mag verheugen. Voor het boek ziet Gomez (2008: 176) op termijn een vergelijkbare horizon.

Duidelijke uitspraken hierover zijn moeilijk te doen, omdat de e-reader, tablet en alle andere media waarop digitale fictieve en poëtische teksten gelezen kunnen worden, zich in de 'early adopter'-fase bevinden. Pas als duidelijk is of de technofiele voorlopers worden gevolgd door de meer technofobe achterblijvers, ontstaat er een beter zicht op het lot van het boek.

De opkomst van digitale leesapparaten en de gevolgen daarvan voor het gedrukte boek hebben in elk geval gezorgd voor een hernieuwde obsessie voor de technologie achter het lezen en schrijven (Hillesund, 2010). De focus lag op de betekenis van de woorden en zinnen op de pagina; de feitelijke informatie in een krantenartikel, de betooglijn in een essay, de verbeelde verhaalwereld in een roman. Het gedrukte boek werd beschouwd als een transparant venster op de realiteit die het opriep, niet zozeer als een medium met technische mogelijkheden. Het omslaan van de bladzijden, de geur van de inkt op papier,

de flexibiliteit van de leeshouding, het maken van aantekeningen in de kantlijn – ze vielen ons niet meer op, zo vanzelfsprekend waren ze. Dat is veranderd. De digitale leesapparaten bieden andere technische mogelijkheden, en maken ons daarmee óók weer bewust van de technische specificaties van het boek.

Bolter & Grusin (2002) gebruiken de termen ‘immediacy’ en ‘hypermediacy’ om deze twee visies op mediatechnologie te duiden. In het geval van immediacy is het medium onzichtbaar, verdwijnt het naar de achtergrond, verbergt het zijn technieken om de werkelijkheid te representeren. De aandacht van de gebruiker gaat uit naar het gemedieerde, niet naar het medium. Bij hypermediacy is het precies andersom. Het medium maakt zichzelf zichtbaar, staat op de voorgrond, onthult zijn technieken om de werkelijkheid te representeren. Ook Ihde (1990) verwoordt deze tegenstelling, in zijn drie soorten relaties tussen mens en technologie. In ‘embodiment’ relaties functioneert de technologie als een verlengstuk van het lichaam en/of de zintuigen, zoals bij een hamer of de oordopjes van een iPod. In ‘hermeneutic’ relaties neemt het medium de gebruiker mee naar omstandigheden elders. De andere wereld wordt waargenomen door het venster van de technologie, waardoor die zelf als aandachtspunt naar de achtergrond verdwijnt. E-readers zijn hier een voorbeeld van. In ‘alterity’ relaties ligt de nadruk juist wel op de technologie, vaak als een object van fascinatie, zoals bij de digitale 3D-film Avatar (2009).

Ondanks de hernieuwde aandacht voor de technologie achter het lezen en schrijven (hypermediacy of alterity) doen de ontwikkelaars van digitale leesapparaten er juist alles aan om de technologie weer onzichtbaar te maken (immediacy of hermeneutic). De e-Ink schermen die streven naar het bieden van eenzelfde leeservaring als het gedrukte boek, vormen daarvoor het beste bewijs. Een andere techniek, maar met hetzelfde culturele en cognitieve gebruik. De ontwikkelaars willen een technologische transformatie bewerkstelligen, zonder dat de consument het gevoel heeft dat hij zijn gedrag moet aanpassen. Zo kan de situatie van hypermediacy of alterity relaties weer veranderen in de immediacy en hermeneutic relaties die de overhand hadden. Niettemin zal de aandacht van gebruikers de komende tijd nog uitgaan naar de digitale leestecnologie, de mate waarin ze erin slaagt het boek te simuleren én de nieuwe mogelijkheden die ze te bieden heeft.

1.4 Inzicht in digitaal literair leesgedrag

Het aanbod van digitale leesapparaten en digitale fictieve en poëtische teksten groeit, maar gegevens over het gebruik ervan ontbreken. Dat geldt ook voor de waardering van mensen voor de nieuwe leestecnologieën. Naast de verkoopcijfers van e-readers en e-boeken van GFK Retail & Technology (2010), beperkt de informatie zich tot reviews van digitale leesapparaten in kranten, tijdschriften en op weblogs en kleinschalige gebruiksonderzoeken (Pattueli & Rabina, 2010; Hillesund, 2010; Moore, 2009; Clark, Goodwin, Samuelson & Coker, 2008). Als we grip willen krijgen op de impact van digitale media op het lezen en

interpreteren van literaire teksten, is inzicht in het digitale leesgedrag noodzakelijk. Nu wordt hierover volop gediscussieerd (zie paragraaf 2.2), maar dit gebeurt op basis van aannames en veronderstellingen, niet op basis van feiten en statistieken uit wetenschappelijk onderzoek.

Het empirische onderzoek waarvan in dit rapport verslag wordt gedaan, beoogt een eerste inventarisatie te geven van de stand van zaken anno 2010 op het gebied van het lezen en interpreteren van fictieve en poëtische teksten met digitale (beeldscherm)apparaten. Met opzet is ervoor gekozen om dit voor alle mogelijke apparaten te doen, omdat nog onduidelijk is welk apparaat de standaard zal worden – de e-reader, de tablet, de iPhone of de desktop computer?

Het digitale leesgedrag is in kaart gebracht met een enquête. Deze is afgenomen onder een landelijk representatieve steekproef van 580 respondenten, verdeeld over de geslachten en over drie leeftijdsgroepen: 16-30 jarigen, 31-45 jarigen en 46-60 jarigen. Mannen zitten vaker achter de computer, terwijl vrouwen vaker een boek uit de kast pakken (SCP, 2010). Jongere mensen lopen doorgaans voorop bij de adoptie van nieuwe mediatechnologie, terwijl zich onder ouderen de meest intensieve lezers bevinden (De Haan, 2010: 8). Het is de vraag of deze beide vuistregels ook opgaan voor het literaire lezen met digitale (beeldscherm)apparaten. Voor de antwoorden op de enquête, zal steeds gekeken worden of er verschillen zijn tussen de leeftijdsgroepen en de geslachten.

De centrale, overkoepelende vraag van het onderzoek luidt: In hoeverre en op welke wijze gebruiken mensen digitale literaire teksten? Deze vraag is opgesplitst in de volgende deelvragen, die betrekking hebben op achtereenvolgens het huidige leesgedrag en de toekomstige situatie van het digitale literaire lezen. In de vraagstelling is met opzet gekozen voor gebruiken in plaats van voor lezen, omdat deze term ook andere leeswijzen dan het lineaire lezen dekt, zoals scannend lezen of het zoeken naar literaire teksten.

Heden

- In welke mate gebruiken mensen digitale literaire teksten? Is dit ten opzichte van vijf jaar geleden toegenomen/afgenomen/gelijk gebleven? Hoe lang is het geleden dat mensen voor het eerst een digitale literaire tekst hebben gelezen? Hoeveel digitale literaire teksten lezen mensen? Met welke regelmaat doen ze dit? En hoeveel tijd besteden ze er per keer aan?
- Op welke manieren gebruiken mensen digitale literaire teksten (lineair lezen, scannend lezen, uitprinten, gedrukte versie aanschaffen, multitaskend lezen, et cetera)?
- Welke soorten digitale literaire teksten gebruiken mensen (romans, dichtbundels, bewegende poëzie, interactieve verhalen, et cetera)?
- Wat vinden mensen van het gebruiken van digitale literaire teksten?
- Via welke kanalen komen mensen in het bezit van digitale literaire teksten of e-boeken?
- Wat vinden mensen van verschillende actuele issues met betrekking tot het digitale

literaire lezen (de prijs van e-readers en e-boeken, de beveiliging op e-boeken tegen kopiëren, het grote aantal bestandsformaten voor e-boeken, et cetera)?

- Welke digitale media gebruiken mensen om digitale literaire teksten te gebruiken (computer, e-reader, tablet, smartphone, et cetera)?
- Hoe ervaren mensen het gebruiken van literaire teksten met behulp van deze media?
- Wat vinden mensen van het gebruiken van literaire teksten met behulp van deze media?
- Hoe beschouwen mensen het digitale literaire lezen in vergelijking met het literaire lezen van papier?

Toekomst

- In hoeverre zijn mensen bereid om digitale literaire teksten te gaan gebruiken? Op welke termijn zijn ze van plan dit te gaan doen?
- Welke soorten digitale literaire teksten zijn mensen van plan om te gebruiken?
- Welke digitale media zijn mensen van plan te gebruiken voor digitale literaire teksten?
- Welke beweegredenen hebben mensen om digitale literaire teksten te gaan gebruiken?
- Wat moet er gebeuren om mensen die niet van plan zijn in de toekomst digitale literaire teksten te gaan gebruiken, van mening te doen veranderen?

Soorten gebruikers

- In welke opzichten verschillen gebruikers van digitale literaire teksten van mensen die dit in de toekomst van plan zijn te gaan doen en van mensen die dat niet van plan zijn (hun zelfbeeld als literaire lezer, gebruiker van schermapparaten en gebruiker van nieuwe mediatechnologie, het leesgedrag van gedrukte literaire teksten, het leesgedrag van niet-literaire digitale teksten)?

De opbouw van het rapport is als volgt. In het volgende hoofdstuk ga ik dieper in op de transformatie van de uitgeverwereld van het papier (analoog) naar het beeldscherm (digitaal). Hieruit zal naar voren komen dat proza en poëzie de laatste tekstuele ‘genres’ zijn die hun gang maken naar de digitale snelweg. Vervolgens wordt stil gestaan bij de eerste impressionistische leeservaringen met digitale leesapparaten, zoals e-readers en iPads, en wordt er een kort overzicht gegeven van wetenschappelijke experimenten naar het lezen van lcd-schermen (die op computers en laptops zitten) en het lezen van teksten van het World Wide Web.

In hoofdstuk 3 volgt een uitgebreide beschrijving van de verschillende stappen die in het uitvoeren van het onderzoek werden genomen, waarna in hoofdstuk 4 de resultaten worden beschreven en in hoofdstuk 5 de belangrijkste conclusies volgen.

2 Het digitale literaire lezen: perspectief van uitgever, cultuurcriticus en consument

2.1 Een verborgen revolutie in het boekenvak

De huidige opmars van het e-boek is niet de eerste in de recente geschiedenis. In het midden van de jaren '90 vond in de uitgeversbranche de eerste stormachtige, koortsige hype plaats rondom de impact van de digitalisering op het gedrukte boek. Het internet zou het dominante communicatienetwerk worden, en velen dachten dat voor het papieren boek dezelfde aftocht in het verschiet lag als voor de langspeelplaat en het cassettebandje. Op weg naar de status van collectorsitem. Dezelfde 'content' kon in de toekomst evengoed online worden aangeboden.

Dit is de eerste van drie fases rondom het e-boek die Thompson (2005: 309-312) onderscheidt in zijn proefschrift over de wereld van het academisch uitgeven. De tweede situeert hij rond de millenniumwisseling, toen duidelijk werd dat de hoge verwachtingen niet uitkwamen. Deels was dat te wijten aan de uitbarsting van de internetbubbel en de daarmee gepaard gaande forse dalingen van de beurskoersen van ict-bedrijven. Maar ook viel de omzet uit e-boeken tegen. Daarom werden de investeringen in de digitale programma's van uitgeverijen – een paar jaar daarvoor met veel tromgeroffel aangekondigd – fors teruggeschoefd. De e-boekrevolutie kwam krakend tot stilstand.

Daarop zette de derde fase zich in, die in de woorden van Thompson (2005: 311) het beste kan worden beschreven als 'voorzichtig experimenteren'. Meer bedachtzaam, gefocust en overwogen. Dit gebeurde vanuit het besef dat digitale content niet de snelle winststijgingen had gebracht waarop was gehoopt. Ook werd niet langer gedacht dat het de inkomsten uit gedrukte boeken zou vervangen; deze bleven voorlopig de basisbron van omzet uitmaken. 'The key challenge faced by publishing firms who wish to experiment in this domain today is how to protect their existing print-based revenue streams while at the same time exploring ways in which digital technologies can be used to enhance existing revenue streams and create new ones, whether by enabling them to produce and deliver print-based products more efficiently or by enabling them to make their content available in alternative formats' (Thompson, 2005: 311-312).

Uitgeverijen richtten zich alleen op de gebieden waar digitale content wel een realistisch perspectief leek te bieden. De markt voor algemene boeken – hoofdzakelijk verhalende fictie en non-fictie – werd voorlopig afgeschreven. Alle aandacht ging uit naar het ontsluiten van wetenschappelijke teksten, met name tijdschriftartikelen, ruwe onderzoeksdata en encyclopedieën.

De digitale revolutie is op het vlak van content dan een evolutie gebleken, als het gaat om

het hele proces van het uitgeven heeft zich volgens Thompson (2005) wel een radicale verandering voltrokken. Hij noemt dit een verborgen revolutie, omdat de boekenconsument er weinig van merkt. Het gaat in de eerste plaats om alle zogenaamde 'pre-press' activiteiten. Schrijvers zien hun boek pas in papieren vorm als het in de boekwinkel ligt. Het schrijven en redigeren gebeurt niet meer op een typemachine maar achter de computer, het verzenden van tekstbestanden gaat niet meer per post maar via de e-mail.

Gomez (2008) constateert dat de manier waarop teksten geschreven worden in het verleden veranderde met iedere introductie van nieuwe technologie. Zo kan een karakter achter de computer met één druk op de knop een andere naam krijgen. Gomez vermoedt dat schrijven in toenemende mate een proces is van revisie. In de tijd van pen en papier en later de typemachine was het doorvoeren van aanpassingen minder gemakkelijk, waardoor schrijvers zich gedwongen zagen veel beter na te denken over hoe ze precies wilden formuleren.

Maar ook de 'press' activiteiten verlopen inmiddels grotendeels digitaal. Met digitaal drukken worden kleine oplages relatief rendabeler, omdat boeken tegen een aanvaardbare meerprijs per exemplaar vervaardigd kunnen worden. Dat heet 'short run digital printing' (SRDP). 'Printing on demand' (POD) gaat nog een stapje verder. Hierbij worden boeken op verzoek per stuk bijgedrukt. Dat heeft het uitgeven van een boek voor iedere aspirant-auteur mogelijk gemaakt, al gebeurt dat zonder de diensten van de uitgever op het gebied van eindredactie, distributie en marketing. Maar ook blijft met POD ieder boek in principe eeuwig leverbaar, wat zowel commercieel als cultureel gezien interessant is. Op het moment dat er een digitaal bestand van het boek beschikbaar is – en voor de back-office van de meeste uitgeverijen is dat inmiddels het geval – kan het per enkel exemplaar worden gedrukt.

Thompson (2005) vindt dit de ironie van digitalisering in de uitgeverwereld. In plaats van dat het boek is uitgestorven, zoals gevreesd werd, is zijn levenscyclus juist tot in het oneindige verlengd. Het is een typisch voorbeeld van het model van de 'long tail' dat Andersson (2006) schetst voor de interneteconomie. Daarin wordt het merendeel van de omzet niet gerealiseerd door een beperkt aantal producten – in boekentermen: bestsellers – in korte tijd af te zetten, maar door een uitgebreid assortiment over een in principe oneindige periode te verkopen. Dit is mogelijk omdat online verkooppunten van boeken niet de beperkingen in ruimte van fysieke boekhandels kennen. Binnen dit model loont het voor uitgevers om behalve bestsellers ook boeken te publiceren waarvoor de doelgroep niet uit een massapubliek bestaat.

Toch constateert Thompson (2005: 315-316) dat de 'level at which the impact of the digital revolution on the publishing industry is potentially the most profound, and yet at the same

time the most difficult to fathom, is the level of content delivery.’ Het digitaal leveren van producten aan de eindgebruiker zou immers ook het businessmodel van uitgeverij ingrijpend transformeren. Dat kan verklaren waarom het hart van veel uitgeverij niet echt bij het e-boek ligt (Gomez, 2008: 131). Aan de andere kant zijn zij zich er meer dan voor de digitalisering volgens Thompson (2005: 314) van bewust dat hun product niet zozeer het boek is als wel content, dat in een bepaalde vorm kan worden aangeboden. ‘They add capital, expertise and management skills, among other things, and this enables them to add value to the content which originates with the author but which is selected, elaborated, revised and transformed by the editorial and production processes.’

Een voorbeeld van deze omslag in denken wordt gevormd door encyclopedieën, die op enkele uitzonderingen na digitaal worden gepubliceerd. Ze worden volgens Young (2008) niet behandeld als remediaties van de gedrukte versies, maar als volledig op zichzelf staande online uitgaven. Zo worden er multimedia, zoekfuncties en hyperlinks naar andere websites toegevoegd. ‘[...] They represent a dramatic shift of book content into an interactive audiovisual domain. They have experimented with new formats and reconfigured content for the new media forms—the publishers in question simply left print culture behind and embraced a newly emerging computer or multimedia culture.’

De voorzichtige experimenten van uitgeverijen hebben er anno 2010 toe geleid dat de digitaliseringsslag op productniveau in een aantal uitgeverijvelden vrijwel volledig is gemaakt, terwijl deze in andere velden op het punt van beginnen staat. Het concept ‘veld’ ontleent Thompson aan de Franse socioloog Pierre Bourdieu. De mate waarin een omslag heeft plaatsgevonden, hangt af van het soort content. Thompson (2005: 320-327) onderscheidt binnen dit kader vier categorieën. In de eerste plaats data, die een vrij ruwe vorm hebben en zeer tijdsgevoelig zijn. Dat wil zeggen dat hun juistheid snel achterhaald is, bijvoorbeeld bij aandelenkoersen. Daarom lenen data zich bij uitstek voor ontsluiting online, waar ze voortdurend kunnen worden geüpdatet. De tweede categorie is informatie, waarbij in de gegevens een structuur is aangebracht. Verslagen van rechtszaken of de geschiedenis van een bedrijf bijvoorbeeld. Ook informatie wordt inmiddels hoofdzakelijk digitaal aangeboden.

In de derde plaats komt Thompson met kennis. Deze content heeft ook een gestructureerde vorm, maar is niet zozeer beschrijvend van aard als wel beschouwend, analytisch of theoretisch. Het geeft ons een interpretatief kader waarbinnen we data of informatie kunnen begrijpen. Aan de ene kant gaat het hier om resultaten van wetenschappelijk onderzoek die in tijdschriftartikelen worden beschreven en referentiële werken zoals encyclopedieën. Deze worden in toenemende mate digitaal ontsloten. Dat geldt veel minder voor studieboeken, die een primair onderwijskundige functie hebben, en monografieën, voor betogen langer dan twintig pagina’s.

Voor de vierde en laatste categorie, narratieven, is papier het primaire publicatiemedium gebleven. De verhalen met een plotstructuur zijn op te delen in fictie (romans, novellen) en non-fictie (biografieën, geschiedenisboeken). Thompson werpt de vraag op in hoeverre studieboeken, monografieën en fictieve en non-fictieve verhalen zich überhaupt lenen voor digitalisering. Ze voldoen, in tegenstelling tot data en informatie, volgens hem niet aan de eis van 'bittiness' die idealiter aan digitale content wordt gesteld. 'Narratives tend to be extended pieces of text which have a progressive, cumulative character; they require time and patience to read and they have to be returned to again and again if the reader wants to follow the story to the end – rarely will a novel be finished at one sitting.'

Het verschil is dat data en informatie bestaan uit relatief korte, niet noodzakelijk met elkaar samenhangende eenheden. Ze lenen zich vanwege hun open structuur goed voor een non-lineaire, hypertextuele lezing. Narratieve teksten daarentegen zijn lineair, relatief lang en kennen een gesloten structuur die zich duidelijk laat opdelen in begin, midden en eind. Digitale beeldschermmedia boden daarop nog geen antwoord. Want zoals Gomez (2008) constateert, niemand vindt het prettig om een roman te lezen op de computer, laptop of mobiele telefoon.

Dat is ook de voornaamste verandering ten opzichte van de mislukte revolutie in de jaren '90: toen bestonden er nog geen speciale digitale beeldschermapparaten om de e-boeken op te lezen. Anno 2010 zijn die, met de e-reader en de tablet, wel geïntroduceerd. We bevinden ons nu, na de drie fasen van Thompson (2005), in een vierde fase. Daarin heeft de software van e-boeken een eigen specifieke hardwarecomponent gekregen. Het e-Ink scherm van de e-reader biedt een meer comfortabele leeservaring voor de ogen, terwijl zowel e-reader als tablet over de bladspiegel beschikken van een doorsnee boek – een relatief hoog en smal in plaats van relatief laag en breed scherm – en tegelijkertijd een flexibele leeshouding faciliteren. Je hoeft niet rechtop aan een tafel te zitten, zoals achter de computer, en kunt er, anders dan met een laptop, ook mee op je zij liggen. De e-reader en tablet schermen zijn groter dan die van mobieltjes, smartphones en hun voorloper de pda, die daardoor het langdurige, aandachtige lezen nog in de weg stonden (Hillesund, 2007).

Welke uitgeverijvelden lopen volgens Thompson (2005: 327-329) voorop als het gaat om digitalisering op productniveau? De wetenschappelijke en educatieve uitgeverijen en de uitgeverijen van vakinformatie. De algemene uitgeverijen, die zich richten op consumentenboeken, staan nog aan het begin van de revolutie. En het blijft voorlopig de vraag of de technologische ontwikkelingen op het gebied van digitale beeldschermapparaten voldoende zijn om in deze sector een doorbraak te bewerkstelligen. Het gaat immers ook om een sociale en culturele verandering, stelt Rutten (2007) in navolging van Thompson (2005): '[...] de betekenis van het in het boek gedrukte woord [heeft] in de wereld van de literatuur en meer in het algemeen de cultuur, een veel grotere en sociaal-maatschappelijke, bijna sacrale status [...] verworven dan in de wereld van het

onderwijs in meer algemene zin. Daarmee wijst alles erop dat het gedrukte boek zonder twijfel het langst zal persisteren in het veld van cultuur en literatuur omdat daarin genre, vorm en culturele betekenis méér dan in welk domein ook met elkaar versmolten zijn. De serieuze uitdaging waarmee het literair culturele veld zich geconfronteerd weet is schijnbaar teruglopende attractiviteit voor de netgeneratie, die wellicht haar equivalent van de literaire ervaring in het digitale domein gaat vormgeven. Of daarmee sprake is van een reëel cultureel verlies [...] verdient nadere exploratie.’

2.2 Waaron wordt lezen (nu) belangrijk gevonden?

Over laatstgenoemde kwestie woedt onder cultuurcritici sinds medio jaren ’90 een hevig debat. De weerstand tegen het mogelijk uitsterven van het boek, en het daarmee samenhangende culturele verlies, valt te verklaren vanuit de anciënniteit van het medium. Na de uitvinding van de drukpers meer dan 550 jaar geleden, heeft de technologie achter het boek nauwelijks wijzigingen ondergaan. Daardoor konden we er emotioneel veel sterker aan gehecht raken dan aan de langspeelplaat of de cd, en kunnen we ons moeilijk voorstellen dat het mogelijk is dat er een verbeterde technologie voor in de plaats komt.

Het scepticisme over het digitale boek wordt geïllustreerd door Umberto Eco en Jean-Claude Carrière in hun conversaties over het gedrukte boek onder leiding van Jean-Philippe de Tonnac. Eco vergelijkt het gedrukte boek daarin met het wiel. ‘De vormvariëaties die het boek de afgelopen vijfhonderd jaar heeft gekend, hebben de functie of de constructie ervan niet veranderd. Het boek is als de lepel, de hamer, het wiel of de beitel. Zijn ze eenmaal uitgevonden, dan kun je het niet beter doen. Je kunt geen lepel maken die beter is dan een lepel. [...] Op talrijke terreinen brengt het elektronische boek een bijzonder groot gebruikersgemak met zich mee. Toch blijf ik me afvragen of het ook met technologie die het best is aangepast aan de eisen van de lezer wel zo handig is om Oorlog en vrede als e-book te lezen. We zullen zien’ (Eco & Carrière, 2010: 8-9).

Pleidooien voor de culturele waarde van het gedrukte boek moeten worden onderscheiden van pleidooien voor de culturele waarde van het (literaire) lezen. Zo vindt Gomez (2008: 203) het belangrijk dát er gelezen wordt, het medium waarop dat gebeurt doet er in zijn ogen minder toe. ‘[...] considering that the alternative is silence – that if upcoming generations don’t read digitally there’s a good chance they won’t read at all – then through whatever mechanism it takes to get words in front of a pair of curious human eyes, or whatever those words end up, the important thing is that they are read.’

Waarom wordt er zoveel belang aan gehecht aan het lezen (van literaire teksten)? Voorop staat de beheersing van de basisvaardigheden van het lezen – zowel technisch als begrijpend – en het schrijven zelf. We leven in een hoog geletterde samenleving. Welke studie of functie mensen ook uitoefenen, vrijwel altijd komen ze in aanraking met taal en

tekst. Om te kunnen functioneren in het sociale leven, deel te nemen aan de meeste beroepsbezigheden en de democratie, kortom om maatschappelijk te kunnen participeren, is een zekere vaardigheid in het lezen en schrijven dus belangrijk. Dit wordt meestal aangeduid als functionele geletterdheid (Soetaert, 2005: 60).

Als we ons specifiek richten op proza en poëzie, is het precieze belang lastiger te definiëren. Er bestaat wel empirisch onderzoek naar functies van het literaire lezen, maar de resultaten daarvan zijn allerm minst eenduidig en definitief (Schram, 2005: 79-80). We moeten het dus (in elk geval voorlopig) doen met de opvattingen die over deze waarde heersen. De volgende zaken worden vaak genoemd: het bieden van een literair-esthetische ervaring, het stimuleren van de verbeelding, het reflecteren op de eigen persoonlijkheid, het vermogen tot inleving in andere mensen, het geven van sociale kritiek, het bekijken van situaties vanuit een ander perspectief, het bieden van inzicht in onze ervaringswerkelijkheid, het blootleggen van diepere verbanden in de werkelijkheid en het uitspreken van een momentane indruk of emotie (Soetaert, 2005: 32-33; Schram, 2005: 79; Schram, 1999).

Er bestaat niet alleen angst dat er door toedoen van digitale media minder gelezen wordt. De angst is ook dat dat op een andere manier gebeurt. Zo komt uit verschillende enquêtes en experimenten naar voren dat het leesproces op internet gefragmenteerd en vluchtig in plaats van sequentieel en diepgaand verloopt (Coiro & Dobler, 2007; Bird, 2006; Liu, 2005; Holmqvist, Holsanova, Barthelson & Lundqvist, 2003; Dyson & Haselgrove, 2000). Mensen lezen online niet echt, maar scannen en browsen eerder. Hun ogen springen razendsnel heen en weer over titels, samenvattingen, tussenkopjes en alinea's, ze bewegen zich niet regel voor regel van het begin naar het einde. Ook klikken mensen veelvuldig op hyperlinks en maken ze gebruik van zoekmachines, zonder overigens geavanceerde zoekopdrachten in te voeren. Dit wordt 'power browsing' genoemd. Het selecteren van informatie door te zoeken en te navigeren neemt hierdoor de overhand over het lezen in de oorspronkelijke zin van het woord (UCL, 2008: 10-14).

Onze aandacht wordt op internet dus verdeeld: die gaat niet volledig uit naar het lezen en interpreteren van de tekst, maar ook naar het bepalen van een route door de informatie. Weblezers worden van de hoofdtekst 'afgeleid' door de hyperlinks, multimedia, zoekmachines en pop-ups die de tekst omgeven (Bird, 2006: 255). Dat zorgt voor een hogere cognitieve belasting, vergelijkbaar met de cognitieve overload-theorie die in experimenten met hypertexten naar voren kwam (Zumbach, 2006; Chen & Rada, 1996; Conklin, 1987). Daarnaast raken weblezers gemakkelijk verdwaald op het internet, het getting lost-in-hyperspace-principe dat eveneens in hypertext-experimenten gevonden werd (Müller-Kalthoff & Möller, 2003; McDonald & Stevenson, 1998; Conklin, 1987). Een zekere verstrooidheid is hen niet vreemd. Zo hebben ze de neiging van de ene naar de andere zoekvraag te drijven (Coiro & Dobler, 2007: 221).

Het immersieve, diepgaande lezen komt door het World Wide Web dus onder druk te staan. Een ontwikkeling die zich niet beperkt tot de computer, maar zich uitstrekt tot het gedrukte boek. Zo beschrijft Carr (2008) in een essay hoe hij vroeger met gemak urenlang achter elkaar een roman kon lezen, volledig ondergedompeld in de verhaalwereld, maar dat zijn gedachten tegenwoordig al na twee of drie pagina's beginnen af te dwalen. 'I get fidgety, lose the thread, begin looking for something else to do. I feel as if I'm always dragging my wayward brain back to the text. The deep reading that used to come naturally has become a struggle.'

Carr (2008) houdt het internet verantwoordelijk voor het vervagen van zijn capaciteit voor concentratie en contemplatie. Ook Wolf (2007) vreest voor een verlies van aandacht, inferentie en reflectie, zij het met de nodige vraagtekens. De efficiëntie en onmiddellijkheid van online content zou ons volgens Wolf reduceren tot weinig meer dan letterlijke 'decoders' van informatie. We gaan op het web niet meer 'beyond the text'. Voor Wolf (2007) schuilt daarin juist de kernwaarde van het lezen: het moment dat we onze cognitieve energie niet zozeer steken in het opnemen van de informatie, als wel in de analyse, reflectie en introspectie daarop. In het leggen van rijke en diepgaande mentale verbanden dus. Wolf (2007: 228) lijkt zich ervan bewust dat er weinig empirisch bewijs bestaat voor haar opvatting, want ze komt tot de conclusie dat het een het ander niet uitsluit: 'The analytical, inferential, perspective-taking, reading brain with all its capacity for human consciousness, and the nimble, multifunctional, multimodal, information-integrative capacities of a digital mind-set do not need to inhabit exclusive realms.'

Uit Wolfs woordkeuze blijkt dat zij vermoedt dat de manier waarop tekstuele informatie gepresenteerd wordt, de werking van de hersenen kan beïnvloeden. Die positie neemt Greenfield (2008) ook in. Zij stelt dat het menselijk brein 'malleable' is, ofwel smeedbaar, kneedbaar, vormbaar, plastisch, flexibel en soepel, en dat het doorbrengen van tijd achter het scherm in plaats van met een goed boek het dus zeker anders zal doen functioneren. Greenfield (2008: 201-202) is bang voor een dominantie van 'proces' over 'inhoud'. De sterke sensatie die bijvoorbeeld het spelen van videogames geeft, zorgt voor de aanmaak van grote hoeveelheden dopamine in de hersenen. Dat reduceert de invloed van de prefrontale cortex, die we gebruiken voor reflectie en introspectie, voor het geven van betekenis – activiteiten die belangrijk zijn bij het lezen en schrijven. Volgens Greenfield (2008: 173-174) zijn we achter het scherm vooral uit op snelle stimulatie en korte aandachtspannes, wat de capaciteit om ons diepgaand te verliezen in een roman in gevaar brengt. Hoewel Greenfield (2008) als neurowetenschapper weet waarover ze praat, voert ze nauwelijks empirisch bewijs aan in haar gepassioneerde betoog.

Kortom: door de cognitieve veranderingen die het gebruik van het World Wide Web teweegbrengt, worden de cognitieve eigenschappen die we met het lezen van gedrukte media verwierven, en die noodzakelijk zijn voor ons functioneren, met uitsterven bedreigd.

Hier staat tegenover dat digitale media aanvullende vaardigheden vereisen. In deze context wordt wel gesproken van een nieuw soort geletterdheid, waarvoor verschillende aanduidingen de ronde doen: computergeletterdheid, internetgeletterdheid, schermgeletterdheid (Kelly, 2008), digitale geletterdheid (Eshet-Alkalai, 2004; Oblinger & Oblinger, 2005; Veen & Jacobs, 2005; Levy, 2009) en multigeletterdheid (Soetaert, 2005). Onder deze aanvullende vaardigheden vallen het formuleren van zoekvragen en vervolgens het achtereenvolgens lokaliseren, evalueren, synthetiseren en communiceren van informatie (Coiro & Dobler, 2007: 217; Leu, Zawilinski, Castek, Banerjee, Housand, Liu & O'Neil, 2007). Maar ook het uitvoeren van meerdere taken tegelijkertijd (multitasking), het integreren van verschillende soorten media (multimedia) en het bepalen van de betrouwbaarheid van informatie op het web.

Het gaat om vaardigheden die Wolf (2007) en Greenfield (2008) niet zonder slag of stoot omarmen, maar die door een omvangrijke groep pedagogen mediadeskundigen met veel enthousiasme aan de netgeneratie worden toegeschreven.

2.3 De netgeneratie

Jonge mensen lopen in de regel voorop in het gebruik van nieuwe mediatechnologieën (De Haan, 2010). Als gevolg daarvan laten ze de oude technologieën ook sneller vallen. De SCP-cijfers bevestigen dat beeld. Terwijl gedrukte media het vooral moeten hebben van ouderen (cijfers 2005: 12-19 jaar: 1,5 uur per week; 20-34 jaar: 1,8 uur per week; 35-49 jaar: 2,9 uur per week; 50-64 jaar: 5,4 uur per week; 65+ jaar: 7,6 uur per week), zijn de digitale media juist in trek bij de jongere generaties (cijfers 2005: 12-19 jaar: 8,6 uur per week; 20-34 jaar: 4,2 uur per week; 35-49 jaar: 3,2 uur per week; 50-64 jaar: 3,0 uur per week; 65+ jaar: 1,9 uur per week).

Het ligt op basis hiervan voor de hand dat nieuwe manieren van lezen en schrijven en daarmee ook nieuwe geletterdheden in eerste instantie bij jongeren waarneembaar worden. Bij de netgeneratie gaat het om jongeren die zijn geboren tussen 1978 en 1998 en die zich van kinds af aan door digitale media omringd wisten. Als gevolg daarvan ontwikkelden ze een natuurlijke omgang met de computer, het internet en de mobiele telefoon, en verschillen ze fundamenteel van voorgaande generaties die deze vertrouwdheid missen. De 'netgener' heeft een 'hypertext mind', dat hem of haar in staat stelt op een non-lineaire manier te denken, en bezit bovendien andere eigenschappen en vaardigheden dan zijn of haar ouders. Daarbij gaat het om de volgende zaken (Tapscott, 2009; UCL, 2008; Oblinger & Oblinger, 2005; Veen & Jacobs, 2005; Prensky, 2001):

– Multitasking: het uitvoeren van verschillende taken tegelijkertijd. 'Netgeners' switchen heen en weer tussen de verschillende vensters die openstaan op hun computer, kijken televisie tijdens het uitwerken van een huiswerkopdracht in een

tekstverwerkingsprogramma en bellen met een vriend terwijl ze door een tijdschrift bladeren. Ze zouden daartoe in staat zijn omdat ze hun aandacht snel van de ene naar de andere taak kunnen verleggen en heel bewust kunnen kiezen waaraan ze wel en waaraan ze geen aandacht willen besteden.

– Interactiviteit: het internet van de beginjaren, ofwel Web 1.0, stelde gebruikers in staat om hun eigen weg door de informatie te bepalen, door zoektermen in te voeren en op hyperlinks te klikken. Ten opzichte van de traditionele media, zoals papieren teksten, film en televisie, vormde deze invloed op de structuur van het medium al een behoorlijke verandering. In de tweede generatie internet, Web 2.0, gaat dit nog een stap verder: gebruikers kunnen nu ook inhoud toevoegen – op sociale netwerksites zoals Hyves en Facebook en op weblogs – en de content van anderen kopiëren en opnieuw gebruiken – door bijvoorbeeld een remix te maken van bestaand beeld- en geluidsmateriaal, een zogenaamde mash up. De netgeneratie neemt geen genoegen met de rol van passieve mediaconsument, maar wil media naar eigen wens invullen ofwel personaliseren.

– Multilineaire informatieverwerking: ‘netgeners’ willen zelf kiezen welke informatie ze op welk moment tot zich nemen. Ze vinden het moeilijk om een verhaal of volledige sequentie helemaal van begin tot eind te volgen. In plaats daarvan brengen ze brokjes informatie uit een heleboel verschillende bronnen bijeen en construeren ze daaruit een betekenisvol geheel.

– Beeldcultuur: de netgeneratie geeft de voorkeur aan beelden om zich uit te drukken boven talige tekens. De ontwikkeling van het internet, dat steeds meer uitgroeit tot een visueel medium, versterkt deze voorkeur. Oblinger & Oblinger (2005: 2.5; 2.7; 2.14-2.15) opperen dat hun hogere visuele geletterdheid mogelijk een lagere printgeletterdheid tot gevolg heeft. Ze houden er niet van om lange teksten te lezen. En als ze al lezen, doen ze dat niet van papier maar van het beeldscherm. Dat zorgt voor een leesproces dat eerder scannend en diagonaal is dan volledig en verticaal. Kress (2003: 8; 48-49; 163-164) stelt vast dat talige tekens op een beeldscherm onderworpen zijn aan de logica van het beeld in plaats van andersom, zoals bij print het geval was. Dat zou betekenen dat lezen en schrijven meer ‘image-like’ wordt.

– Multimedia: de netgeneratie combineert en integreert tekst, beeld en geluid op een natuurlijke manier. Een ‘netgenerer’ switcht in no time van een YouTube-filmpje naar een blogtekst, om vanaf daar naar een live radiuitzending te surfen. Voorheen gescheiden media vormen voor de netgenerer een geïntegreerd geheel.

– Snelheid: de netgeneratie wil snel, snel, snel. Ze hebben weinig geduld en verlangen naar directe behoeftebevrediging. Als ze een e-mail sturen, verwachten ze meteen antwoord; een op Bol besteld product ligt bij voorkeur morgen in huis; een computer die te traag reageert roept irritatie op. Hun reactietijd en handelingssnelheid liggen hoog. Dat maakt dat ze zo goed zijn in computergames.

– Remix culture: het kopiëren en hergebruiken van informatie is met digitale media de eenvoudigste zaak van de wereld geworden. De netgeneratie is de ‘copy-paste’ generatie. Het is de vraag welke gevolgen dit heeft voor noties van originaliteit van teksten, en of er

niet op grote schaal plagiaat wordt gepleegd.

– Samenwerking: netgenerers zijn het liefst samen met anderen actief. Ze creëren online gemeenschappen waarin ze samenwerken aan nieuwe producten en diensten. Wiki-omgevingen en sociale netwerksites zoals Hyves en Flickr evolueren voortdurend, omdat iedereen die online is de content kan aanpassen en uitbreiden. Dit geldt ook voor teksten, die steeds minder het product zijn van een individu en steeds meer van een collectief.

Het klinkt aannemelijk dat de netgeneratie verschilt van eerdere generaties in de zin dat ze andere eigenschappen en kernvaardigheden bezit. Zeker als we er vanuit gaan dat de specifieke kenmerken van een medium leiden tot een bepaald gebruik van dat medium. Als het traditionele geprinte boek zich leent voor een sequentiële, lineaire lezing – van de eerste tot en met de laatste pagina – ligt het voor de hand dat de multilineaire narrativiteit van digitale media de wens tot multilineaire informatieverwerking stimuleert. En zorgen de interactieve mogelijkheden van het internet voor een grotere behoefte aan invloed op structuur en inhoud van het medium.

Dat neemt niet weg dat er nauwelijks empirisch onderzoek is gedaan naar deze eigenschappen en kernvaardigheden. Er bestaat weinig bewijs dat de netgeneratie in grote getale aan het multitasken is geslagen, of informatie bij voorkeur op multilineaire wijze verwerkt (UCL, 2008: 18). Laat staan dat er verschillen zijn aangetoond met de babyboomers en generatie X. Nog minder weten we over de eventuele gevolgen van de genoemde eigenschappen en kernvaardigheden. Het multilineair verwerken van informatie zou een positief effect kunnen hebben omdat uit meerdere bronnen wordt geput, maar een negatief effect als het gaat om de volledige concentratie op één enkele bron. Ook is er weinig bekend over de impact van deze eigenschappen en kernvaardigheden op het gebruik van andere media, zoals het lezen van literaire teksten. Stel dat de netgener de voorkeur heeft voor het multilineair verwerken van informatie, is hij dan nog in staat om een boek van de eerste tot en met de laatste bladzijde tot zich te nemen? Heeft de netgener überhaupt nog de behoefte aan literaire verhalen of speelt hij misschien liever videogames?

Bennett, Maton & Kervin (2008) gaan in een kritische review op zoek naar bewijs voor het bestaan van de netgeneratie. Hun conclusie luidt: er bestaat misschien wel net zo veel verschil binnen de digitale generatie als tussen de digitale generatie en eerdere generaties. Je kunt niet alle jongeren over één kam scheren. Zo halen Bennett, Maton & Kervin (2008) onderzoek aan waaruit blijkt dat veel jonge mensen inderdaad sterk vertrouwd zijn met het gebruik van nieuwe mediatechnologie, maar dat er ook een groot deel is dat er nauwelijks toegang toe heeft. En dus onmogelijk dezelfde eigenschappen en vaardigheden kan bezitten.

Toch is het, getuige de generationele verschillen in mediagebruik die uit de SCP-cijfers naar voren komen, lastig te voorspellen hoe jonge mensen, ofwel de netgenerers, zich opstellen

tegenover de digitale leesapparaten. In de e-reader, tablet en smartphone komen immers de opkomst van een nieuwe mediatechnologie en het ouderwetse culturele gebruik van het (literaire) lezen met elkaar in aanraking. Of beter: in botsing. Zullen jonge mensen, vanwege hun grotere affiniteit met nieuwe mediatechnologie, sneller geneigd zijn een e-reader of tablet aan te schaffen, of een literaire tekst op de computer of op hun mobiele telefoon te lezen? Of zullen ze dat juist minder snel doen, omdat de ontleding onder hen ook het sterkst om zich heen grijpt?

Voor de oudere generaties geldt precies het tegenovergestelde. Daarin bevinden zich de meest fervente lezers en de grootste achterblijvers op het gebied van nieuwe mediatechnologie. Zullen oudere mensen sneller geneigd zijn een e-reader of een tablet aan te schaffen, of een literaire tekst op de computer of op hun mobiele telefoon te lezen? Of zullen ze dat juist minder snel doen, omdat hun liefde voor het lezen sterk gerelateerd is aan het gedrukte boek, en ze juist weinig affiniteit hebben met nieuwe mediatechnologie, in het bijzonder als deze er direct op uit is dat boek te vervangen en zo overbodig te maken?

2.4 Vrouwen houden van romans, mannen van gadgets

Er valt naast een kloof tussen de generaties ook een kloof tussen de geslachten te verwachten voor het digitale lezen. Vrouwen zijn de meeste enthousiaste lezers, met name van boeken. Volgens het SCP (2010) besteden zij hier 1,7 uur per week aan, bijna twee keer zoveel als mannen die blijven steken op een wekelijkse 0,9 uur. Voor fictie zijn de verschillen zelfs nog groter: 1,4 versus 0,7 uur. Het computergebruik toont een tegenovergestelde tendens: mannen zitten 5,2 uur per week achter hun pc, vrouwen met 2,4 uur minder dan de helft van die tijd.

Wederom doemt het beeld op van mediatechnofiele voorlopers aan de ene en lezende conservatieven aan de andere kant. Wie lopen er voorop met het digitale lezen? Vrouwen, omdat zich onder hen de liefhebbers van literaire, romantische en spannende boeken bevinden? Of mannen, omdat zij een voorkeur geven aan digitale media en de aanschaf van een e-reader of tablet of het lezen van een roman op de computer een minder hoge drempel zullen vinden?

2.5 De e-reader & tablet test

Uit verschillende enquêteonderzoeken komt naar voren dat mensen, ongeacht hun leeftijd of geslacht, de voorkeur geven aan gedrukte boven digitale media als leesmedium, zeker als het gaat om het immersieve, diepgaande lezen (Hillesund, 2010; Liu & Huang, 2008; Liu, 2006; Hernon, Hopper, Leach, Saunders & Zhang, 2006). Ze hebben achter het beeldscherm het gevoel sneller te worden afgeleid, met als gevolg een oppervlakkig leesproces. Ook scannen en browsen ze meer dan dat ze sequentieel lezen. Als ze zich

volledig op de tekst willen kunnen concentreren, kiezen ze er dan ook meestal voor om deze uit te printen.

Deze voorkeur is te wijten aan de aard van tekstuele informatie op de computer: die is hypertextueel, teksten hebben een multilineaire structuur en zijn in een netwerk met elkaar vervlochten. De lezer 'springt' daar als het ware doorheen. Maar ook de drager zelf speelt een rol. Lezen van lcd-computerschermen wordt als vermoeiender ervaren dan van papier, met terugkerende klachten over prikkende ogen en hoofdpijn. Dillon (1992) vat de resultaten van onderzoeken in de jaren '80 samen, en constateert dat lezen van het scherm zo'n 20 à 30 procent langzamer verloopt en dat het minder accuraat is. Een negatief effect op het begrip vonden de meeste in de review opgenomen studies niet. Een update van Dillon (1992) door Noyes & Garland (2008) bevestigt deze resultaten. Hieruit blijkt verder dat mensen meer energie moeten steken in een taak achter de computer dan van papier.

In deze studies werden geen fictieve en poëtische teksten gebruikt. Maryl (2010) voerde een eerste experiment uit naar het lezen van een kort verhaal van een lcd-computerscherm en van papier. Zijn assumptie: er is door digitale media een nieuwe lezer geboren, die 'speelt' met de tekst, ongeduldig is, en vluchtig en gefragmenteerd te werk gaat. Maryl vond echter geen significante verschillen tussen de 32 schermlezers en 31 papieren lezers in zijn onderzoek, allemaal studenten aan de Warsaw School of Social Sciences and Humanities. De leestijd, aandacht, interesse en begrip van het verhaal bleken voor beide groepen nagenoeg gelijk. Voor een lees- en interpretatieproces met minder diepgang bestaat dus voorlopig geen aanwijzing. Al plaatst Maryl (2010) wel een aantal kanttekeningen. Hoe zouden bijvoorbeeld oudere proefpersonen presteren? En hoe verloopt het lees- en interpretatieproces van langere verhalen, zoals een roman, op het scherm?

Een andere vraag is of Maryls experiment niet reeds achterhaald is. En of datzelfde niet gezegd kan worden van de eerdere onderzoeken naar lezen van het scherm versus papier (Dillon, 1992; Noyes & Garland, 2008). Voor de combinatie literatuur en digitale media bleef succes uit, omdat mensen de leeservaring van een lcd-scherm niet prettig vonden en computers geen flexibele leeshouding toestonden. De e-readers en tablets komen aan die tekortkomingen tegemoet. En worden om die reden met de nodige eergards onthaald; zowel door 'experts' als door 'gewone' lezers, getuige de klantbeoordelingen op de websites van Amazon en Bol. Young (2008) schrijft samenvattend: "Those who have used the current generation of e-ink devices are generally positive about the experience. Except for some sluggishness in "turning" pages, the screens appear crisp, clear and are not as tiring to read as older displays."

E-reader tests van 'leesspecialisten' in onder meer NRC Handelsblad (Steinz, 2007), Vrij Nederland (Kuitert, Van Dijk, Gerbrandy & Peeters, 2009) en het Amerikaanse Newsweek (Levy, 2007) vallen overwegend positief uit. "The real acid test was whether the Kindle was

capable of transporting a reader into that trancelike zone where the World falls away. My suspicion, since I've had a Sony Reader (which uses the identical E Ink technology), was that it would, and I was right', recenseert laatstgenoemde. Verder worden geprezen: dat je met zo'n grote opslagcapaciteit een hele bibliotheek overal mee naar toe kunt nemen, dat je boeken makkelijk kunt doorzoeken en dat er geen papier meer wordt verspild.

Nostalgie is er ook. Steinz (2007) richt zich op wat verloren gaat: 'De geur van het echte boek; het gevoel, de leesgeschiedenis (streepjes, ezelsoren), het overzicht dat je hebt als je een boek in één of twee handen houdt.' En dan zijn er de tekortkomingen van het e-boek. Genoemd worden: dat terugbladeren lastig is, dat aantekeningen maken maar beperkt kan en dat ze het gewoon niet gaat doen, lezen van het scherm, zoals Van Dijk optekent. Tot slot kan de potentie van het e-boek beter worden benut. Zo ziet Rose (2010) meer interactieve en sociale mogelijkheden. Bijvoorbeeld gedetailleerde achtergrondinformatie over de personages, links naar encyclopedische kennis op internet, de mogelijkheid aantekeningen bij het boek met vrienden te delen en uitgebreide statistieken over je eigen leesproces, zoals hoe lang je er overdoet een pagina te lezen.

Het immersieve, diepgaande lezen mag volgens Levy (2007) dan vlekkeloos verlopen op de e-reader, anders is dat op de multifunctionele, interactieve iPad. De Jager (2010), die op zijn nieuwsblog E-readers.nl de digitale ontwikkelingen op de voet volgt, voelt voortdurend de drang om 'even op internet te surfen, je email te checken of tussendoor te twitteren, terwijl je aan het lezen bent. Het is lastig om je aandacht bij het boek te houden, met al die cognitieve verleidingen op de achtergrond.' Hij beschouwt dit voor non-fictie niet als een probleem, maar voor een roman is de iPad volgens hem ongeschikt.

Wetenschappelijk onderzoek naar de digitale leesapparaten is er nog slechts mondjesmaat, en heeft over het algemeen een beperkte representativiteit. Er zijn kleine aantallen proefpersonen bij betrokken, of zeer selectieve groepen zoals studenten of bibliothecarissen. Maynard, Creaser, Dearnley, O'Brien & Probets (2010) gaven drie gezinnen met elk twee kinderen gedurende twee weken achtereenvolgens de e-reader Kindle, de smartphone iPod Touch en de draagbare spelcomputer Nintendo DS Lite. De ouders bleken na afloop van de test papieren boeken te verkiezen boven de e-boeken op de digitale leesapparaten, voor de kids lag dat op 50/50. Bij alle gezinsleden was de Kindle de favoriet, vanwege het 'matte' e-Ink scherm dat ze vonden aanvoelen als papier. Dat maakte ook dat ze zich bij het lezen op dit apparaat het diepst ondergedompeld voelden in de verhaalwereld. Overigens wenden de kleinere schermen van de iPod en Nintendo in dit opzicht wel.

Pattueli & Rabina (2010) deden een week lang een Kindle 2 cadeau aan twintig studenten bibliotheek- en informatiewetenschappen. Die zijn over het algemeen 'early adopters' van nieuwe mediatechnologie en tegelijkertijd sterk verknocht aan het gedrukte boek;

bovendien bestuderen ze informatie in alle vormen en media. De proefpersonen hielden een dagboek bij van hun gebruik en werden naderhand geïnterviewd. Een meerderheid vond dat de Kindle gemakkelijk in de hand lag, vanwege de grootte, de vorm en het gewicht. Het apparaat gaf daardoor meer de leeservaring van een gedrukt boek dan van de computer, die eerder een kijkhouding opdringt. Minder te spreken waren ze over de navigatie: de voortgangsbalk zorgde voor verwarring, ze verwachtten paginanummers. Maar dit kan ook een kwestie van gewenning zijn, omdat het in de studie ging om beginnende e-reader gebruikers.

Het gedrukte boek genoot na afloop de voorkeur boven de Kindle. Proefpersonen vonden de functionaliteit voor het maken van aantekeningen ‘hinderlijk’ en misten ook een hypertextuele structuur, waarmee ze door het boek konden klikken. In een eerdere Kindletest van Clark, Goodwin, Samuelson & Coker (2008) dacht de ene helft van de 36 deelnemers – universitaire medewerkers, hoofdzakelijk bibliothecarissen – dat de e-reader niet tot een serieus alternatief voor papier zou uitgroeien; de andere helft vermoedde dat problemen die ze ondervonden na verloop van tijd vanzelf naar de achtergrond zouden verdwijnen. Het ging weer om de navigatie en daarnaast om een gebrek aan immersie. Het lukte proefpersonen niet om de technologie tijdens het lezen te vergeten. Ook na een maand, toen er groepsdiscussies en interviews plaatsvonden, bleef de Kindle voor een meerderheid een ‘merkbaar, opdringerig’ apparaat, vanwege de (te) lange laadtijd van de pagina’s en de klik- en scrollnavigatie. Dit speelde minder bij fictie dan bij non-fictie, omdat het leesproces daar lineair is en er dus minder noodzaak bestaat om te klikken en heen en weer te springen.

Moore (2009) observeerde de tien proefpersonen in haar afstudeerscriptie tijdens het lezen. Het ging om hoog opgeleide mensen tussen de 18 en 68 jaar (maar de helft onder de 25) met affiniteit met literaire fictie, die maandelijks tussen de één en drie romans lezen. Ze lezen *Wuthering Heights* van Emily Brontë zowel als gedrukt boek als op de Sony Reader Digital Book. Bij de e-reader maakten ze minder fysieke bewegingen, ze bleven vrijwel allemaal stokstijf stilzitten. Moore’s (2009) verklaring? Doordat ze de tekstgrootte naar eigen wens konden aanpassen, creëerden ze een optimale visuele hoek. En de e-reader heeft maar één scherm, tegenover de twee pagina’s die de boekenlezer voor zich heeft, waardoor er minder noodzaak is de handen te bewegen.

Ook zaten de proefpersonen niet te wachten op een multifunctioneel leesapparaat zoals de tablet. Lezen doen ze het liefst in alle rust, ze zitten niet te wachten op afleiding door andere taken. Toch viel de iPad in een leessnelheidsexperiment van Jakob Nielsen (2010) iets beter in de smaak dan de Kindle; de 24 proefpersonen gaven de apparaten respectievelijk een 5,8 en een 5,7 (op een zevenpuntsschaal), tegen een 5,6 voor het gedrukte boek en slechts een 3,6 voor de computer. Ze lezen alle 24 een kort verhaal van Ernest Hemingway in alle vier de condities, waarbij de volgorde waarin ze dit moesten

doen wisselde. Met dit ‘within subjects design’ wilden de onderzoekers uitsluiten dat verschillen in leesvaardigheid een interfererende rol zouden spelen. De leestijd lag voor alle vier de apparaten op gemiddeld 17 minuten en 20 seconden, maar de iPad was 6,2 procent en de Kindle zelfs 10,7 procent langzamer dan het gedrukte boek. Deze verschillen zijn statistisch significant.

Jakob Nielsen (2010) waagt zich aan een statistische test, de andere genoemde onderzoekers houden het bij tellingen en in sommige gevallen zelfs bij vage meer/minder beweringen. Opgeteld bij de kleine en selecte groepen proefpersonen, maakt harde uitspraken op basis van meetbare observaties vrijwel onmogelijk. Ook richten de testen zich unaniem op beginnende gebruikers, die geneigd zijn de e-reader te vergelijken met het gedrukte boek. Het is de vraag wat hun ervaringen zeggen over mensen die de e-reader langer in bezit hebben en hem wellicht meer op zichzelf bekijken. Zij lopen waarschijnlijk ook tegen minder problemen aan met de bediening, en zijn zich minder bewust van de technologie, met een groter gevoel van onderdompeling tot gevolg.

3 Het digitale literaire lezen: onderzoeksmethode

Het onderzoeksterrein van het digitale literaire lezen is nog relatief onontgonnen (zie paragraaf 2.5.). De gebruikerstests met digitale leesapparaten hebben een exploratief, kleinschalig karakter en om die reden een beperkte representativiteit. Dat geldt in nog sterkere mate voor de subjectieve meningen van de eerste digitale lezers op weblogs en in tijdschrift- en krantenartikelen.

Het ontbreekt aan onderzoek dat met harde feiten en statistisch onderbouwde analyses komt die een bredere dekking hebben dan alleen studenten, bibliothecarissen of voorlopers in het digitale literaire lezen. Daarom is ervoor gekozen te werken met een groot aantal proefpersonen: een steekproef die representatief is voor de Nederlandse bevolking.

De enquêtevragen zijn gebaseerd op de onderzoeksvragen (zie paragraaf 1.4.). De antwoordopties zijn, behalve op eigen assumpties, gebaseerd op de resultaten van de gebruikersonderzoeken en de kritieken en beschouwingen van de early adopters. Idealiter was voor dit doel een pilotonderzoek met open vragen gehouden onder een beperkte groep respondenten, maar de financiële middelen en de tijd hiervoor ontbraken. De keuze voor grootschaligheid maakte een enquête het meest voor de hand liggende instrument; observaties of dagboekonderzoek waren vanwege de geld- en tijdsinvestering eveneens ondoenlijk geweest. De volledige enquête is opgenomen in Bijlage 1.

3.1 Respondenten en subgroepen

De landelijk representatieve steekproef bestaat uit zes subgroepen, die zijn samengesteld op basis van de onafhankelijke variabelen leeftijd en geslacht. De verwachting was immers dat er voor deze twee variabelen verschillen zouden optreden in het digitale literaire leesgedrag. Zie voor een uitgebreide beschrijving van de assumpties omtrent generatie en geslacht de paragrafen 2.4 en 2.5.

Geslacht kent twee categorieën: man en vrouw. Leeftijd kent er drie: jong volwassenen tussen de 16 en 30 jaar (de netgeneratie), volwassenen tussen de 31 en 45 jaar (de ‘televisiegeneratie’) en laat volwassenen tussen de 46 en 60 jaar (de ‘leesgeneratie’). De enquête is uitgezet via het online panel van marktonderzoeksbureau Intomart GFK, dat 120.000 leden telt. De inschatting vooraf was dat het aandeel digitale literaire lezers aan de lage kant zou liggen (tussen de 2 en 10 procent van het totaal). Het risico bestond dus dat vanwege het geringe aantal mensen in deze groep nauwelijks uitspraken gedaan zouden kunnen worden over het gebruik van literaire teksten van apparaten met een scherm. Daarom is besloten respondenten ‘bij te samplen’. Intomart GFK heeft in april 2010 een screening – een onderzoek met een klein aantal vragen onder het volledige panel – gedaan naar het bezit van e-readers in Nederland. De respondenten die daarin hadden aangegeven

een e-reader in huis te hebben, zijn direct benaderd met het verzoek de enquête als gebruikers van digitale literaire teksten in te vullen.

De landelijk representatieve steekproef telt 580 respondenten; het bijsample 348. In de tabellen 3.1 en 3.2 staat hoe deze precies over de zes cellen zijn verdeeld.

Tabel 3.1 Steekproefverdeling landelijk representatief, in aantallen / percentages

gesl/gen	16-30	16-30 %	31-45	31-45 %	46-60	46-60 %	totaal	totaal %
man	81	14,0	75	12,9	139	24,0	295	50,9
vrouw	107	18,4	88	15,2	90	15,5	285	49,1
totaal	188	32,4	163	28,1	229	39,5	580	100

Tabel 3.2 Steekproefverdeling bijsample, in aantallen / percentages

gesl/gen	16-30	16-30 %	31-45	31-45 %	46-60	46-60 %	totaal	totaal %
man	26	7,5	53	15,2	79	22,7	158	45,4
vrouw	26	7,5	83	23,8	81	23,3	190	54,6
totaal	52	15	136	39,1	160	46	348	100

De afname van de enquête vond plaats in de eerste twee weken van juli 2010. Die periode is zonder verdere beargumentatie gekozen. Het was het moment dat de enquête afneembaar was. Achteraf gezien was het beter geweest twee maanden te wachten, omdat er dan waarschijnlijk voldoende tabletgebruikers in de beide steekproeven had gezeten om deze groep apart te analyseren (zie paragraaf 4.8). Anderzijds: de ontwikkelingen op het gebied van het digitale literaire lezen gaan zo snel, dat eigenlijk ieder moment te vroeg of juist te laat is.

3.2 Analyse: weging

Voordat met de analyse kon worden begonnen, is eerst gekeken of de steekproefverdelingen gelijk waren aan de populatieverdelingen. Dat is gedaan door de percentages per cel in de landelijk representatieve steekproef te vergelijken met die van de Nederlandse bevolking (op basis van de Gouden Standaard van het Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009), en de percentages per cel van het bijsample met die van de bezitters van een e-reader in Nederland (op basis van de screening van Intomart, 2010). Chikwadraattoetsen op het verschil tussen de steekproef en de populatie, gaven een significant effect voor zowel de landelijk representatieve steekproef (Chi-square=34,076; N=580; p=0,000) als voor het bijsample (Chi-square=34,218; N=348; p=0,000).

Vanwege dit resultaat is op de data een weging toegepast. In een weging wordt de percentuele verdeling van de steekproef gelijk getrokken met die van de populatie. Dat

gebeurt door voor alle respondenten in een cel een wegingsfactor te berekenen, door het percentage van de populatie te delen door het percentage van de steekproef. Voor cellen die zijn ondervertegenwoordigd in de steekproef, is de wegingsfactor groter dan 1, zodat zij zwaarder meetellen; voor cellen die zijn oververtegenwoordigd, is deze kleiner dan 1, waardoor zij minder zwaar meetellen. Zo is de wegingsfactor voor mannen tussen de 31 en 45 jaar in de landelijk representatieve steekproef $18,3/12,9=1,42$, en voor vrouwen tussen de 46 en 60 jaar in het bijsample $19,4/23,3=0,83$. Op deze manier is voor elk van de zes cellen in de twee steekproeven, de wegingsfactor berekend (tabel 3.3 en 3.4).

Tabel 3.3 Steekproefverdeling landelijk representatief na weging, in wegingsfactoren/percentage

gesl/gen	16-30 wf	16-30 %	31-45 wf	31-45 %	46-60 wf	46-60 %	totaal %
man	1,05	14,7	1,42	18,3	0,72	17,3	50,3
vrouw	0,79	14,5	1,19	18,1	1,1	17,1	49,7
totaal		29,2		36,4		34,4	100

Tabel 3.4 Steekproefverdeling bijsample na weging, in wegingsfactoren/percentage

gesl/gen	16-30 wf	16-30 %	31-45 wf	31-45 %	46-60 wf	46-60 %	totaal %
man	2,04	15,3	1,24	18,9	0,83	18,9	53,1
vrouw	1,39	10,4	0,71	17	0,83	19,4	46,8
totaal		25,7		35,9		38,3	99,9

3.3 Analyse: statistische toetsen

In de analyse is gewerkt met een significantieniveau (α) van $\leq 0,05$. Is de p-waarde die een significantietoets geeft gelijk of kleiner dan 0,05, dan wordt de alternatieve hypothese dat er een verschil is tussen de groepen – in dit geval 16-30 jarigen, 31-45 jarigen en 46-60 jarigen of mannen en vrouwen – aangenomen en de nulhypothese, dat er juist geen verschil is, verworpen. We mogen dan spreken van een significant verschil.

In de hele analyse is gewerkt met de non-parametrische toetsen Kruskal-Wallis en Mann-Whitney. De eerste wordt gebruikt om te meten of er een significant verschil bestaat tussen drie groepen, de tweede tussen twee groepen. Voor leeftijd is steeds begonnen met een Kruskal-Wallis toets voor alle drie de groepen. Bij een significant resultaat, is met de Mann-Whitney toets gekeken welke twee groepen significant van elkaar verschillen. De 16- tot 30 jarigen van de 31- tot 45-jarigen, de 16- tot 30-jarigen van de 46- tot 60-jarigen en/of de 31- tot 45-jarigen van de 46- tot 60-jarigen? Voor geslacht volstaat de Mann-Whitney toets tussen mannen en vrouwen.

Parametrische toetsen hebben de voorkeur boven non-parametrische toetsen, omdat ze 'krachtiger' zijn. De data die in de enquête zijn verkregen, blijken zich echter niet te lenen voor parametrische toetsen. De schalen van de afhankelijke variabelen hebben niet de interval- of ratiovorm, maar zijn nominaal of ordinaal. De likertschaal (zeer mee oneens, mee oneens, neutraal, mee eens, zeer mee eens) mag als intervallschaal worden beschouwd, omdat de gevoelsmatige afstand tussen de antwoordopties voor respondenten met elke stap even groot is. Maar een andere voorwaarde voor een parametrische toets is dat de data normaal verdeeld zijn, en dat blijkt, op basis de Kurtosis en Kolmogorov-Smirnov toetsen, bij geen enkele vraag het geval.

De groep respondenten voor wie de data geanalyseerd zijn, is steeds gebaseerd op de populatie waarop de uitspraken betrekking moesten hebben. Er is begonnen met de landelijk representatieve steekproef. Vervolgens zijn de gebruikers van digitale literaire teksten uit deze steekproef samengevoegd met het bijsample, wat analyses mogelijk maakte voor de groep digitale literaire tekstgebruikers. Deze analyses beslaan het grootste deel van het onderzoek, omdat het merendeel van de vragen aan de gebruikers gesteld zijn. Binnen deze groep is voor een aantal vragen ook weer een uitsplitsing gemaakt naar gebruikers van een e-reader, computer of laptop voor literaire teksten van het scherm. Binnen de groep niet-gebruikers, afkomstig uit de landelijk representatieve steekproef, zijn er twee subgroepen geanalyseerd: mensen die in de toekomst literaire teksten van het scherm willen gaan lezen en mensen die dat niet van plan zijn.

De Kruskal-Wallis toets, en vervolgens weer Mann-Whitney toetsen, zijn ook gebruikt om verschillen te onderzoeken tussen de drie het meest gebruikte apparaten, de e-reader, de computer en de laptop. Met de Wilcoxon Signed Ranks toets voor gepaarde steekproeven zijn verschillen getoetst voor een serie vragen die zowel voor het literaire lezen van het beeldscherm als van papier gesteld zijn. En de Kruskal-Wallis toets, en vervolgens weer Mann-Whitney toetsen, zijn ingezet voor het onderzoeken van verschillen tussen soorten gebruikers: digitale literaire lezers, mensen die dit in de toekomst van plan zijn te gaan doen, en mensen die dit ook in de toekomst niet van plan zijn.

De resultaten worden steeds gepresenteerd voor de gehele steekproef, en vervolgens voor de drie leeftijdsgroepen en voor de twee geslachten afzonderlijk. Als op een vraag zowel generatie als geslacht significant scoren, is er gekeken of er een verband bestaat tussen beide onafhankelijke variabelen. Zijn het bijvoorbeeld juist oudere vrouwen die het vaakst een roman van het scherm lezen, of juist jongere mannen die kiezen voor een interactief verhaal?

4 Het digitale literaire lezen: resultaten

4.1 Hoe jonger, hoe groter het gebruik

Drie op de tien Nederlanders geeft aan wel eens een literaire tekst van het scherm te hebben gebruikt. Het kan gaan om alle mogelijke schermapparaten, van de personal computer, de e-reader tot de mobiele telefoon, en om alle manieren van gebruik, van diepgaand en immersief tot selectief en scannend lezen. Het ‘wel eens’ gebruik van mannen ligt licht hoger dan dat van vrouwen, met respectievelijk 16,4 en 14 procent van de 580 respondenten in de landelijk representatieve steekproef. Voor generatie zijn de verschillen groter, met 12,1 (16-30 jaar), 10,9 (31-45 jaar) en 7,4 (46-60 jaar) procent van de honderd procent, terwijl het patroon voor de ‘niet-gebruikers’ met 17,1 (16-30), 25,6 (31-45) en 26,9 (46-60) precies andersom is (tabel 4.1).

Tabel 4.1 Gebruik literaire teksten van het scherm. In procenten (eerste twee rijen) en gemiddelden (derde rij) van de Nederlandse bevolking, afgerond op twee decimalen. Door de weging resulteert optelling van groepen niet altijd in correcte totalen.

	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
wel	30,4	12,1	10,9	7,4	16,4	14,0
niet	69,6	17,1	25,6	26,9	34,0	35,7
gemiddeld	1,30	1,41	1,30	1,21	1,33	1,28

Hoe ouder mensen zijn, hoe kleiner de kans dat ze al eens een literaire tekst van het scherm hebben geraadpleegd. Een Kruskal-Wallis toets op de gemiddelden (met een 2 voor ‘wel’ en een 1 voor ‘niet’) bevestigt dat: het effect voor generatie is significant (Chi-square=19,065; N=580; p=0,000). Mann-Whitney toetsen voor de drie leeftijdsgroepen onderling, wijzen uit dat de 16- tot 30-jarigen zowel significant verschillen van de 31- tot 45-jarigen (Z=-2,441; N=351; p=0,015) als van de 46- tot 60-jarigen (Z=-4,327; N=417; p=0,000). Het onderlinge verschil voor deze laatste twee groepen is niet significant (Z=-1,610; N=392; p=0,107). Datzelfde geldt voor de andere onafhankelijke variabele geslacht (Z=-0,264; N=580; p=0,792).

Welke apparaten worden gebruikt voor literaire teksten van het scherm? De meeste Nederlanders, bijna één op de vier, zaten voor dit doel wel eens achter de computer of de laptop. De e-reader scoort, met 6 procent van de bevolking, op dit moment nog beduidend lager. Een percentage dat zelfs ligt onder dat voor de mobiele telefoon en de smartphone en maar iets hoger dan dat voor de netbook. Vergelijken met de tablet, zoals de iPad, is het e-reader gebruik weer ongeveer twee keer zo groot (tabel 4.2).

Hierbij moet worden aangetekend dat de iPad, op het moment dat de enquête is afgenomen, nog maar net in Nederland geïntroduceerd was.

Tabel 4.2 Gebruik literaire teksten van het scherm uitgesplitst naar apparaten. In procenten van de Nederlandse bevolking, afgerond op één decimaal. Vanwege weging resulteert optelling van groepen niet altijd in correcte totalen.

	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
computer	24,6	9,3	9,0	6,4	14,0	10,7
laptop	23,9	10,2	8,6	5,0	12,6	11,4
netbook	5,3	2,1	2,2	0,9	2,6	2,8
tablet	3,2	1,6	1,2	0,5	1,6	1,6
e-reader	6	2,2	2,7	1,2	3,5	2,6
mobieltje	7	4,0	2,2	0,9	3,1	4,0
smartphone	7,5	3,3	3,1	1,2	5,0	2,6

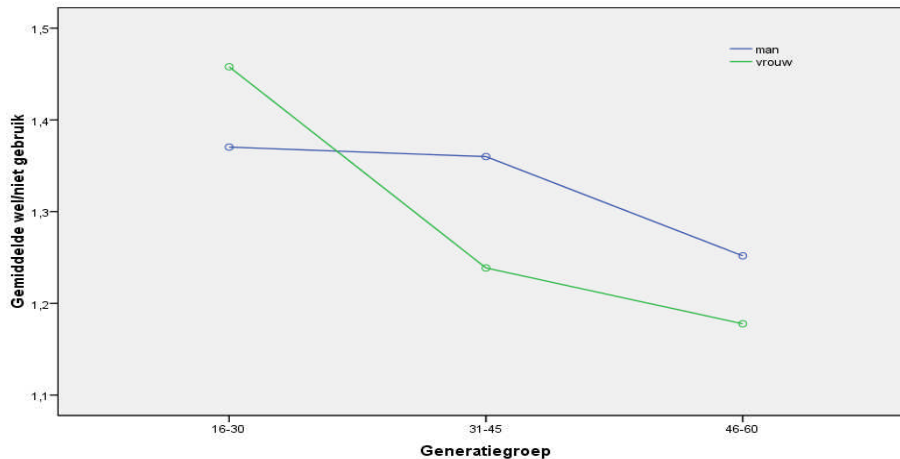
Voor vijf van de zeven apparaten laat de onafhankelijke variabele generatie een aflopend patroon zien: hoe ouder mensen zijn, hoe minder waarschijnlijk het is dat ze wel eens een literaire tekst op een schermapparaat hebben geraadpleegd. Kruskal-Wallis toetsen op de gemiddelden (met een 2 voor ‘apparaat gebruikt’ en een 1 voor ‘apparaat niet gebruikt’) bevestigen dat. Deze geven een significant effect voor de computer (Chi-square=9,015; N=580; p=0,011), laptop (Chi-square=23,403; N=580; p=0,000), tablet (Chi-square=6,738; N=580; p=0,034), mobiele telefoon (Chi-square=21,581; N=580; p=0,000) en smartphone (Chi-square=8,292; N=580; p=0,016). Dit verschil geldt vooral tussen de jongste en de oudste generatie, blijkt uit Mann-Whitney toetsen voor paren van leeftijdsgroepen. Het verschil tussen de groepen 16-30 en 46-60 jaar is voor alle vijf de apparaten significant; tussen 16-30 en 31-45 jaar en tussen 31-45 en 46-60 jaar is dat alleen het geval voor de laptop en de mobiele telefoon.

Alleen het wel of niet gebruik van de e-reader en van de netbook (mini-laptop) blijken niet afhankelijk te zijn van iemands leeftijd. Deze apparaten worden, op een landelijk niveau, voor het literaire lezen ongeveer evenveel gebruikt door een ouder als door een jonger publiek. Voor geslacht bleven significante verschillen voor alle apparaten uit, wat betekent dat het wel of niet gebruik van mannen en vrouwen ook hier nagenoeg gelijk is.

Wel is er een licht interactiepatroon tussen generatie en geslacht, voor zowel het algemene gebruik (grafiek 4.1) als voor het gebruik van met name de computer, laptop, netbook en tablet. Het verval tussen de netwerkgeneratie en de middelste generatie blijkt bij mannen kleiner dan bij vrouwen, terwijl het tussen de middelste generatie en de oudste generatie

juist groter is. Mannen tussen de 31 en 45 jaar wijken dus minder af van mannen tussen de 16 en 30 jaar dan vrouwen uit die twee leeftijdsgroepen, terwijl vrouwen tussen de 31 en 45 jaar juist minder afwijken van vrouwen tussen de 46 en 60 jaar dan mannen uit die twee leeftijdsgroepen. Dit bevestigt dat mannen, ook als het gaat om het literaire lezen van het scherm, tot op hogere leeftijd meer nieuwe technologieminded zijn dan vrouwen.

Grafiek 4.1 Gebruik literaire teksten van het scherm, uitgesplitst naar generatie en geslacht

4.2 Hoe ouder, hoe intensiever het gebruik

Nederlanders die al literaire teksten van het scherm gebruiken – en het gaat hier weer om alle mogelijke apparaten – doen dat nog maar voor een korte periode. Iets meer dan een kwart van de 523 digitale literaire tekstgebruikers in het onderzoek – deze steekproef is de samenstelling van de 176 gebruikers in de landelijk representatieve steekproef en de 347 bijgesampelde e-reader bezitters – geeft aan ‘korter dan een maand geleden’ voor het eerst in aanraking te zijn gekomen met een literaire tekst van het beeldscherm. Een cijfer dat voor ‘korter dan een half jaar’ oploopt tot 62,9 procent en voor ‘korter dan een jaar’ zelfs tot 82,9 procent (tabel 4.3). Het hoeft op basis hiervan niet te verbazen dat drie op de vier digitale literaire tekstgebruikers zijn of haar gebruik ten opzichte van vijf jaar geleden heeft zien stijgen (tabel 4.4).

Tabel 4.3 Eerste keer gebruik literaire tekst van het scherm. In procenten van de digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	< maand	1-3 maanden	3-6 maanden	6-12 maanden	12-24 maanden	> 24 maanden
% van 523	26,8	16,0	20,1	20,1	8,3	8,7

Tabel 4.4 Gebruik literaire tekst van het scherm ten opzichte van 5 jaar geleden. In procenten van de digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	gedaald	gelijk gebleven	gestegen
% van 523	4,2	19,1	76,7

Het raadplegen van literaire teksten van het scherm heeft zijn intrede dus nog maar net gedaan. Het merendeel van de digitale literaire tekstgebruikers begon ermee toen de e-reader en het e-boek vaste grond aan de voeten kregen in Nederland, zo halverwege het kalenderjaar 2009.

Dit biedt een mogelijke verklaring voor waarom de intensiteit van het gebruik nog laag is. Iets meer dan zes op de tien digitale literaire tekstgebruikers heeft tien literaire teksten of minder geraadpleegd, terwijl dat aantal op meer dan vijftig teksten ligt voor slechts één op de acht personen (tabel 4.5). De regelmaat van het gebruik laat een vergelijkbaar beeld zien. Voor 25,7 procent ligt de frequentie op precies één keer per maand; voor 30,3 procent op minder dan één keer per maand. Daar staat tegenover dat ongeveer één op de drie respondenten één keer per week of vaker een literaire tekst van het scherm gebruikt (tabel 4.6). De tijd die mensen hier per sessie aan besteden, ligt voor bijna driekwart van de respondenten tussen een kwartier en een uur; en voor ongeveer één op de acht op minder dan een kwartier of juist méér dan een uur (tabel 4.7).

Tabel 4.5 Totaal aantal gebruikte literaire teksten van het scherm. In procenten van de digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	1	tussen 2 en 5	tussen 6 en 10	tussen 11 en 30	tussen 31 en 50	meer dan 50
% van 523	6,0	31,2	24,6	20,0	5,7	12,5

Tabel 4.6 Frequentie gebruik literaire teksten van het scherm. In procenten van de digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	jaarlijks	halfjaarlijks	maandelijks	tweewekelijks	wekelijks	dagelijks
% van 523	7,5	22,8	25,7	9,7	20,7	13,6

Tabel 4.7 Tijdsbesteding literaire tekst van het scherm per keer. In procenten van de digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	< 15 minuten	15-30 minuten	31-60 minuten	61-120 minuten	> 120 minuten
% van 523	12,9	36,5	36,8	9,5	4,3

Kruskal-Wallis toetsen op de gemiddelden voor generatie geven voor deze vijf variabelen een significant effect. Als het gaat om de eerste keer dat een literaire tekst van het scherm

werd gebruikt (Chi-square=6,646; N=523; p=0,036), de verandering van het gebruik ten opzichte van vijf jaar geleden (Chi-square=10,684; N=523; p=0,005), het totaal aantal gebruikte teksten (Chi-square=9,232; N=523; p=0,010), de frequentie van het gebruik (Chi-square=19,224; N=523; p=0,000) en de tijd die per sessie aan een literaire schermtekst wordt besteed (Chi-square=9,211; N=523; p=0,010). De 16- tot 30-jarigen verschillen, op basis van Mann-Whitney toetsen voor de drie leeftijdsgroepen onderling, steeds significant van de 31- tot 45-jarigen – op de eerste keer dat een schermtekst gebruikt is na – en van de 46- tot 60-jarigen, terwijl deze laatste twee groepen geen enkele keer significant van elkaar blijken te verschillen.

Dit beeld is hetzelfde als bij het algemene landelijke wel of niet gebruik, alleen is het patroon precies omgekeerd. Het zijn namelijk juist de oudere generaties die hoger scoren. Waar jonge mensen in grotere getale ‘wel eens’ een literaire tekst van het scherm hebben gebruikt, vertonen oudere mensen dit gedrag juist met meer intensiviteit. Of het nu aankomt op het aantal teksten dat ze geraadpleegd hebben, de regelmaat waarmee ze dat doen, of de hoeveelheid tijd die ze er per sessie in steken. Ook is de eerste keer dat ze een literaire tekst van het scherm gebruikten, langer geleden, en is hun gebruik ten opzichte van vijf jaar geleden sterker gestegen (tabel 4.8).

Tabel 4.8 Intensiteit gebruik in gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een drie-, vijf- of zespuntschaal die oploopt naarmate de intensiteit stijgt.

	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
eerste keer (1-6)	2,93	2,73	2,89	3,16	2,79	3,09
t.o.v. 5 jaar (1-3)	2,73	2,65	2,74	2,78	2,73	2,73
aantal gebruik (1-6)	3,26	3,04	3,33	3,38	3,25	3,27
frequentie (1-6)	3,54	3,20	3,61	3,78	3,56	3,53
tijdsbesteding (1-5)	2,56	2,45	2,58	2,64	2,50	2,63

Dit generatie-effect valt weg als dezelfde testen alleen voor de 176 gebruikers in de landelijk representatieve steekproef worden uitgevoerd, terwijl het met hetzelfde patroon blijft bestaan voor de 347 e-reader bezitters in het bijsample. Deze laatste groep heeft, in vergelijking met de eerste, sowieso meer literaire teksten van het scherm gebruikt, doet dit met een grotere regelmaat en besteedt er per sessie gemiddeld meer tijd aan. De eerste keer dat zij een digitale literaire tekst gebruikten, is korter geleden, en een groter deel geeft aan dat het gebruik ten opzichte van vijf jaar geleden gestegen is. De intensiteit van het gebruik is onder bezitters van een e-reader (het bijsample) dus groter. Maar ook is het patroon ‘hoe

ouder, hoe intensiever het gebruik' juist in deze groep zichtbaar.

Voor geslacht werden helemaal geen significante verschillen gevonden, behalve voor de tijd per keer die mensen aan een literaire tekst van het scherm besteden: die blijkt voor vrouwen significant hoger te liggen dan voor mannen. Een verschil dat zich vooral blijkt voor te doen in de leeftijdsgroep 46-60 jaar. Oudere vrouwen zijn, net als van papier, de meest fervente lezers van literaire teksten van het scherm.

4.3 Lineair lezen, ook achter het scherm

In de eerste vragen van de enquête is met opzet gekozen voor 'gebruik' en niet voor 'lezen', omdat er verschillende manieren zijn waarop mensen een literaire tekst van het scherm tot zich kunnen nemen. Toch is het lineaire, sequentiële lezen – woord voor woord, zin voor zin, alinea voor alinea – achter het scherm de meest frequente gebruikswijze. Niet alleen geven nagenoeg alle 523 digitale literaire tekstgebruikers aan dit 'wel eens' te hebben gedaan, ook ligt het gemiddelde alleen voor het lineaire lezen tussen 'regelmatig' en 'vaak'. De andere manieren van gebruik, of het nu gaat om meer scannen dan lezen, het zoeken naar teksten, of tijdens het lezen op internet surfen, scoren rond 'soms' of zelfs nog lager, richting 'nooit' (tabel 4.9).

Tabel 4.9 Soort gebruik literaire tekst van het scherm. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntschaal met nooit (1), soms (2), regelmatig (3), vaak (4) en heel vaak (5). In eerste kolom de percentages voor 'wel eens op deze manier gebruikt'.

	percentages	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60
lineair lezen	99,4	3,67	3,39	3,82	3,77
meer scannen dan lezen	69,0	2,10	2,48	2,10	1,76
eerst scannen, dan lezen	60,8	2,05	2,40	2,02	1,78
zoeken naar teksten	63,3	2,08	2,26	2,11	1,89
uitprinten	50,6	1,73	1,91	1,71	1,60
gedrukte versie kopen	69,0	1,71	1,75	1,80	1,56
tijdens lezen andere teksten raadplegen	56,6	1,81	1,96	1,76	1,74
tijdens lezen op internet surfen	51,8	1,82	2,19	1,76	1,56
tijdens lezen andere activiteiten uitvoeren	52,2	1,76	2,09	1,73	1,49

Mann-Whitney toetsen voor geslacht geven voor geen van de manieren van gebruik een significant verschil (daarom ontbreken de gemiddelden voor 'man' en 'vrouw' in de tabel).

Voor generatie doen Kruskal-Wallis toetsen dit voor alle stellingen, behalve voor het kopen van de gedrukte versie (Chi-square=5,806; N=523; p=0,055) en het raadplegen van andere teksten tijdens het lezen (Chi-square=4,812; N=523; p=0,090). Maar er zijn dus wel significante effecten voor lineair lezen (Chi-square=20,513; N=523; p=0,000), meer scannen dan lezen (Chi-square=44,053; N=523; p=0,000), eerst scannen, dan lezen (Chi-square=28,819; N=523; p=0,000), het zoeken naar teksten (Chi-square=14,333; N=523; p=0,001), de tekst uitprinten (Chi-square=9,172; N=523; p=0,010), tijdens het lezen op internet surfen (Chi-square=32,655; N=523; p=0,000) en tijdens het lezen andere activiteiten uitvoeren (Chi-square=33,558; N=523; p=0,000).

Mann-Whitney toetsen voor de leeftijdsgroepen onderling, laten zien dat de 16- tot 30-jarigen significant verschillen van zowel de 31- tot 45-jarigen (op het zoeken naar teksten na) als van de 46- tot 60-jarigen. De laatste twee groepen doen dit alleen voor meer scannen dan lezen, het zoeken naar teksten en het uitvoeren van andere activiteiten tijdens het lezen. Hoe ouder men is, hoe vaker men lineair leest, terwijl de jongeren, ondanks dat ook zij het vaakst lineair lezen, wel vaker dan ouderen een literaire tekst van het scherm op één van de overige manieren gebruiken.

Op basis van deze resultaten, is er dus geen aanleiding om te vermoeden dat het scannende en het multitaskende lezen achter het scherm domineren, althans niet als het gaat om literaire teksten. Een groot deel van de steekproef bestaat natuurlijk wel uit de bezitters van een e-reader (347 respondenten), het apparaat dat het gedrukte boek het dichtste benadert, maar de gemiddelden voor deze groep afzonderlijk wijken niet navenant af van die van de samengestelde steekproef. Het patroon voor generatie is dus hetzelfde. Wel zijn scannend lezen, het zoeken naar teksten, het tijdens het lezen raadplegen van andere teksten, het surfen op internet en het tijdens het lezen uitvoeren van andere activiteiten onder de netgeneratie significant meer in zwang. Dat duidt erop dat deze gebruikswijzen in de toekomst aan terrein zouden kunnen winnen, wat mogelijk ten koste gaat van het traditionele lineaire lezen.

4.4 Romans en korte verhalen populairste teksten

Welke literaire genres gebruiken mensen achter het scherm? Uit de eerste kolom van tabel 4.10 komt naar voren dat het merendeel van de tekstsoorten ten minste wel eens geraadpleegd is, met de hoogste percentages, voor rond de driekwart van de digitale literaire tekstgebruikers, voor achtereenvolgens het korte verhaal, de roman en de novelle. Ongeveer de helft heeft wel eens een gedicht van het scherm gebruikt, en nieuwe digitale literaire vormen zoals het interactieve verhaal en bewegende gedichten scoren nog altijd rond een derde.

Maar de gemiddelden geven aan dat dit voor geen van de tekstsoorten vaker dan ‘regelmatig’ gebeurt. Hier scoort de roman het hoogst, gevolgd door het korte verhaal.

Ondanks dat er meer mensen zijn die wel eens een kort verhaal van het scherm hebben gebruikt, worden romans vaker gebruikt. Voor de novelle, het gedicht, en het verhaal met plaatjes, video en/of audio ligt het gebruik dicht aan tegen ‘soms’, voor het interactieve verhaal, het bewegende gedicht en het gedicht met plaatjes, video en/of audio is het nog lager.

Tabel 4.10 Gebruik literaire tekst van het scherm uitgesplitst naar tekstsoorten. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntsschaal met nooit (1), soms (2), regelmatig (3), vaak (4) en heel vaak (5). In eerste kolom de percentages voor ‘wel eens gebruikt’.

	percentages	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
roman	73,9	2,78	2,28	2,89	3,12	2,64	2,95
novelle	68,5	2,19	1,89	2,29	2,36	2,06	2,35
kort verhaal	81,0	2,36	2,30	2,43	2,33	2,41	2,30
gedicht	52,0	1,87	2,02	1,81	1,80	1,77	1,98
interactief verhaal	37,1	1,58	1,85	1,52	1,39	1,71	1,42
verhaal met plaatjes, video, audio	58,9	1,94	2,26	1,85	1,73	2,04	1,82
bewegend gedicht	30,4	1,47	1,60	1,48	1,33	1,51	1,42
gedicht met plaatjes, video, audio	37,4	1,59	1,78	1,55	1,45	1,64	1,52

Kruskal-Wallis toetsen voor generatie geven, op het korte verhaal (Chi-square=0,366; N=523; p=0,833) na, een significant effect: voor roman (Chi-square=44,346; N=523; p=0,000), novelle (Chi-square=24,570; N=523; p=0,000), gedicht (Chi-square=7,897; N=523; p=0,019), interactief verhaal (Chi-square=32,093; N=523; p=0,000), verhaal met plaatjes, video en/of audio (Chi-square=28,101; N=523; p=0,000), bewegend gedicht (Chi-square=11,063; N=523; p=0,004) en gedicht met plaatjes, video en/of audio (Chi-square=18,418; N=523; p=0,000). De 16- tot 30-jarigen blijken, op basis van Mann-Whitney toetsen voor de drie leeftijdsgroepen onderling, zowel significant te verschillen van de 31- tot 45-jarigen als van de 46- tot 60-jarigen, terwijl de laatste twee groepen niet significant van elkaar verschillen.

Dit geldt dus voor alle tekstsoorten behalve het korte verhaal, maar zoals uit tabel 4.11 blijkt is het patroon per tekstsoort verschillend. Waar de ‘traditionele’ genres roman en novelle vaker gebruikt worden door de twee oudste leeftijdsgroepen, scoort de jongste leeftijdsgroep juist hoger op het gedicht én op de nieuwe digitale literaire vormen zoals het interactieve verhaal, het bewegende gedicht en het verhaal en het gedicht met plaatjes, video en/of audio.

Mann-Whitney tests voor geslacht zijn alleen significant voor de tekstsoorten roman ($Z=-2,770$; $N=523$; $p=0,006$), novelle ($Z=-2,902$; $N=523$; $p=0,004$), interactief verhaal ($Z=-4,025$; $N=523$; $p=0,000$) en verhaal met plaatjes, video en/of audio ($Z=-3,256$; $N=523$; $p=0,001$). Vrouwen gebruiken vaker romans en novellen van het scherm, mannen scoren juist hoger als het gaat om interactieve verhalen en verhalen met plaatjes, video en/of audio.

Overall bevestigt dit de grotere affiniteit met nieuwe mediatechnologie van zowel jongeren als mannen. Zij lopen voorop in de mate van gebruik van de nieuwe digitale literaire tekstvormen. Vrouwen en ouderen houden achter het scherm juist meer vast aan de ouderwetse literaire genres. Extra ondersteuning hiervoor biedt de uitkomst dat juist oudere vrouwen (46-60 jaar) het vaakst romans en novellen lezen, terwijl jonge mannen (16-30 jaar) zich het vaakst wenden tot interactieve verhalen en verhalen met plaatjes, foto's, video en/of audio.

Hoe waarderen respondenten het gebruik van deze tekstsoorten van het beeldscherm? Let wel: het gaat hier nog steeds om alle mogelijke schermen, van het lcd-scherm op de computer en de laptop tot het e-Ink scherm op de e-reader. Alleen respondenten die niet hadden aangegeven een tekstsoort ‘nooit’ te gebruiken, kregen deze vraag voorgelegd. Zij beoordelen alle tekstsoorten met een ruime voldoende, namelijk tussen de 3 en de 4 op een vijfpuntsschaal, waarbij de onderlinge verschillen verwaarloosbaar zijn (kolom 1 van tabel 4.11). Voor de roman, de novelle en het korte verhaal ligt de gemiddelde waardering op respectievelijk 3,9, 3,85 en 3,84 als het bijsample met e-reader bezitters apart wordt genomen, een fractie hoger dus. Voor de andere tekstsoorten is het voor het bijsample afzonderlijk nagenoeg gelijk.

Kruskal-Wallis toetsen voor generatie geven alleen significante verschillen voor de roman ($\text{Chi-square}=17,779$; $N=386$; $p=0,000$), de novelle ($\text{Chi-square}=29,201$; $N=358$; $p=0,000$) en het korte verhaal ($\text{Chi-square}=18,830$; $N=424$; $p=0,000$). Wederom blijken de 16- tot 30-jarigen, op basis van Mann-Whitney toetsen voor de drie leeftijdsgroepen onderling, zowel significant te verschillen van de 31- tot 45-jarigen als van de 46- tot 60-jarigen. De laatste twee groepen verschillen juist niet significant van elkaar. De twee oudste generaties hebben dus ongeveer dezelfde waardering voor een roman, een novelle of een kort verhaal van het scherm, de jongste generatie beoordeelt het gebruik van deze tekstsoorten als

minder positief dan deze beide groepen. Dit plaatje is hetzelfde als het bijsample met e-reader bezitters afzonderlijk wordt geanalyseerd.

Tabel 4.11 Waardering tekstsoorten van het scherm. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntsschaal met zeer onprettig (1), onprettig (2), neutraal (3), prettig (4) en zeer prettig (5).

	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
roman	3,67	3,37	3,80	3,75	3,57	3,79
novelle	3,68	3,30	3,77	3,87	3,62	3,75
kort verhaal	3,69	3,45	3,77	3,82	3,66	3,73
gedicht	3,64	3,60	3,67	3,66	3,56	3,74
interactief verhaal	3,65	3,71	3,73	3,46	3,64	3,67
verhaal met plaatjes, video, audio	3,55	3,47	3,69	3,47	3,46	3,67
bewegend gedicht	3,34	3,17	3,56	3,30	3,30	3,40
gedicht met plaatjes, video, audio	3,48	3,38	3,60	3,47	3,37	3,61

Voor geslacht zijn er alleen significante effecten bij de Mann-Whitney toetsen voor de roman ($Z=-2,775$ $N=386=0,006$) en de novelle ($Z=-2,294$; $N=358$; $p=0,022$). Vrouwen beoordelen het gebruik van deze genres positiever dan mannen. Uit de significant hogere waardering van ouderen voor de roman, de novelle en het korte verhaal, en die van vrouwen voor de roman en de novelle, blijkt weer de appreciatie van juist oudere vrouwen (46-60 jaar) voor deze literaire vormen. Het verschil tussen mannen en vrouwen is voor de roman en de novelle in deze leeftijdsgroep dan ook het grootst.

4.5 World Wide Web belangrijkste kanaal voor aanschaf boeken

Dat het aantal teksten dat digitale literaire tekstgebruikers raadplegen relatief laag is, komt ook naar voren in de kanalen die mensen aanspreken om e-boeken te verkrijgen. Bijna tachtig procent heeft ‘wel eens’ een literaire tekst legaal van het internet gedownload, waarmee dit de grootste categorie is, gevolgd door het kopen van een literaire tekst bij een webwinkel (64 procent) en het direct van internet lezen van een literaire tekst (61,6

procent). Maar erg vaak gebeurt dit niet. Het kopen bij een webwinkel en het legaal downloaden scoren lager dan ‘regelmatig’, terwijl direct van internet lezen zelfs al tegen ‘soms’ aanligt. Het gebruik van de overige kanalen is helemaal verwaarloosbaar laag, tussen ‘soms’ en ‘nooit’. Nog het minst vaak kopen mensen een e-boek in een fysieke boekwinkel, en ook is het e-boek duidelijk nog geen populair cadeau (tabel 4.12).

Tabel 4.12 Kanalen voor verkrijgen e-boeken. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntsschaal met nooit (1), soms (2), regelmatig (3), vaak (4) en heel vaak (5). In eerste kolom de percentages voor ‘wel eens via dit kanaal verkregen’.

	percentages	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
winkel	21,7	1,35	1,41	1,40	1,24	1,42	1,26
webwinkel	64,0	2,49	2,15	2,60	2,69	2,42	2,57
gratis legale download	79,3	2,67	2,53	2,79	2,66	2,72	2,61
gratis illegale download	44,8	1,83	2,00	1,89	1,61	2,01	1,63
direct van internet	61,6	2,15	2,42	1,99	2,09	2,20	2,11
cadeau gekregen	43,4	1,68	1,54	1,72	1,76	1,70	1,66
gekopieerd	37,6	1,57	1,70	1,57	1,46	1,59	1,55

Kruskal-Wallis toetsen voor generatie zijn significant voor gekocht bij een webwinkel (Chi-square=21,338; N=523; p=0,000), gratis illegaal gedownload (Chi-square=9,466; N=523; p=0,009) en direct van internet gebruikt (Chi-square=11,594; N=523; p=0,000). Terwijl 31- tot 45-jarigen en 46- tot 60-jarigen, volgens Mann-Whitney tests voor de leeftijdsgroepen onderling, significant vaker een e-boek kopen bij een webwinkel dan 16- tot 30-jarigen, gebruikt de jongste groep in vergelijking met de twee oudste groepen juist significant vaker een literaire tekst direct van internet. Een e-boek illegaal downloaden wordt juist door mensen tussen de 46 en 60 jaar significant het minst vaak gedaan, zowel tegenover de leeftijdsgroep 16-30 als 31-45 jaar.

Mann-Whitney tests voor geslacht geven een significant effect voor gekocht bij een fysieke boekwinkel (Z=-2,360; N=523; p=0,018) en gratis illegaal gedownload (Z=-4,308; N=358; p=0,000). In beide gevallen krijgen mannen via deze kanalen vaker een e-boek in hun bezit dan vrouwen. Mannen tussen de 16 en 30 jaar downloaden het vaakst illegaal een literaire tekst, en vrouwen tussen de 46 en 60 het minst vaak.

4.6 Goedkoper e-boek stimuleert verkoop

Het al dan niet doorbreken van het digitale literaire lezen is mede afhankelijk van het overwinnen van een aantal barrières. Het is de vraag hoe hinderlijk consumenten de struikelblokken vinden. De 523 digitale literaire tekstgebruikers is daarom voorgelegd wat ze vinden van het aanbod, de prijs en de beveiliging van e-boeken, en naar meer algemene zaken, zoals dat ze niet meer naar de winkel hoeven om boeken te kopen.

De prijs wordt als een belangrijkere hindernis beschouwd dan de beveiliging tegen kopiëren (Digital Rights Management) en het grote aantal bestandsformaten dat met elkaar concurreert. Niet alleen is iets meer dan de helft van de respondenten het ermee eens of zelfs zeer mee eens dat e-boeken erg duur zijn, ook in vergelijking met gedrukte boeken, ook geeft 62,3 procent aan te denken meer e-boeken te kopen als ze goedkoper zouden zijn ('mee eens' of 'zeer mee eens'). Deze percentages liggen fors hoger dan die voor vergelijkbare stellingen over de beveiliging en het aantal bestandsformaten, zoals ook uit de gemiddelden naar voren komt (tabel 4.13).

Over het aanbod van webwinkels en illegale downloads zijn respondenten het meest te spreken, gevolgd door boeken die direct op internet te lezen zijn en legale downloads. Het minst tevreden zijn ze over het aanbod van fysieke boekhandels. Maar alle gemiddelden liggen rondom de 3 van 'neutraal'. Hieruit kan worden afgeleid dat men over het algemeen gematigd positief is over de beschikbaarheid van e-boeken. Dat het aanbod maar net een voldoende krijgt, betekent ook dat men vindt dat er ruimte is voor een uitbreiding.

Een groot voordeel van e-boeken vinden respondenten dat ze niet meer met tassen vol gedrukte boeken hoeven te slepen: 62,1 procent beantwoordde deze stelling met 'mee eens' of 'zeer mee eens'. Voor niet meer naar de winkel hoeven, met 44,8 procent, en de extra mogelijkheden die e-boeken bieden (hyperlinks en zoekfuncties bijvoorbeeld), met 51,5 procent, geldt dit in mindere mate. De geur en het papier worden desondanks wel gemist, evenals het feit dat e-boeken de boekenkast niet opsieren: respectievelijk 42,3 en 34,2 procent is het eens of zeer eens met deze stelling. Toch zijn de gemiddelden voor de nadelen lager dan die voor de voordelen, waaruit kan worden opgemaakt dat de balans doorslaat in de richting van de voordelen die het e-boek biedt ten opzichte van het gedrukte boek.

Mann-Whitney toetsen voor geslacht zijn voor geen van deze stellingen significant, maar Kruskal-Wallis toetsen voor generatie geven een significant effect voor er zijn genoeg e-boeken op internet te lezen (Chi-square=14,926; N=455; p=0,001), e-boeken zijn duur in vergelijking met gedrukte boeken (Chi-square=6,050; N=490; p=0,049), als e-boeken goedkoper waren, zou ik er meer kopen (Chi-square=16,467; N=496; p=0,000), de beide stellingen over de beveiliging (Chi-square=8,327; N=415; p=0,016 en Chi-square=8,951;

N=448; p=0,011) en het grote aantal bestandsformaten (Chi-square=7,626; N=474; p=0,022). Maar significant scoren ook de voordelen van het niet meer hoeven slepen met tassen vol boeken (Chi-square=22,634; N=498; p=0,000) en het niet meer naar de winkel hoeven (Chi-square=9,667; N=506; p=0,008), en de nadelen van het ontbreken van de geur en het gevoel van papier (Chi-square=6,835; N=507; p=0,033) en dat ze niet in de boekenkast kunnen (Chi-square=25,970; N=506; p=0,000).

Tabel 4.13 Stellingen e-boeken. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntschaal met zeer mee oneens (1), mee oneens (2), neutraal (3), mee eens (4) en zeer mee eens (5). Tussen haakjes achter stelling aantal respondenten van het totaal van 523 dat vraag beantwoordde (incl. geen mening invullen kon ook).

	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60
Winkels bieden genoeg e-boeken aan. (441)	2,49	2,55	2,40	2,52
Webwinkels bieden genoeg e-boeken aan. (478)	3,34	3,46	3,28	3,30
Er zijn genoeg gratis legale e-boeken beschikbaar. (472)	2,96	3,09	2,92	2,90
Er zijn genoeg gratis illegale e-boeken beschikbaar. (390)	3,30	3,41	3,28	3,20
Er zijn genoeg e-boeken op internet te lezen. (455)	3,19	3,43	3,11	3,07
E-boeken zijn erg duur. (488)	3,62	3,51	3,68	3,65
E-boeken zijn erg duur tegenover gedrukte boeken. (490)	3,69	3,61	3,78	3,67
Als e-boeken goedkoper waren, kocht ik er meer. (496)	3,85	3,65	3,98	3,90
E-boeken worden erg streng beveiligd. (415)	3,37	3,20	3,45	3,43
Bij soepelere beveiliging kocht ik meer e-boeken. (448)	3,09	2,86	3,26	3,09
Er zijn erg veel bestandsformaten, waardoor ik het overzicht mis. (474)	3,19	2,99	3,28	3,28
Als er één standaard bestandsformaat was, kocht ik meer e-boeken. (473)	3,25	3,16	3,30	3,28
Het niet meer slepen met boeken is een voordeel. (498)	3,84	3,60	3,83	4,05
Het niet meer naar de winkel gaan is een voordeel. (506)	3,35	3,16	3,46	3,43
Extra mogelijkheden van e-boeken zijn een voordeel. (503)	3,58	3,52	3,52	3,71
Het is een nadeel dat e-boeken geur en gevoel van papier missen. (507)	3,18	3,37	3,09	3,10
Het is een nadeel dat e-boeken niet in de boekenkast kunnen. (506)	2,94	3,33	2,76	2,78

Mann-Whitney tests voor de leeftijdsgroepen onderling, wijzen uit dat de 16- tot 30-jarigen significant verschillen van de 31- tot 45-jarigen voor al deze stellingen en van de 46- tot 60-jarigen voor alle stellingen behalve e-boeken zijn duur in vergelijking met gedrukte boeken en als de beveiliging soepeler was, zou ik meer e-boeken kopen. De twee hoogste leeftijdsgroepen verschillen op geen enkele stelling significant van elkaar.

Wat betekent dit? Dat jonge mensen vaker dan ouderen een literaire tekst direct van internet lezen (tabel 4.12), wordt bevestigd doordat ze het ook sterker eens zijn met de stelling dat het aanbod van deze teksten voldoende is. Ze zouden echter minder geneigd zijn meer e-boeken te kopen als deze goedkoper zouden zijn. Dit komt vermoedelijk niet zozeer door de prijs zelf, want die vinden zij ook te hoog, als wel doordat zij sowieso minder e-boeken kopen in de fysieke boekwinkel of de webwinkel (tabel 4.12). Ze ondervinden om deze zelfde reden waarschijnlijk ook minder hinder van de strenge beveiliging, en zijn bij een soepelere beveiliging dan ook minder geneigd om meer e-boeken te kopen. Alleen op gekochte boeken zit immers Digital Rights Management. Tot slot missen ze in mindere mate het overzicht in het grote aantal bestandsformaten.

Opvallend is, dat de jongste leeftijdsgroep het niet meer hoeven slepen met tassen vol boeken juist als een minder groot voordeel beschouwt dan de twee oudere leeftijdsgroepen. Dat komt mogelijk doordat zij, als minder frequente lezers van boeken (SCP, 2010), sowieso minder met boeken sjouwen. Mogelijk verklaart dit ook waarom de jongeren het niet meer naar de winkel hoeven voor het kopen van boeken óók als een minder groot voordeel beschouwen.

Opvallend is dat onder jongeren een grotere nostalgie lijkt te bestaan naar de geur en het gevoel van het gedrukte boek dan onder ouderen, en dat zij het meer als een nadeel zien dat e-boeken niet in de boekenkast kunnen. Misschien is het boek voor hen al meer een nicheproduct, vergelijkbaar met de langspeelplaat, dan voor ouderen.

4.7 E-reader, laptop en computer vaakst gebruikte en populairste apparaten

Voor het gebruik van de apparaten geldt hetzelfde als voor de tekstsoorten: dat is nog weinig intensief. De laptop is, zoals blijkt uit kolom 1 van tabel 4.14, voor het literaire lezen door driekwart van de 523 respondenten wel eens gebruikt, tegenover de computer door bijna zeven op de tien en de e-reader door iets meer dan zes op de tien mensen. De andere apparaten scoren één op de drie (smartphone) of lager, de tablet bungelt onderaan met 16,2 procent. Op het moment van de afname van de enquête was de iPad nog maar net geïntroduceerd in Nederland; inmiddels zou het percentage dus fors hoger kunnen liggen.

Als de 176 digitale literaire tekstgebruikers uit de landelijke steekproef apart worden

genomen, wijkt het beeld nauwelijks af. Behalve bij de e-reader, waar het percentage voor wel eens gebruikt op 19,9 ligt. Het bijsample met e-reader bezitters, zorgt er dus in sterke mate voor dat een meerderheid aangeeft wel eens gebruik te hebben gemaakt van de e-reader.

Uit de gemiddelden blijkt dat geen van de apparaten vaker voor het literaire lezen gebruikt wordt dan ‘regelmatig’. De e-reader scoort hier het hoogst – ook weer vanwege het bijsample; zonder zou het gemiddelde op 1,35 liggen, dichtbij ‘nooit’ – gevolgd door de laptop en de computer. Voor de vier andere apparaten bungelen de gemiddelden tussen de antwoordcategorieën ‘nooit’ en ‘soms’, het gebruik hiervan is dus (nog) verwaarloosbaar klein. Opvallend is wel, dat een kwart van de digitale literaire tekstgebruikers aangeeft de e-reader ‘heel vaak’ te gebruiken, tegen 15 procent ‘vaak’ en ongeveer tien procent ‘regelmatig’ dan wel ‘soms’. Bij de computer en de laptop concentreert het gebruik zich juist in de twee laatstgenoemde categorieën. Als mensen een e-reader hebben, gebruiken ze deze dus relatief vaak voor literaire teksten, terwijl de computer en de laptop slechts sporadisch voor deze doeleinden benut worden.

Tabel 4.14 Gebruik literaire tekst van het scherm uitgesplitst naar apparaten. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntschaal met nooit (1), soms (2), regelmatig (3), vaak (4) en heel vaak (5). In eerste kolom de percentages voor ‘wel eens gebruikt’.

	percentages	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
computer	68,1	2,26	2,57	2,17	2,07	2,42	2,07
laptop	75,1	2,43	2,78	2,38	2,17	2,48	2,37
netbook	23,7	1,41	1,51	1,43	1,28	1,44	1,36
tablet	16,2	1,30	1,46	1,32	1,15	1,38	1,22
e-reader	61,7	2,78	2,09	2,87	3,32	2,70	2,88
mobieltje	20,4	1,32	1,54	1,29	1,17	1,34	1,30
smartphone	33,4	1,67	1,97	1,64	1,42	1,82	1,50

Kruskal-Wallis toetsen voor generatie laten voor alle apparaten, behalve de netbook, een significant verschil zien. Voor de computer (Chi-square=17,262; N=523; p=0,000), de laptop (Chi-square=29,867; N=523; p=0,000), de tablet (Chi-square=14,961; N=523; p=0,001), de e-reader (Chi-square=64,296; N=523; p=0,000), de mobiele telefoon (Chi-square=33,419; N=523; p=0,000) en de smartphone (Chi-square=20,129; N=523; p=0,000). De 16- tot 30-jarigen blijken, op basis van Mann-Whitney toetsen voor de leeftijdsgroepen onderling, zowel significant te verschillen van de 31- tot 45-jarigen – op de tablet na – als van de 46- tot 60-jarigen. De twee oudste leeftijdsgroepen verschillen alleen significant van elkaar voor de tablet en de smartphone.

Uit tabel 4.15 blijkt dat hoe jonger mensen zijn, hoe vaker ze een literaire tekst hebben gebruikt van een apparaat met een beeldscherm. Dit geldt voor alle apparaten, op de e-reader na. Daar is het patroon precies omgekeerd: het is juist de oudste generatie die dit apparaat het vaakst gebruikt, de jongste generatie het minst vaak, en de middelste generatie daartussenin. Dit geeft aan dat de e-reader een afwijkende positie inneemt in het landschap van digitale media. Jonge mensen omarmen, ook voor het lezen van literaire teksten, sterker dan ouderen de computer, laptop, tablet, mobiele telefoon en smartphone. De e-reader wordt door hen blijkbaar niet beschouwd als een interessante nieuwe mediatechnologie, aangezien ze van dit apparaat juist significant minder vaak gebruik maken dan ouderen.

Voor geslacht valt op dat mannen alle apparaten vaker gebruiken voor literaire teksten van het scherm, behalve de e-reader, die juist vaker door vrouwen wordt gebruikt. Deze verschillen zijn echter alleen significant bij Mann-Whitney tests voor de computer ($Z=-3,531$; $N=523$; $p=0,000$) en de smartphone ($Z=-3,195$; $N=523$; $p=0,001$).

Digitale literaire tekstgebruikers beoordelen de apparaten met een ruime voldoende, behalve het mobieltje, dat een score onder ‘neutraal’ ontvangt. De e-reader komt, met een dikke ‘prettig’, als beste uit de bus, gevolgd door de tablet. Dat hoeft niet te verbazen, omdat deze apparaten (mede) met als doel zijn ontworpen om literatuur van te lezen. De laptop en de computer volgen de tablet op een kleine afstand, met nog altijd een waardering van ruim ‘neutraal’ (tabel 4.15). Overigens werd alleen respondenten die niet ‘nooit’ hadden ingevuld voor het gebruik van een apparaat, om een oordeel gevraagd.

Voor generatie geven alleen Kruskal-Wallistoetsen voor de waardering van de computer ($\text{Chi-square}=8,719$; $N=356$; $p=0,013$), de laptop ($\text{Chi-square}=13,622$; $N=393$; $p=0,001$) en de e-reader ($\text{Chi-square}=16,836$; $N=323$; $p=0,000$) een significant resultaat. Dit zijn overigens de apparaten die door het grootste aantal respondenten werden beoordeeld. Mann-Whitney toetsen voor de drie leeftijdsgroepen onderling, geven voor alle drie de apparaten een significant verschil tussen de jongste en de oudste leeftijdsgroep; alleen voor de e-reader tussen de jongste en de middelste leeftijdsgroep; en alleen voor de laptop tussen de middelste en de oudste leeftijdsgroep.

Een blik op de gemiddelden leert dat 16- tot 30-jarigen de e-reader minder hoog waarderen dan 31- tot 45-jarigen en 46- tot 60-jarigen, terwijl ze de computer en de laptop juist positiever beoordelen dan de 46- tot 60-jarigen. In waardering voor deze laatste twee apparaten verschilt de middelste leeftijdsgroep niet van de jongste leeftijdsgroep. Wel waarderen ze de laptop positiever dan de oudste leeftijdsgroep. Ook hieruit komt naar voren dat de e-reader een digitaal medium is dat vooral door ouderen geapprecieerd wordt, althans als het gaat om het literaire lezen, terwijl de computer en laptop voor dit doel vooral bij de netgeneratie in de smaak valt.

Tabel 4.15 Waardering beeldschermapparaten. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntsschaal met zeer onprettig (1), onprettig (2), neutraal (3), prettig (4) en zeer prettig (5).

	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
computer	3,34	3,48	3,34	3,20	3,36	3,31
laptop	3,38	3,43	3,53	3,17	3,38	3,38
netbook	3,19	3,07	3,28	3,23	3,24	3,14
tablet	3,51	3,32	3,68	3,62	3,53	3,47
e-reader	4,25	3,92	4,33	4,36	4,18	4,33
mobieltje	2,70	2,63	2,78	2,74	2,76	2,62
smartphone	3,11	3,14	3,17	2,96	3,07	3,16

Een blik op de gemiddelden leert dat 16- tot 30-jarigen de e-reader minder hoog waarderen dan 31- tot 45-jarigen en 46- tot 60-jarigen, terwijl ze de computer en de laptop juist positiever beoordelen dan de 46- tot 60-jarigen. In waardering voor deze laatste twee apparaten verschilt de middelste leeftijdsgroep niet van de jongste leeftijdsgroep. Wel waarderen ze de laptop positiever dan de oudste leeftijdsgroep. Ook hieruit komt naar voren dat de e-reader een digitaal medium is dat vooral door ouderen geapprecieerd wordt, althans als het gaat om het literaire lezen, terwijl de computer en laptop voor dit doel vooral bij de netgeneratie in de smaak valt.

Voor geslacht geeft alleen de Mann-Whitney toets voor de e-reader een significant effect ($Z=-2,023$; $N=323$; $p=0,043$), met een positievere beoordeling van vrouwen dan van mannen. De netwerkgeneratie neemt dit verschil vrijwel volledig voor zijn rekening. Waar de waardering tussen 31- tot 45-jarige en 46- tot 60-jarige mannen en vrouwen nagenoeg gelijk is, beoordelen juist jonge vrouwen de e-reader positiever dan jonge mannen.

4.8 E-reader wint het van computer en laptop, én van het gedrukte boek

De algemene waardering voor de beeldschermapparaten is dus gematigd positief te noemen. Maar hoe denken gebruikers over de wijze waarop de apparaten uiteenlopende aspecten van het literaire lezen faciliteren? En hoe beoordelen gebruikers de digitale boeken op de apparaten in vergelijking met gedrukte boeken? Om hier meer inzicht in te krijgen, is de 523 digitale literaire tekstgebruikers gevraagd welk apparaat ze het vaakst gebruiken voor literaire teksten. Voor dit apparaat moesten ze vervolgens een aantal stellingen beantwoorden. De respons is alleen voor de e-reader (233 respondenten), laptop (125 respondenten) en computer (105 respondenten) groot genoeg voor een betrouwbare analyse.

De e-reader krijgt voor de stellingen die betrekking hebben op de leeskwiteit een positieve beoordeling, met gemiddelde cijfers die op vier stellingen na rond de 4 ('mee eens') cirkelen. Respondenten tonen zich er met name enthousiast over dat ze er in iedere gewenste houding en op iedere gewenste plaats mee kunnen lezen, dat de letters de juiste grootte hebben om ze te kunnen lezen en dat ze de grootte desgewenst zelf kunt instellen, en dat ze genoeg teksten op het apparaat kunnen opslaan. Ze rapporteren verder juist géén last van hun ogen te krijgen door het lezen ('mee oneens'). Alleen het maken van aantekeningen, een goed werkend woordenboek en zoeken in de tekst, worden met cijfers rond 'neutraal' beoordeeld. De e-reader vervult overall in sterke mate hun wensen voor het gebruiken én het lezen van teksten, met respectievelijk een 3,87 en een 4,16 (tabel 4.16).

Dit mag nauwelijks verbazen, omdat de e-reader expliciet is ontworpen met als doel teksten op te gebruiken en op te lezen. Anders ligt dat voor de computer en de laptop. Toch waarderen de respondenten die deze apparaten het vaakst gebruiken voor literaire teksten dit als gematigd positief. De gemiddelde cijfers voor de meeste stellingen liggen tussen de 3 ('neutraal') en 4 ('mee eens'). De computer scoort alleen lager op leeshouding en leesplaats, maar dat lijkt logisch, omdat het apparaat per definitie 'gebonden' is aan een tafel of een bureau. Respondenten oordelen neutraal over de belasting van hun ogen tijdens het lezen op de beide apparaten. Op basis van deze cijfers zijn de computer en de laptop dus eveneens literaire leesapparaten naar tevredenheid, al zijn de gegevens uiteraard alleen representatief voor mensen die ze daadwerkelijk voor dit doel gebruiken (tabel 4.16).

Een vergelijking tussen de drie apparaten wijst uit dat de e-reader als beste uit de bus komt. Kruskal-Wallis toetsen geven significante verschillen voor alle stellingen, behalve als het gaat om de ondersteuning van bestandsformaten, snel door de tekst bladeren en gemakkelijk van de ene naar de andere tekst surfen (tabel 4.16). Mann-Whitney toetsen voor verschillen tussen de apparaten onderling, wijzen uit dat de e-reader voor alle stellingen het van zowel de computer als van de laptop significant wint, op het formaat van het beeldscherm en de batterijduur bij de computer na. Het verschil tussen de computer en de laptop is voor geen enkele Mann-Whitney test significant, behalve op de stellingen voor leeshouding en leeslocatie en de batterijduur. De hogere waardering voor de laptop op de twee eerstgenoemde valt te verklaren doordat je dit apparaat, in tegenstelling tot de computer, overall mee naartoe kunt nemen, de lagere waardering voor batterijduur omdat een computer continue is aangesloten op het stroomnetwerk (en batterijduur in feite dus geen rol van betekenis speelt).

Tabel 4.16 *Stellingen leesqualiteit beeldschermapparaten. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntsschaal met zeer mee oneens (1), mee oneens (2), neutraal (3), mee eens (4) en zeer mee eens (5).*

	e-reader	laptop	computer	chi-square	p-waarde
in iedere gewenste houding lezen	4,28	3,18	2,84	138,030	0,000
op iedere gewenste plaats lezen	4,38	3,54	2,44	182,120	0,000
last van ogen door lezen	1,90	3,03	3,09	142,480	0,000
beeldscherm heeft juiste formaat voor lezen	3,82	3,61	3,66	7,392	0,025
letters hebben juiste grootte voor lezen	4,15	3,73	3,80	34,834	0,000
grootte letters zelf instellen voor lezen	4,47	3,86	4,03	72,172	0,000
apparaat ondersteunt genoeg bestandsformaten	3,89	3,78	3,93	3,592	0,166
genoeg teksten opslaan	4,35	3,85	4,01	46,707	0,000
snel door tekst 'bladeren'	3,62	3,78	3,89	1,712	0,425
gemakkelijk van ene naar andere tekst surfen	3,60	3,80	3,84	3,411	0,182
gemakkelijk aantekeningen bij tekst maken	2,89	3,30	3,42	15,391	0,000
gemakkelijk dingen opzoeken in tekst	3,30	3,69	3,82	19,250	0,000
beschikking over goed werkend woordenboek	2,89	3,58	3,74	46,771	0,000
batterij gaat lang genoeg mee zonder op te laden	3,91	3,22	3,85	38,316	0,000
apparaat vervult wensen voor gebruik van teksten	3,87	3,44	3,67	24,719	0,000
apparaat vervult wensen voor lezen van teksten	4,16	3,43	3,55	73,575	0,000

Toch krijgt de e-reader op leeshouding en leeslocatie een nog positievere beoordeling dan de laptop, wat waarschijnlijk te danken is aan het kleinere beeldscherm en het lichtere gewicht. Die maken het apparaat in gebruik even flexibel als het gedrukte boek. Ook krijgen mensen minder last van hun ogen, wat de meerwaarde van het e-Ink scherm tegenover de traditionele lcd-schermen onderschrijft. Alleen als het gaat om het maken van aantekeningen bij de tekst, het opzoeken van informatie in de tekst en het ter beschikking hebben van een goed functionerend woordenboek, legt de e-reader het af tegen computer en laptop. Maar dat kan niet beletten dat de e-reader, significant meer dan de computer en laptop, tegemoet komt aan de wensen voor het gebruiken en het lezen van literaire teksten. Sterker nog; respondenten ervaren nauwelijks verschil tussen de e-reader en het traditionele papier. Dit is een bevestiging dat de e-reader erin slaagt het gedrukte boek te simuleren. Alle stellingen over de voorkeur voor de e-reader dan wel voor het boek, krijgen een score rond 'geen verschil/voorkeur' (een 2). Maar als het gaat om de vraag welk medium

respondenten in de toekomst verwachten te gebruiken voor het lezen van literaire teksten, haalt de e-reader ineens een score van 60,2 procent (tegen papier 12,7 procent en geen verschil 27,1 procent). Dat wordt ook zichtbaar in het gemiddelde van bijna 2,5, waaruit de sterke preferentie voor de e-reader boven papier blijkt (tabel 4.17).

In vergelijking met de computer geeft 49,3 procent juist aan te verwachten in de toekomst van papier te lezen (tegen 25,1 procent van de computer en 25,6 procent ‘geen verschil/voorkeur’), in vergelijking met de laptop ligt dit op 41,6 procent (tegen 28,9 procent van de laptop en 29,6 procent ‘geen verschil/voorkeur’). Dat wordt ook zichtbaar in de gemiddelden, die voor deze apparaten beneden ‘geen verschil/voorkeur’ (een 2) liggen. Respondenten die het vaakst de computer of laptop gebruiken voor het literaire lezen, spreken ook voor de andere stellingen een voorkeur uit die neigt richting het gedrukte boek, met veel scores tussen de 1,5 en 2. Maar als het gaat om zowel het liever als om het sneller lezen van korte literaire teksten, liggen de gemiddelden juist tussen de 2 en 2,5. Dat geeft aan dat het lezen van gedichten en korte verhalen achter de computer en laptop meer in zwang is dan bijvoorbeeld een roman of novelle (tabel 4.17).

Tabel 4.17 Stellingen voorkeur medium. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een driepuntsschaal met papier (1), geen verschil/voorkeur (2) en het digitale leesapparaat (3).

	e-reader	laptop	computer	chi-square	p-waarde
liever lezen	2,01	1,56	1,58	42,509	0,000
lange teksten liever lezen	2,02	1,39	1,43	73,701	0,000
korte teksten liever lezen	2,14	2,24	2,33	7,711	0,021
sneller lezen	2,05	1,90	1,89	5,448	0,066
lange teksten sneller lezen	1,95	1,66	1,56	28,054	0,000
korte teksten sneller lezen	2,05	2,09	2,19	3,609	0,165
beter lang achter elkaar door lezen*	2,02	1,51	1,41	72,756	0,000
beter concentreren op lezen*	1,99	1,49	1,48	68,415	0,000
tekst beter begrijpen*	1,97	1,81	1,77	15,449	0,000
tekst diepgaander interpreteren*	1,94	1,80	1,68	19,725	0,000
meer opgaan in de tekst bij lezen*	1,90	1,57	1,54	43,103	0,000
lezen meer ontspannend*	2,09	1,39	1,43	103,252	0,000
meer plezier in lezen*	2,12	1,52	1,49	81,628	0,000
stellingen leesbaarheid gemiddeld (met*)	2,00	1,58	1,54	88,577	0,000
van plan in toekomst hoofdzakelijk te lezen	2,47	1,87	1,76	74,701	0,000

Ook in vergelijking met het gedrukte boek, komt de e-reader, tegenover de computer en de laptop, als beste uit de bus. Kruskal-Wallis toetsen zijn significant voor alle stellingen, behalve voor de stellingen voor sneller lezen en korte teksten sneller lezen (tabel 4.17). Mann-Whitney toetsen voor de verschillen tussen de apparaten onderling, geven tussen de computer en de laptop niet één keer een significant verschil, terwijl ze tussen de e-reader en zowel de computer als de laptop juist allemaal significant zijn (behalve voor het liever lezen van korte teksten bij de laptop).

De e-reader geniet in vergelijking met papier dus een grotere voorkeur dan de computer en de laptop als het gaat om het liever lezen, met name van lange literaire teksten, het sneller lezen, eveneens met name van lange literaire teksten, en het lang achter elkaar door lezen. Maar ook de concentratie, het begrip, de diepgang van de interpretatie, de onderdompeling in de verhaalwereld, en de leesontspanning en het leesplezier zijn volgens respondenten van grotere kwaliteit bij het lezen van literaire teksten van de e-reader in vergelijking met papier dan van de computer en de laptop in vergelijking met papier. Geen wonder dat ze alleen bij dit apparaat denken het in de toekomst hoofdzakelijk te zullen gebruiken voor het literaire lezen, in plaats van het gedrukte boek.

De e-reader lijkt, op basis van deze uitkomsten, het eerste digitale medium dat volmondig als leesapparaat geaccepteerd wordt, en dat de potentie heeft om het gedrukte boek te vervangen. Dat betekent niet per se dat het papier verdwijnt, wel dat het voor het eerst serieuze concurrentie heeft van een digitaal medium. Een interessante vraag is of de tablet hier in dezelfde mate toe in staat blijkt. Het aantal respondenten dat deze vragen voor dit apparaat invulde is helaas te klein, om hier zinnige, onderbouwde uitspraken over te doen.

Bij de stellingen voor de lees kwaliteit van de beeldschermapparaten (tabel 4.16), zijn voor zowel generatie als geslacht geen betekenisvolle significante verschillen gevonden; zowel niet voor de e-reader, de computer als ook niet voor de laptop. Anders ligt dat voor de stellingen voor een vergelijking tussen de apparaten en het gedrukte boek (tabel 4.17). Voor generatie bleven significante verschillen bij de computer en de laptop weer helemaal uit. Voor de e-reader daarentegen geven Kruskal-Wallis toetsen voor acht van de veertien stellingen een significant effect (tabel 4.18). Voor al deze stellingen geven Mann-Whitney toetsen voor de leeftijdsgroepen onderling een significant verschil tussen de 16- tot 30-jarigen en zowel de 31- tot 45-jarigen als de 46- tot 60-jarigen (behalve voor diepgang van de interpretatie bij de laatste), terwijl de twee oudste groepen op geen enkele stelling significant van elkaar verschillen.

Tabel 4.18 *Stellingen voorkeur medium. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op een driepuntsschaal met papier (1), geen verschil/voorkeur (2) en het digitale leesapparaat (3).*

	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	chi-square	p-waarde
liever lezen	1,59	2,15	2,03	15,202	0,000
lange teksten liever lezen	1,79	2,17	1,97	5,557	0,062
korte teksten liever lezen	2,05	2,20	2,12	0,854	0,653
sneller lezen	1,70	2,15	2,09	10,358	0,006
lange teksten sneller lezen	1,84	2,03	1,92	1,800	0,407
korte teksten sneller lezen	2,05	2,08	2,02	0,099	0,952
beter lang achter elkaar door lezen	1,77	2,13	2,02	7,466	0,024
beter concentreren op lezen	1,68	2,06	2,05	11,075	0,004
tekst beter begrijpen	1,85	2,02	1,96	4,436	0,109
tekst diepgaander interpreteren	1,81	2,04	1,91	6,799	0,033
meer opgaan in de tekst bij lezen	1,79	1,97	1,88	3,736	0,154
lezen ontspannender	1,70	2,17	2,16	14,250	0,001
meer plezier in lezen	1,76	2,19	2,18	10,822	0,004
van plan in toekomst hoofdzakelijk te lezen	2,11	2,59	2,51	12,845	0,002

Het opvallende is, dat juist de jongeren bij hun voorkeur voor het ene of het andere medium het dichtst bij het gedrukte boek in de buurt blijven. Van papier lezen zij in vergelijking met mensen boven de dertig jaar liever, sneller en beter lang achter elkaar door, concentreren ze zich beter, is hun interpretatie diepgaander en vinden ze het lezen meer ontspannen en hebben ze er meer plezier in. Voor deze stellingen ligt hun gemiddelde score stelselmatig onder de 2, dus dicht bij papier dan bij de e-reader. De ouderen scoren juist rond de 2 of daarboven. Zij geven ook in sterkere mate aan in de toekomst hoofdzakelijk te zullen lezen van de e-reader, terwijl de jongeren dicht bij ‘geen verschil/voorkeur’ blijven.

Niet de twee oudste generaties, maar juist de jongste generatie stelt zich in dit opzicht dus het meest behoudend op. Dat geeft aan dat de e-reader een digitaal leesapparaat is dat vooral door oudere mensen omarmd wordt. Het betekent echter niet dat jongeren wél een voorkeur uitspreken voor het lezen van literaire teksten van de computer en de laptop. Hun gemiddelden voor deze apparaten neigen eveneens sterk in de richting van het gedrukte boek. Een Kruskal-Wallis toets tussen de drie apparaten voor alleen de 16- tot 30-

jarigen levert dan ook geen significante effect op. Bij eenzelfde toets voor de 31- tot 45-jarigen en de 46- tot 60-jarigen scoort de e-reader op de meeste stellingen juist significant hoger dan de computer en de laptop.

4.9 Digitale lezers lezen ook vaker literatuur van papier

In de stellingen over de voorkeur voor het digitale schermapparaat of het gedrukte boek, moesten digitale literaire tekstgebruikers expliciet een vergelijking maken tussen de beide media. Een aantal vragen, waarvan de resultaten voor literaire teksten van het beeldscherm hierboven al zijn besproken, is tevens gesteld voor het gedrukte boek. Het gaat hier bijvoorbeeld om de hoeveelheid tijd die per sessie besteed wordt, de manier waarop de tekst gebruikt wordt (lineair lezen, scannend lezen) en het soort teksten dat gebruikt wordt (roman, novelle).

In totaal vulden 450 respondenten deze vragen voor beide media in. Dat betekent dat 73 mensen die literaire teksten van het scherm gebruiken, dat niet (meer) doen van papier (523 digitale literaire tekstgebruikers – 450 digitale én papieren literaire tekstgebruikers). Het gaat hier om 14 procent van het totaal van 523. De Wilcoxon Signed Ranks toets voor gepaarde steekproeven is gebruikt om te meten of er significante verschillen zijn tussen de gemiddelden van deze 450 respondenten voor het beeldscherm en het papier. De belangrijkste resultaten staan in tabel 4.19.

Het gedrukte boek komt hierin duidelijk naar voren als het primaire medium voor literaire teksten. Respondenten die zowel van het scherm – en het gaat dan om alle mogelijke apparaten – als van papier lezen, doen dat significant regelmatig van papier. De tijdsbesteding per sessie is significant groter, en de manier van lezen significant vaker lineair. Ook gebruiken ze significant vaker romans, nouvelles en korte verhalen van papier dan van het scherm, en beoordelen ze dat als significant prettiger (de waarderingsvragen zijn alleen ingevuld door respondenten die deze tekstsoorten daadwerkelijk gebruiken, vandaar de afwijkende aantallen in de tabel (N)).

Dat er in hun gebruik van literaire teksten desondanks een verschuiving plaatsvindt van het ene naar het andere medium, blijkt uit hun leesgedrag ten opzichte van vijf jaar geleden: dat is voor het scherm significant sneller gestegen dan van papier. Sterker, dat het gemiddelde voor papier licht onder de ‘2’ ligt, impliceert dat het voor dit medium zelfs licht gedaald is, wat door de percentages voor elk van de drie antwoordcategorieën wordt onderstreept (tabel 4.20).

Het scherm scoort ook significant hoger als het gaat om hoe vaak respondenten op niet-lineaire manieren lezen: de tekst eerst scannen en vervolgens lezen, tijdens het lezen op internet surfen en tijdens het lezen andere activiteiten uitvoeren. Hetzelfde geldt voor meer

scannen dan lezen en tijdens het lezen andere teksten raadplegen, zij het dat de verschillen hier niet significant zijn. Maar dat neemt niet weg dat het leesproces op het scherm dus meer vluchtig, non-lineair en multitaskend is. De enige tekstsoort waarvoor geen significant effect werd gevonden tussen het scherm en papier, is het gedicht, zowel voor de frequentie als voor de waardering van het gebruik. Blijkbaar laat een gedicht zich even makkelijk lezen van beide media. Het interactieve verhaal wordt juist significant vaker van het scherm gelezen dan van papier, en bij dit medium ook hoger gewaardeerd. Dat bevestigt dat het scherm zich meer leent voor interactieve, non-lineaire manieren van lezen.

Tabel 4.19 Scherm versus papier. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, tenzij anders aangegeven op een vijfpuntsschaal met nooit (1), soms (2), regelmatig (3), vaak (4) en heel vaak (5).

	scherm	papier	z-waarde	p-waarde
frequentie (jaarlijks (1) – dagelijks (6))	3,57	3,94	-4,693	0,000
t.o.v. 5 jaar (gedaald (1) – gelijk (2) – gestegen (3))	2,77	1,79	-15,550	0,000
tijdsbesteding (< 15 minuten (1) – > 120 minuten (5))	2,63	2,95	-6,059	0,000
lineair lezen	3,72	3,98	-5,388	0,000
meer scannen dan lezen	2,12	2,03	-1,530	0,126
eerst scannen, dan lezen	2,07	1,92	-2,790	0,005
tijdens lezen andere teksten raadplegen	1,81	1,74	-1,836	0,066
tijdens lezen op internet surfen	1,80	1,50	-6,574	0,000
tijdens lezen andere activiteiten uitvoeren	1,74	1,61	-3,211	0,001
literair lezen in vrije tijd	3,57	3,85	-5,433	0,000
literair lezen voor werk	2,05	2,41	-6,832	0,000
roman	2,85	3,58	-8,713	0,000
novelle	2,24	2,72	-8,220	0,000
kort verhaal	2,37	2,57	-3,673	0,000
gedicht	1,86	1,90	-1,060	0,289
interactief verhaal	1,54	1,41	-3,327	0,001
roman (N=332, zeer onprettig (1) – zeer prettig (5))	3,73	4,01	-4,086	0,000
novelle (N=301, zeer onprettig (1) – zeer prettig (5))	3,73	3,94	-3,380	0,001
kort verhaal (N=339, zeer onprettig (1) – zeer prettig (5))	3,73	3,90	-2,797	0,005
gedicht (N=196, zeer onprettig (1) – zeer prettig (5))	3,64	3,70	-1,115	0,265
interactief verhaal (N=79, zeer onprettig (1) – zeer prettig (5))	3,65	3,19	-3,427	0,001

Tabel 4.20 Gebruik literaire tekst ten opzichte van 5 jaar geleden. In procenten van de digitale én papieren literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	gedaald	gelijk gebleven	gestegen
% van 450 papier	37,5	45,7	16,8
% van 450 scherm	3,0	17,1	79,9

Een uitsplitsing van deze vragen naar de drie populairste apparaten, laat zien dat de e-reader ten opzichte van de computer en de laptop weer het dichtst bij het gedrukte boek in de buurt komt. Van de 233 e-reader gebruikers, lezen er 212 ook van papier; van de 105 computergebruikers, 86; en van de 125 laptopgebruikers, 100. De gemiddelden voor beide media en de Wilcoxon Signed Ranks toets voor significante verschillen staan in tabel 4.21.

Waar de computer en de laptop significant verschillen van het gedrukte boek, doet de e-reader dat in de meeste gevallen juist niet. Dat geldt onder meer voor de frequentie en de tijdsbesteding, het lineaire lezen, het lezen in de vrije tijd, hoe vaak romans gelezen worden, en de waardering voor het lezen van romans, novellen en korte verhalen. Voor al deze vragen ligt het gemiddelde voor papier significant hoger dan dat voor de computer en de laptop, terwijl het verschil tussen het papier en de e-reader verwaarloosbaar (want niet-significant) is.

Op de tijdsbesteding ten opzichte van vijf jaar geleden, is het verschil met het gedrukte boek voor alle drie de apparaten wel significant. De gemiddelden voor de e-reader verschillen in vergelijking met het papier echter sterker dan voor de computer en laptop. E-reader gebruikers raadplegen ten opzichte van vijf jaar geleden meer literaire teksten van hun apparaat dan computer- en laptopgebruikers, terwijl hun gebruik van het gedrukte boek in die periode relatief sterker daalde. Bij de e-reader lijkt dus een sterkere verschuiving op te treden van papier naar het scherm dan bij de computer en de laptop. Dat bevestigt de capaciteit van dit apparaat, als eerste digitaal medium, het gedrukte boek te vervangen.

Voor de e-reader is het verschil met papier niet significant voor de non-lineaire manieren om literaire teksten te gebruiken: meer scannen dan lezen, eerst scannen en vervolgens lezen, tijdens het lezen andere teksten raadplegen en tijdens het lezen andere activiteiten uitvoeren. De computer en de laptop scoren op deze vragen afwisselend wel significant ten opzichte van papier. Waar e-readergebruikers op hun apparaat niet vaker vluchtig, non-lineair en multitaskend lezen dan van papier, doen de computer- en laptopgebruikers dit juist wel. Enige uitzondering vormt tijdens het lezen op internet surfen, waarvoor e-readergebruikers hun apparaat ook significant vaker gebruiken.

Tabel 4.21 Schermapparaten versus papier. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers, op dezelfde schalen als tabel 4.19.

	e-reader	papier	p-waarde	laptop	papier	p-waarde	computer	papier	p-waarde
frequentie	4,25	4,23	0,747	2,83	3,71	0,000	2,94	3,57	0,001
t.o.v. 5 jaar	2,90	1,61	0,000	2,61	1,92	0,000	2,59	1,99	0,000
tijdsbesteding	2,92	2,99	0,223	2,36	2,89	0,000	2,32	2,85	0,000
lineair lezen	4,09	4,14	0,370	3,24	3,73	0,000	3,36	3,89	0,000
meer scannen dan lezen	1,96	2,00	0,244	2,37	2,11	0,022	2,10	1,94	0,052
eerst scannen, dan lezen	1,86	1,85	0,904	2,22	2,02	0,105	2,13	1,91	0,033
tijdens lezen andere teksten raadplegen	1,68	1,64	0,332	1,89	1,80	0,428	1,95	1,72	0,015
tijdens lezen op internet surfen	1,53	1,38	0,001	2,00	1,61	0,001	2,10	1,61	0,000
tijdens lezen andere activiteiten uitvoeren	1,52	1,48	0,279	1,90	1,74	0,076	1,94	1,71	0,009
literair lezen in vrije tijd	4,07	4,09	0,500	3,01	3,58	0,000	3,12	3,56	0,001
literair lezen voor werk	1,97	2,42	0,000	1,98	2,24	0,015	2,12	2,32	0,087
roman	3,80	3,81	0,985	1,84	3,37	0,000	1,62	3,22	0,000
novelle	2,60	2,82	0,002	1,88	2,70	0,000	1,76	2,50	0,000
kort verhaal	2,30	2,57	0,000	2,39	2,67	0,010	2,55	2,40	0,424
gedicht	1,42	1,67	0,000	2,40	2,06	0,001	2,38	2,24	0,151
interactief verhaal	1,28	1,20	0,115	1,74	1,55	0,033	1,77	1,57	0,057
roman (N=208, 31, 54)	4,08	4,05	0,958	3,01	3,81	0,001	2,87	3,83	0,001
novelle (N=172, 38, 60)	4,06	4,00	0,491	3,37	3,76	0,020	3,06	3,90	0,000
kort verhaal (N=164, 66, 79)	4,05	3,96	0,296	3,45	3,78	0,005	3,24	3,91	0,000
gedicht (N=59, 58, 64)	3,67	3,83	0,142	3,56	3,52	0,588	3,72	3,86	0,234
interactief verhaal (N=17, 24, 27)	3,27	2,98	0,357	3,72	3,06	0,004	3,76	3,33	0,075

E-readergebruikers raadplegen niet significant vaker een roman als gedrukt boek, maar (nog) wel novellen, korte verhalen en gedichten. Laptopgebruikers kiezen bij deze tekstsoorten, op het gedicht na, significant vaker voor het boek, computergebruikers doen dat alleen bij de roman en de novelle. Als het gaat om de waardering, valt de beoordeling van deze tekstsoorten significant positiever uit voor het gedrukte boek dan voor de computer en de laptop. Voor de e-reader liggen de waardering voor dit apparaat en het papier juist dicht bij elkaar.

4.10 Niet-digitale lezers nemen afwachtende houding in

Bijna drie op de tien Nederlanders gebruikte op het moment van het onderzoek geen literaire teksten van het scherm, maar geeft aan te verwachten dit in de toekomst wel te gaan doen. Dat percentage ligt iets lager dan dat voor mensen die al wel literaire schermteksten gebruiken. Het grootste deel van de bevolking, ruim veertig procent van de 580 respondenten in de landelijk representatieve steekproef, is ook in de toekomst niet van plan om proza en poëzie van het scherm te gaan lezen (tabel 4.22).

Tabel 4.22 Gebruik/Toekomstig gebruik literaire teksten van het scherm. In procenten van de Nederlandse bevolking, afgerond op één decimaal.

	totaal	totaal 16-30	totaal 31-45	totaal 46-60	totaal man	totaal vrouw
wel	30,4	12,1	10,9	7,4	16,4	14,0
niet, wel in toekomst	27,5	7,3	9,0	11,2	12,8	14,7
niet, niet in toekomst	42,1	9,8	16,4	15,9	21,1	21,1

De jongste generatie heeft in grotere getale wel eens een literaire tekst van het scherm gebruikt dan de twee oudere generaties – een significant verschil (paragraaf 4.1). Het patroon voor het toekomstige gebruik is op het oog precies andersom: hoe ouder mensen zijn, hoe sterker ze aangeven te verwachten literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken. Dat geldt tevens voor de verwachting dit gedrag juist niet te gaan vertonen.

Maar het verschil tussen de generaties voor het toekomstige gebruik is niet significant, zo geeft een Kruskal-Wallis toets aan (Chi-square=1,109; N=404; p=0,574). Hierin zijn de gemiddelden voor de ‘nu niet, wel in de toekomst digitale literaire tekstgebruikers’ en de ‘nu niet, ook niet in de toekomst digitale literaire tekstgebruikers’ met elkaar vergeleken; de digitale literaire tekstgebruikers zijn voor de test buiten beschouwing gelaten. Een ‘ja’ op de vraag of respondenten van plan zijn in de toekomst literaire teksten van het scherm te gaan lezen, kreeg een score van 2, een ‘nee’ een 1.

Ook eenzelfde Mann-Whitney toets voor geslacht geeft geen significant resultaat ($Z=-0,671$; $N=404$; $p=0,502$).

Er is sprake van een afwachtende houding. Dat wordt geïllustreerd door de termijn waarop Nederlanders van plan zijn om literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken. Van de 160 respondenten die dat aangeeft (de 27,5 procent ‘nu niet, wel in de toekomst digitale literaire tekstgebruikers’), verwacht bijna de helft dit pas over méér dan een jaar te gaan doen. Iets meer dan 35 procent denkt tussen een half jaar en een jaar literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken, bijna 20 procent op een termijn korter dan een half jaar (tabel 4.23).

Tabel 4.23 Termijn toekomstig gebruik literaire teksten van het scherm. In procenten van toekomstige digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	< maand	1-3 maanden	3-6 maanden	6-12 maanden	> 12 maanden
% van 160	1,9	3,4	13,8	35,7	45,2

Het lijkt erop dat mensen de kat uit de boom kijken; ze wachten op meer duidelijkheid of het digitale literaire lezen daadwerkelijk doorbreekt. De houding van oudere mensen is niet afwachtender dan die van jongeren, en die van mannen niet afwachtender dan die van vrouwen. De Kruskal-Wallis toets op de gemiddelden voor generatie (van een 1 voor ‘langer dan 12 maanden’ tot en met een 5 voor ‘korter dan een maand’) is niet significant ($\text{Chi-square}=5,772$; $N=160$; $p=0,056$), en hetzelfde geldt voor de Mann-Whitney toets op de gemiddelden voor geslacht ($Z=-0,177$; $N=160$; $p=0,860$).

Welke soorten teksten verwachten mensen in de toekomst van het scherm te gaan gebruiken? Proza kan op een grotere populariteit rekenen dan poëzie, wat ook naar voren komt in de antwoorden van de digitale literaire tekstgebruikers (paragraaf 4.4.). Met ongeveer zes op de tien toekomstige digitale literaire tekstgebruikers scoort de roman het hoogst, gevolgd door het korte verhaal met ongeveer vijf op de tien en het verhaal met plaatjes, video en/of audio en de novelle met bijna vier op de tien. 16 procent is van plan gedichten te gaan gebruiken, 7,5 procent bewegende gedichten, en 11 procent gedichten met plaatjes, video en/of audio (tabel 4.24).

Kruskal-Wallis toetsen op de gemiddelden voor generatie op deze acht tekstsoorten (met een 2 voor ‘wel gebruikt’ en een 1 voor ‘niet’), geven alleen een significant verschil voor het interactieve verhaal ($\text{Chi-square}=10,969$; $N=160$; $p=0,004$). 16- tot 30-jarigen verwachten, op basis van Mann-Whitney tests voor de leeftijdsgroepen onderling, in sterkere mate dit genre in de toekomst te gaan gebruiken dan zowel de 31- tot 45-jarigen als de 46- tot 60-jarigen, terwijl deze laatste twee groepen hierin niet significant van elkaar verschillen. Mann-Whitney toetsen op de gemiddelden voor geslacht op deze acht tekstsoorten zijn

alleen significant voor het gedicht ($Z=-2,219$; $N=160$; $p=0,026$), met een gemiddeld hogere verwachtingsscore voor vrouwen dan voor mannen.

Tabel 4.24 Toekomstig gebruik literaire teksten van het scherm uitgesplitst naar tekstsoorten. In procenten van toekomstige digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	roman	novelle	kort verhaal	gedicht	interactief verhaal	verhaal met plaatjes, video, audio	bewegend gedicht	gedicht met plaatjes, video, audio
% van 160	61,6	36,5	51,0	16,1	24,1	38,3	7,5	11,1

Welke digitale beeldschermapparaten verwachten mensen in de toekomst voor literaire teksten te gaan gebruiken? De e-reader haalt, met iets meer dan de helft van de 160 toekomstige digitale literaire tekstgebruikers, de hoogste score, gevolgd door de laptop met iets minder dan de helft. Daarmee doet dit apparaat het fors beter dan zijn niet-draagbare tegenhanger de computer, die blijft steken op een kleine drie op de tien respondenten. De tablet, de multifunctionele tegenhanger van de e-reader, staat nog nauwelijks in de belangstelling: bijna 15 procent verwacht dit digitale leesapparaat in de toekomst te gaan gebruiken voor literaire teksten, een score die zelfs iets lager ligt dan die voor de smartphone (tabel 4.25). Maar hierbij moet worden aangetekend dat de iPad, op het moment dat de enquête is afgenomen, nog maar net in Nederland geïntroduceerd was.

Tabel 4.25 Toekomstig gebruik literaire teksten van het scherm uitgesplitst naar apparaten. In procenten van toekomstige digitale literaire tekstgebruikers, afgerond op één decimaal.

	computer	laptop	netbook	tablet	e-reader	mobieltje	smartphone
% van 160	28,1	47,4	12,6	14,7	52,9	9,5	15,4

Kruskal-Wallis toetsen op de gemiddelden voor generatie op deze zeven apparaten (met een 2 voor ‘wel gebruikt’ en een 1 voor ‘niet’), geven alleen een significant verschil voor de tablet (Chi-square=8,366; $N=160$; $p=0,015$), het mobieltje (Chi-square=9,206; $N=160$; $p=0,010$) en de smartphone (Chi-square=8,142; $N=160$; $p=0,017$). Voor alle drie de apparaten, zo blijkt uit Mann-Whitney tests voor de leeftijdsgroepen onderling, is de jongste generatie in sterkere mate van plan ze te gaan gebruiken voor literaire teksten dan de oudste, terwijl er ten opzichte van de middelste generatie geen significante effecten optreden. De middelste en de oudste leeftijdsgroep verschillen alleen significant voor de tablet, met een hogere verwachtingsscore voor de 31- tot 45-jarigen.

Mann-Whitney toetsen op de gemiddelden voor geslacht op deze zeven apparaten, zijn alleen significant voor de tablet ($Z=-2,449$; $N=160$; $p=0,014$). Mannen denken dit digitale leesapparaat in de toekomst in sterkere mate te gaan gebruiken dan vrouwen. Het

significante verschil tussen de middelste en de oudste leeftijdsgroep voor de tablet, nemen zij ook vooral voor hun verantwoording.

Toekomstige digitale literaire tekstgebruikers is ook gevraagd naar hun motivatie om literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken. Als belangrijkste beweegredenen noemen ze het feit dat e-readers steeds goedkoper worden en dat er steeds meer boeken ook als e-boek verschijnen. Op kleine afstand volgen het goedkoper worden van tablets, en de lagere prijs van e-boeken in vergelijking met gedrukte boeken (tabel 4.26). Al deze factoren zijn belangrijker dan het breder wordende assortiment van zowel e-readers als tablets.

Tabel 4.26 Beweegredenen toekomstig gebruik literaire teksten van het scherm. In gemiddelden van de toekomstige digitale literaire tekstgebruikers, op een vijfpuntschaal met zeer onbelangrijk (1), onbelangrijk (2), neutraal (3), belangrijk (4) en zeer belangrijk (5).

	totaal
Aanbod e-readers stijgt.	3,62
E-readers worden steeds goedkoper.	4,17
Aanbod tablets stijgt.	3,56
Tablets worden steeds goedkoper.	3,82
Er verschijnen steeds meer boeken als e-boek.	4,10
E-boeken zijn goedkoop in vergelijking met gedrukte boeken.	3,80
Literair lezen van het scherm wordt steeds populairder.	3,18
Literair lezen van het scherm wordt steeds prettiger in vergelijking met papier.	3,54
Literaire teksten op het scherm bieden meer mogelijkheden, zoals zoeken in de tekst.	3,67
Het is niet meer nodig met tassen vol boeken te slepen.	3,81
Het is niet meer nodig naar de winkel te gaan voor boeken.	3,29

Het populairder worden van het literaire lezen van het scherm blijkt de minst belangrijke beweegreden, zij het dat de score hier nog altijd boven neutraal ligt. Maar eerder dan dat ze dus zitten te wachten op een doorbraak van het digitale literaire lezen bij het brede publiek, trekken een (verder) dalende prijs van digitale leesapparaten en een relatief lage(re) prijs van e-boeken mensen over de streep om digitaal literair te gaan lezen.

Digitale literaire tekstgebruikers blijken het niet meer hoeven slepen met tassen vol boeken, als een groot voordeel van e-boeken te beschouwen (paragraaf 4.6.). Voor toekomstige digitale literaire tekstgebruikers, blijkt dit een belangrijke beweegreden om literaire teksten

van het scherm te gaan gebruiken. Allebei de groepen scoren gemiddeld rond de 3,8 op een vijfpuntsschaal, terwijl ze het niet meer naar de winkel hoeven voor boeken beiden rond de 3,3 classificeren.

Er zijn voor alle beweegredenen geen significante verschillen gevonden, zowel niet tussen jonge en oude mensen als ook niet tussen mannen en vrouwen, zo wijzen respectievelijk Kruskal-Wallis toetsen op de gemiddelden voor generatie en Mann-Whitney toetsen op de gemiddelden voor geslacht uit (met een 2 voor 'beweegreden genoemd' en een 1 voor 'niet genoemd').

Aan de 244 respondenten die niet van plan zijn om in de toekomst literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken, is gevraagd wat er moet gebeuren, willen ze van mening veranderen. Bijna de helft geeft aan dat niets hiertoe in staat is; zij verwachten niet dat ze ooit, onder welke omstandigheden ook, een literaire tekst van het scherm zullen gebruiken (tabel 4.27). Afgezet tegen de landelijk representatieve steekproef van 580 respondenten, gaat het hier om exact 20 procent van de Nederlandse bevolking.

Ruim één op de drie van de 244 respondenten zegt dat het lezen van literaire teksten van het scherm prettiger moet worden in vergelijking met papier. Er is niet doorgevraagd bij deze stelling, maar te verwachten valt dat deze mensen last van hun ogen krijgen door het lezen van beeldschermen, en dat ze vinden dat digitale beeldschermapparaten hen geen flexibele leeshouding toestaan. Dat de e-reader volgens de digitale literaire tekstgebruikers vooruitgang heeft gebracht, hebben zij nog niet ervaren (het gaat immers om niet-gebruikers). Ze zijn daar dan ook niet van overtuigd.

Na de noodzaak dat schermlezen prettiger wordt, volgen weer prijsgerelateerde kwesties: e-readers, e-boeken en tablets moeten goedkoper worden. Er moeten meer boeken als e-boek verschijnen en er moet één standaard bestandsformaat komen voor e-boeken, vinden ook nog weerklank onder bijna één op de tien niet digitale literaire tekstgebruikers. Weer blijkt dat een algehele doorbraak van het digitale literaire lezen hen weinig kan schelen, want de stelling dat het literaire lezen van het scherm populairder moet worden, wordt onderschreven door slechts iets meer dan één op de twintig respondenten.

Kruskal-Wallis toetsen op de gemiddelden voor generatie op deze elf beweegredenen (met een 2 voor 'wel genoemd' en een 1 voor 'niet'), geven geen significante verschillen. Mann-Whitney toetsen op de gemiddelden voor geslacht, zijn alleen significant voor de prijs van tablets moet dalen ($Z=-2,331$; $N=244$; $p=0,020$), er moet één standaard bestandsformaat komen ($Z=-2,944$; $N=244$; $p=0,003$) en schermlezen moet prettiger worden vergeleken met papier ($Z=-2,300$; $N=244$; $p=0,021$). Mannen laten zich sterker door de eerste twee beweegredenen overtuigen om eventueel wel literair te gaan lezen van het scherm, vrouwen zitten meer te wachten op schermapparaten die een comfortabeler leeservaring geven.

Tabel 4.27 Beweegredenen om in toekomst wel literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken. In procenten van de niet-toekomstige digitale literaire tekstgebruikers.

	totaal
Aanbod e-readers moet stijgen.	2,3
E-readers moeten goedkoper worden.	21,0
Aanbod tablets moet stijgen.	2,7
Tablets moeten goedkoper worden.	8,6
Er moeten meer boeken als e-boek verschijnen.	9,0
E-boeken moeten goedkoper worden.	13,3
Beveiliging van e-boeken tegen kopiëren moet soepeler worden.	2,2
Er moet één standaard bestandsformaat komen voor e-boeken.	8,4
Literair lezen van het scherm moet populairder worden.	5,5
Literair lezen van het scherm moet prettiger worden in vergelijking met papier.	36,9
Niets; ik zou nooit een literaire tekst van het scherm gebruiken.	47,6

4.11 Digitale lezers hebben meer affiniteit met literatuur

Er zijn drie categorieën gebruikers te onderscheiden: mensen die al literaire teksten van het scherm gebruiken, mensen die van plan zijn dit in de toekomst te gaan doen, en mensen die dit ook in de toekomst niet van plan zijn te gaan doen. Kort gezegd gaat het om digitale literaire tekstgebruikers, toekomstige digitale literaire tekstgebruikers en niet digitale literaire tekstgebruikers. In de eerste categorie zitten 523 respondenten (176 uit de landelijk representatieve steekproef + 347 uit het bijsample), in de tweede 160 (uit de landelijk representatieve steekproef), in de derde 244 (eveneens afkomstig uit de landelijk representatieve steekproef). Voor de vragen die gesteld zijn aan alle deelnemers aan het onderzoek, is met Kruskal-Wallis toetsen gekeken of er significante verschillen tussen de drie groepen bestaan. Mann-Whitney toetsen konden vervolgens weer uitkomst bieden over welke tweetallen van groepen significant van elkaar verschillen.

Het zelfbeeld van de drie groepen blijkt uiteen te lopen. Digitale literaire tekstgebruikers hebben een significant positievere attitude van zichzelf als het gaat om het lezen van literaire teksten, het gebruiken van schermapparaten en het gebruiken van nieuwe mediatechnologie ten opzichte van zowel toekomstige digitale literaire tekstgebruikers als de niet digitale literaire tekstgebruikers. De laatste twee groepen verschillen ook significant van elkaar, waarbij de toekomstige gebruikers weer positiever scoren dan de niet gebruikers (tabel 4.28).

Er bestaat dus een verband tussen het wel, toekomstig of het niet gebruiken van literaire teksten van het scherm, en het beeld dat mensen van zichzelf hebben over het literaire lezen en het gebruik van schermapparaten en van nieuwe mediatechnologie. Hoe sterker mensen vinden dat ze met regelmaat en met plezier literaire teksten lezen en dat ze hier vaardig in zijn, hoe waarschijnlijker het is dat ze literaire teksten van het scherm gebruiken dan wel van plan zijn dit in de toekomst te gaan doen. Hetzelfde geldt voor hun zelfattitude met betrekking tot de regelmaat, het plezier en de vaardigheid in het gebruik van apparaten met een beeldscherm.

Mensen die literaire teksten van het scherm gebruiken, vinden ook sterker van zichzelf dat ze voorop lopen met nieuwe mediatechnologie in het algemeen – smartphones, e-reader, iPads – en dat ze deze over het algemeen snel na de introductie gaan gebruiken. Ook doen ze dit in hun eigen ogen met meer plezier en zijn ze er vaardiger in dan mensen die nog geen literaire teksten van het scherm gebruiken. De toekomstige digitale literaire tekstgebruikers kijken voor deze stellingen over nieuwe mediatechnologie weer positiever tegen zichzelf aan dan de niet digitale literaire tekstgebruikers.

Tabel 4.28 Stellingen zelfbeeld literair lezen, gebruik schermapparaten en gebruik nieuwe mediatechnologie. In gemiddelden van de Nederlandse bevolking, op een vijfpuntsschaal met zeer mee oneens (1), mee oneens (2), neutraal (3), mee eens (4) en zeer mee eens (5).

	totaal	wel	toekomst	niet	chi-square	p-waarde
Ik lees regelmatig literaire teksten	3,60	3,88	3,50	3,07	101,726	0,000
Ik lees met plezier literaire teksten	3,73	3,95	3,77	3,22	84,630	0,000
Ik ben vaardig in literair lezen	3,65	3,88	3,53	3,23	96,467	0,000
Ik gebruik regelmatig schermapparaten.	3,99	4,20	3,96	3,58	55,857	0,000
Ik gebruik met plezier schermapparaten.	3,88	4,08	3,93	3,42	81,796	0,000
Ik ben vaardig met schermapparaten.	3,98	4,14	3,98	3,63	52,582	0,000
Ik loop voorop met nieuwe mediatechnologie.	2,90	3,28	2,74	2,19	189,837	0,000
Ik gebruik nieuwe mediatechnologie snel na de introductie.	2,85	3,23	2,66	2,17	187,750	0,000
Ik gebruik nieuwe mediatechnologie met plezier.	3,38	3,67	3,38	2,73	159,053	0,000
Ik ben vaardig met nieuwe mediatechnologie.	3,28	3,57	3,25	2,68	127,286	0,000

Binnen de groep digitale literaire tekstgebruikers heerst er ook een uiteenlopend zelfbeeld tussen respondenten die het vaakst literatuur lezen van de e-reader (233 respondenten), de laptop (125) of de computer (105). De e-reader gebruikers hebben een significant positievere attitude van zichzelf als het gaat om het lezen van literaire teksten, het gebruik van schermapparaten en het gebruik van nieuwe mediatechnologie dan zowel laptop- als computergebruikers. Deze laatste twee groepen verschillen juist niet significant van elkaar. Mensen die een e-reader gebruiken, vinden niet alleen van zichzelf dat ze een grotere affiniteit hebben met het lezen van verhalen en gedichten, maar ook met het gebruik van nieuwe mediatechnologie en de apparaten met een scherm die hier een voorbeeld van zijn. Ze lopen dus én voorop met het ouderwetse culturele gebruik van het literaire lezen én met het nieuwerwetse culturele gebruik van nieuwe media zoals apparaten met beeldscherm.

Tabel 4.29 Stellingen zelfbeeld literair lezen, gebruik schermapparaten en gebruik nieuwe mediatechnologie. In gemiddelden van de digitale literaire tekstgebruikers uitgesplitst naar apparaten, op een vijfpuntschaal met zeer mee oneens (1), mee oneens (2), neutraal (3), mee eens (4) en zeer mee eens (5).

	e-reader	laptop	computer	chi-square	p-waarde
Ik lees regelmatig literaire teksten.	4,17	3,63	3,63	56,494	0,000
Ik lees met plezier literaire teksten.	4,22	3,69	3,74	58,405	0,000
Ik ben vaardig in literair lezen.	4,16	3,60	3,64	57,342	0,000
Ik gebruik regelmatig schermapparaten.	4,46	3,95	3,85	64,559	0,000
Ik gebruik met plezier schermapparaten.	4,35	3,83	3,78	61,905	0,000
Ik ben vaardig met schermapparaten.	4,36	3,90	3,89	46,133	0,000
Ik loop voorop met nieuwe mediatechnologie.	3,51	3,02	2,90	39,142	0,000
Ik gebruik nieuwe mediatechnologie snel na de introductie.	3,43	2,96	2,85	33,714	0,000
Ik gebruik nieuwe mediatechnologie met plezier.	3,91	3,41	3,34	46,788	0,000
Ik ben vaardig met nieuwe mediatechnologie.	3,77	3,35	3,34	24,116	0,000

Hoe verhoudt het zelfbeeld van respondenten zich tot de werkelijkheid? De positievere houding van digitale literaire tekstgebruikers tegenover het literaire lezen wordt in de eerste plaats bevestigd doordat ze al literaire teksten van het scherm gebruiken. Maar ze scoren ook hoger dan de andere twee gebruiksgroepen als het gaat om het lezen van gedrukte literaire boeken (tabel 4.30). In vergelijking met de niet digitale literaire tekstgebruikers, beantwoorden ze de vraag of ze wel eens een literaire tekst van papier gebruiken significant vaker met 'ja', en ook de regelmaat waarmee ze dit doen en de tijd die ze er per sessie aan besteden verschilt significant in hun voordeel. Ook lezen ze significant vaker een roman, novelle, kort verhaal, gedicht en interactief verhaal van papier.

Tabel 4.30 Literair lezen van papier. In gemiddelden van de Nederlandse bevolking, tenzij anders aangegeven op een vijfpuntsschaal met nooit (1), soms (2), regelmatig (3), vaak (4) en heel vaak (5).

	totaal	wel	toekomst	niet	chi-square	p-waarde
wel eens (ja (2) – nee (1))	1,81	1,86	1,88	1,66	56,409	0,000
frequentie (jaarlijks (1) – dagelijks (6))	3,80	3,94	3,51	3,68	12,522	0,002
t.o.v. 5 jaar (gedaald (1) – gelijk (2) – gestegen (3))	1,88	1,79	2,04	1,98	20,866	0,000
tijdsbesteding (< 15 minuten (1) – > 120 minuten (5))	2,90	2,94	2,94	2,72	7,255	0,027
roman	3,46	3,58	3,41	3,15	17,642	0,000
novelle	2,50	2,72	2,31	2,02	61,754	0,000
kort verhaal	2,36	2,57	2,19	1,92	56,260	0,000
gedicht	1,76	1,90	1,59	1,51	25,639	0,000
interactief verhaal	1,31	1,41	1,16	1,16	17,760	0,000

Ten opzichte van de toekomstige digitale literaire tekstgebruikers, zijn er minder significante effecten: alleen voor de frequentie, de novelle, het korte verhaal, het gedicht en het interactieve verhaal. Op het ‘wel eens’ literair lezen van papier, scoren ze nagenoeg gelijk, en de tijd die ze hier per sessie aan besteden is zelfs exact hetzelfde.

De toekomstige digitale literaire tekstgebruikers op hun beurt beantwoorden de vraag of ze wel eens een literaire tekst van papier gebruiken significant vaker met ‘ja’ dan de niet digitale literaire tekstgebruikers. De frequentie waarmee ze dit doen en de tijd die ze er per sessie aan besteden, verschilt echter niet significant, terwijl de enige tekstsoorten die ze significant vaker lezen de novelle en het korte verhaal zijn. De overige vragen werden alleen ingevuld door de respondenten die het wel eens literair lezen van papier, bevestigend beantwoordden. Het gaat om 450 wel, 140 toekomstige en 160 niet digitale literaire tekstgebruikers.

Digitale literaire tekstgebruikers hebben een grotere affiniteit met proza en poëzie, maar ook met het lezen van teksten in algemene zin, zo lijkt het. Zij verschillen voor het lezen van niet-literaire teksten van het scherm significant van zowel de toekomstige als de niet literaire tekstgebruikers (tabel 4.31). Ze lezen vaker nieuwsberichten, wiki’s, discussiefora, recepten, toeristische informatie, berichten op sociale netwerksites en essays van het scherm. De toekomstige literaire tekstgebruikers lezen al deze tekstsoorten weer significant vaker dan de niet literaire tekstgebruikers. Alleen als het gaat om emails, is er helemaal geen significant verschil gevonden tussen de groepen.

Tabel 4.31 Niet-literaire teksten van het scherm. In gemiddelden van de Nederlandse bevolking, op een vijfpuntsschaal met nooit (1), soms (2), regelmatig (3), vaak (4) en heel vaak (5).

	totaal	wel	toekomst	niet	chi-square	p-waarde
nieuwsbericht	3,40	3,55	3,68	2,90	47,924	0,000
email	4,19	4,15	4,41	4,12	4,442	0,108
wiki	2,70	2,96	2,75	2,10	89,194	0,000
discussieforum	2,07	2,29	2,05	1,61	68,767	0,000
recept	2,12	2,22	2,28	1,80	38,847	0,000
toeristische informatie	2,53	2,60	2,70	2,26	27,726	0,000
berichten op sociale netwerksites	2,69	2,77	2,85	2,40	14,704	0,001
essay	1,46	1,69	1,28	1,10	104,617	0,000

Dit impliceert dat digitale literaire tekstgebruikers, voor alle soorten teksten, de zwaarste gebruikers zijn van digitale media, gevolgd door de toekomstige en de niet digitale literaire tekstgebruikers.

5 Het digitale literaire lezen: conclusie en discussie

Uit deze eerste inventarisatie van het digitale literaire leesgedrag komt naar voren dat het nog te vroeg is om te spreken van een grootschalige doorbraak van het digitale literaire lezen. Het grootste deel van de Nederlandse bevolking, 69,6 procent, heeft nog nooit een literaire tekst van het scherm geraadpleegd. De 30,4 procent van de Nederlanders die dit al wel eens heeft gedaan, gebruikt literaire teksten van het scherm met een lage intensiteit: zowel als het gaat om het aantal teksten dat ze gelezen hebben (61,8 procent < 10 teksten), de frequentie waarmee ze dat doen (56 procent < maandelijks), als de tijd die ze er per keer aan besteden (49,4 procent < 30 minuten).

Met deze beperkte mate van het gebruik, is het eerste deel van de hoofdvraag van dit onderzoek – *In hoeverre gebruiken mensen digitale literaire teksten* – beantwoord. In het vervolg van deze conclusie, zal ik stilstaan bij het tweede deel – *Op welke wijze gebruiken mensen digitale literaire teksten* – en het derde deel – *Hoe beoordelen mensen het gebruik van digitale literaire teksten?* – om aan het slot kort terug te komen op het eerste deel, maar dan voor de vraag in hoeverre mensen van plan zijn in de toekomst digitale literaire teksten te gaan lezen.

5.1 Gedrukte boek nog springlevend, maar e-reader kan de concurrentie aan

Ondanks de lage intensiteit van het gebruik, zijn de 523 digitale literaire tekstgebruikers – de 176 respondenten uit de landelijk representatieve steekproef en de 347 respondenten uit het bijsample – over het geheel genomen positief over de gebruiks- en de leeservaring. Ze beoordelen alle tekstsoorten met een voldoende, waarbij de roman, de novelle en het korte verhaal als beste uit de bus komen. Datzelfde geldt voor de digitale schermapparaten, op het mobieltje na. Hier krijgt de e-reader veruit de meest positieve beoordeling, gevolgd door de tablet, de laptop en de desktop computer.

Toch is het nog veel te vroeg om het gedrukte boek af te schrijven. 86 procent van de digitale literaire tekstgebruikers leest ook (nog) literaire teksten van papier, en beschouwt dit zelfs als het favoriete leesmedium. Niet alleen besteedt deze groep, die van beide media leest, meer tijd aan gedrukte dan aan digitale romans, novellen en korte verhalen, ook is hun waardering voor deze genres op papier hoger. Enige uitzondering vormt het gedicht, dat voor beide media een nagenoeg identieke score krijgt. Er bestaat al met al geen enkele reden voor het vermoeden dat het gedrukte boek aan belang inboet. Het ziet zich in feite nog nauwelijks bedreigd door zijn digitale equivalent, niet in de verkoopcijfers van e-boeken ten opzichte van gedrukte boeken (GfK Retail & Technology, 2010), en dus ook niet in de tijdsbesteding en de waardering van gebruikers voor e-boeken ten opzichte van gedrukte boeken.

Toch vindt er, ten opzichte van vijf jaar geleden, wel degelijk een gestage verschuiving

plaats. Mensen die van beide media lezen, hebben hun gebruik van e-boeken zien stijgen, terwijl ze hun gebruik van gedrukte boeken juist hebben zien dalen.

Deze verschuiving is, behalve aan de groei van het aanbod van e-boeken, voor een aanzienlijk deel te danken aan de introductie van de e-reader. Als de digitale literaire tekstgebruikers worden opgesplitst in subgroepen, voor het digitale apparaat dat zij het vaakst voor literaire teksten gebruiken, komt naar voren dat de e-reader het op dit moment, als enige apparaat, tegen het gedrukte boek kan opnemen. Respondenten die voor digitale literaire teksten het vaakst een e-reader gebruiken, ervaren nauwelijks verschil met papier, terwijl respondenten die het vaakst een computer of laptop gebruiken, juist de voorkeur geven aan het gedrukte boek.

Dat gaat niet alleen op voor de tijdsbesteding aan en waardering voor romans, novellen en korte verhalen, maar ook voor de leeservaring. E-reader gebruikers lezen ongeveer even graag, even snel en even lang achter elkaar door van hun apparaat als van papier, en hun concentratie, begrip, diepgang van de interpretatie, onderdompeling, mate van ontspanning en plezier in de tekst zijn ook nagenoeg identiek voor de beide media. Zowel computer- als laptopgebruikers geven in al deze opzichten juist de voorkeur aan het gedrukte boek boven hun apparaat, behalve als het gaat om het graag en snel lezen van korte teksten.

De verklaring? De e-reader vertoont, meer dan de computer en de laptop, gelijkens met het gedrukte boek. In de eerste plaats vanwege het e-Ink scherm, dat eenzelfde leeservaring biedt als papier, en voorkomt dat mensen last van hun ogen krijgen (e-reader gebruikers verschillen hierin significant van computer- en laptopgebruikers). In de tweede plaats vanwege de grootte en de afmetingen van het apparaat, die vergelijkbaar zijn met die van het gedrukte boek, en die maken dat ze er in iedere gewenste houding mee kunnen lezen (e-reader gebruikers verschillen hierin significant van computer- en laptopgebruikers).

Het is weinig verrassend dat alléén de respondenten die het vaakst een e-reader gebruiken voor literaire teksten, verwachten in de toekomst hoofdzakelijk van hun apparaat te lezen en niet meer van papier. Ondanks dat hun overall waardering voor hun apparaat vrijwel gelijk is aan die voor het gedrukte boek. De e-reader simuleert dus nagenoeg perfect het gedrukte boek, maar waarin schuilt dan de meerwaarde? In elk geval in het feit dat dit apparaat het slepen met tassen vol boeken overbodig maakt. Dat wordt door respondenten als een belangrijk pluspunt gezien ten opzichte van papier, evenals het niet meer naar de winkel hoeven voor boeken. Deze voordelen wegen voor hen ook zwaarder dan de nadelen dat e-boeken niet in de kast gezet kunnen worden, en dat ze de geur en het gevoel van papier missen.

5.2 E-reader digitaal medium voor ouderen

Voor de onafhankelijke variabele generatie zijn, in tegenstelling tot geslacht, voor het merendeel van de vragen significante effecten gevonden. De jongste leeftijdsgroep verschilt in de meeste gevallen van zowel de middelste als de oudste leeftijdsgroep. Zo is de netgeneratie (16-30 jaar), onder de 30,4 procent van de Nederlandse bevolking die al literaire teksten van het scherm gebruikt, significant sterker vertegenwoordigd dan de televisiegeneratie (31-45 jaar) en de leesgeneratie (46-60 jaar). De netgeners maken hiervoor ook in grotere getale gebruik van de computer, de laptop, de tablet, de smartphone en de mobiele telefoon, maar niet van de netbook én van de reader. Alleen voor deze twee apparaten is er geen leeftijdseffect gevonden in de landelijk representatieve steekproef.

Dat geeft aan dat de e-reader een digitaal leesapparaat is dat relatief goed in de smaak valt bij een ouder publiek. Een ander bewijs hiervoor wordt geleverd doordat zij de leeservaring van hun apparaat ten opzichte van het gedrukte boek als relatief positiever beoordelen dan de netgeneratie. Dat gaat op voor het liever lezen, sneller lezen, beter lang achter elkaar door lezen, de concentratie op het lezen, de diepgang van de interpretatie, de ontspanning van en het plezier in het lezen. Ook verwachten de twee oudste leeftijdsgroepen in de toekomst hoofdzakelijk van de e-reader te lezen, en niet meer van papier, terwijl de jongste leeftijdsgroep geen voorkeur uitspreekt voor één van beide media.

Dat maakt de e-reader tot een vreemde eend in de bijt in het landschap van de nieuwe, digitale media. Waar jongeren over het algemeen de meeste affiniteit hebben met de computer, smartphone en andere digitale gadgets (SCP, 2010; paragraaf 2.3.), wordt de e-reader juist omarmd door een ouder publiek. Beschouwen we de e-reader hoofdzakelijk als een nieuwe mediatechnologie, dan mag dit opvallend heten. Maar beschouwen we de e-reader hoofdzakelijk als een geslaagde remediatie van het gedrukte boek, dan is het minder opvallend. Ouderen zijn immers de meest fervente lezers van gedrukte boeken (SCP, 2010). Blijkbaar wordt de e-reader eerder in de categorie van het boek geschaard dan in de categorie van de nieuwe digitale media.

Dat kan ook verklaren waarom de netgeneratie zich minder enthousiast betoont over de e-reader. Ligt dat anders voor de tablet, het andere digitale apparaat dat het gedrukte boek simuleert? En, in mindere mate vanwege het kleinere scherm, voor de smartphone? Tablets en smartphones zijn multifunctioneel, hebben een kleurenbeeldscherm en bieden toegang tot internet. Dit zijn allemaal argumenten die jongeren over de streep kunnen trekken. Ze roepen echter ook de vraag op of jongeren überhaupt literaire teksten lezen op tablets en smartphones. Behalve dat de apparaten voor talloze doeleinden kunnen worden gebruikt, zijn jongeren ook de minst fervente lezers (SCP, 2010). De resultaten van de enquête kunnen hierover geen uitsluitsel bieden, omdat te weinig respondenten de vragen voor de tablet en de smartphone hebben ingevuld. Vervolgonderzoek hiernaar is dus noodzakelijk.

5.3 Doorbraak digitale literaire lezen onzeker

Als het aan het enthousiasme van de digitale literaire tekstgebruikers ligt, komt de doorbraak van het digitale literaire lezen er wel. Maar om deze te bewerkstelligen, moeten de early adopters wel gevolgd worden door de mensen die nog geen literaire teksten van het scherm gebruiken. En deze groep kijkt de kat uit de boom, zo geven de resultaten aan.

Bijna 30 procent van de Nederlandse bevolking leest weliswaar nog niet digitaal literair, maar verwacht dit in de toekomst te gaan doen – een percentage dat vrijwel gelijk is aan dat van de mensen die al wel literaire teksten van het scherm gebruiken. Maar de termijn waarop ligt voor bijna de helft van deze toekomstige digitale literaire tekstgebruikers op langer dan een jaar, en voor 35 procent op langer dan een half jaar. Ze zijn het van plan, maar verwachten dat het nog een tijdje duurt voordat ze dit gedrag daadwerkelijk gaan vertonen. Opvallend is, dat de e-reader het weer relatief goed doet: het is het apparaat waarvoor de meeste respondenten in deze groep zouden kiezen om digitaal te gaan lezen.

Een nog groter percentage, iets meer dan 40 procent van de Nederlandse bevolking, verwacht ook in de toekomst helemaal geen literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken. En 20 procent van de Nederlanders denkt in dit opzicht ook niet van mening veranderd te kunnen worden. Het lijkt hen vrijwel uitgesloten dat ze ooit een literaire tekst van het scherm zouden lezen.

Of het tot een algehele doorbraak komt van het digitale literaire lezen, is dus een open vraag. Een verdere dalende prijs, van zowel digitale leesapparaten (met name de e-reader en de tablet) als van e-boeken, zou voor een forse stimulans kunnen zorgen. De digitale literaire tekstgebruikers zijn in dat geval bereid om meer e-boeken aan te schaffen, terwijl het een groot deel van de (nog) niet gebruikers over de streep kan trekken om literaire teksten van het scherm te gaan lezen. Een prijsdaling blijkt in dit opzicht belangrijker dan het overwinnen van andere drempels, zoals het oerwoud aan bestandsformaten en de strenge beveiliging op e-boeken.

Er komt dus een tweeledig beeld naar voren uit de enquête naar het digitale literaire lezen. Nederlanders die al gebruik maken van fictieve en poëtische teksten van het scherm, zijn hierover tevreden en enthousiast. Maar mensen die nog geen romans, korte verhalen en gedichten van het scherm lezen, nemen een afwachtende houding in als het gaat om de vraag of ze dit in de toekomst gaan doen.

Literatuurlijst

- Anderson, C. (2006). *The Long Tail: Why the Future of Business Is Selling Less of More*. New York: Hyperion.
- Baetens, J. (2006). E-poëzie: Tussen beeld en performance. Een culturele analyse. In: *Parmentier*, 15, 1, 8-32.
- Bakker, N. (2006). E-poëzie en digitale cultuur. In: *Parmentier*, 15, 1, 111-121.
- Bakker, N. (2008). *Taal op drift, chaos in het hoofd. Een empirisch onderzoek naar het lezen van papieren en elektronische poëzie van Tonnus Oosterhoff*. Groningen: afstudeerscriptie research master Literatuur- en Cultuurwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen. Online: <http://irs.uib.rug.nl/dbi/4b0e503084074>. Laatste keer: 11 juni 2010.
- Bennett, S., Maton, K. & Kervin, L. (2008). The 'digital natives' debate: A critical review of the evidence. In: *British Journal of Educational Technology*, 39, 5, 775-786.
- Bird, N. (2006). Effects of Differential Text Formats on Adult Conceptualization of Science: Evidence from Three Disciplines. In: *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 15, 3, 249-260.
- Bolter, J. & Grusin, R. (2002). *Remediation. Understanding New Media*. Londen: MIT Press.
- Carr, N. (2008). Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our brains. In: *Atlantic Monthly*, july/august 2008. Online: <http://www.theatlantic.com/doc/200807/google>. Laatste keer: 23 juli 2010.
- Chen, C. & Rada, R. (1996). Interacting With Hypertext: A Meta-Analysis of Experimental Studies. In: *Human-Computer Interaction*, 11, 2, 125-156.
- Clark, D., Goodwin, S., Samuelson, T. & Coker, C. (2008). A qualitative assessment of the Kindle e-book reader: results from initial focus groups. In: *Performance Measurement and Metrics*, 9, 2, 118-129.
- Coiro, J. & Dobler, E. (2007). Exploring the Online Reading Comprehension Strategies Used by Sixth-Grade Skilled Readers to Search for and Locate Information on the Internet. In: *Reading Research Quarterly*, 42, 2, 214-257.
- Conklin, J. (1987). Hypertext: An introduction and survey. In: *IEEE Computer*, 20, 17-41.
- Dillon, A. (1992). Reading from paper versus screens: a critical review of the empirical literature. In: *Ergonomics*, 35, 10, 1297-1326.
- Dyson, M. & Haselgrove, M. (2000). The effects of reading speed and reading patterns on the understanding of text read from screen. In: *Journal of Research in Reading*, 23, 2, 210-223.
- Eco, U. & Carrière, J. (2010). *Zo makkelijk kom je niet van boeken af. Gesprekken over boeken onder leiding van Jean-Philippe de Tonnac*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Eshet-Alkali, Y. (2004). Digital Literacy: A Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era. In: *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 13, 1, 93-106.
- GfK Retail & Technology (2010). *50.000 e-readers verkocht in Nederland*. Persbericht 14-06-2010.
- Gomez, J. (2008). *Print is Dead. Books in Our Digital Age*. Londen: MacMillan.
- Greenfield, S. (2008). *Id. The Quest for Meaning in the 21st Century*. London: Sceptre.

- De Haan, J. (2010). *De trage acceptatie van snelle media*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hayles, N. (2008). *Electronic Literature. New Horizons for the Literary*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Hernon, P., Hopper, R., Leach, M., Saunders, L. & Zhang, J. (2006). E-book Use by Students: Undergraduates in Economics, Literature, and Nursing. In: *The Journal of Academic Librarianship*, 33, 1, 3-13.
- Hillesund, T. (2007). Reading *Books in the Digital Age* subsequent to Amazon, Google and the long tail. In: *First Monday*, 12, 9.
- Hillesund, T. (2010). Digital reading spaces: How expert readers handle books, the Web and electronic paper. In: *First Monday*, 15, 4.
- Holmqvist, K., Holsanova, J., Barthelson, M. & Lundqvist, D. (2003). Reading or scanning? A Study of Newspaper and Net Paper Reading. In: *The Mind's Eye: Cognitive and Applied Aspects of Eye Movement Research*, 657-670.
- Ihde, D. (1990). *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*. Bloomington: Indiana University Press.
- De Jager, W. (2010). Een maand lang lezen op de iPad: mijn ervaringen. Online: http://www.eburon.nl/110510_eeen_maand_lang_lezen_op_de_ipad_mijn_ervaringen. Laatste keer: 6 augustus 2010.
- Jakob Nielsen. (2010). *iPad and Kindle Reading Speeds*. Jakob Nielsen. Online: <http://www.useit.com/alertbox/ipad-kindle-reading.htm>. Laatste keer: 15 juli 2010.
- Kelly, K. (2008). Becoming Screen Literate. In: *New York Times*, Idea Lab, 21-11-2008. Online: http://www.nytimes.com/2008/11/23/magazine/23wwln-future-t.html?_r=1&pagewanted=all. Laatste keer: 16 mei 2009.
- Kress, G. (2003). *Literacy in the New Media Age*. London: Routledge.
- Kuitert, L., Van Dijk, Y., Gerbrandy, P., Peeters, C. (2009). E-reader test. In: *Vrij Nederland*, 25-07-2009. Online: <http://www.vn.nl/Standaard-Media-Pagina/Ereader-test.htm>. Laatste keer: 6 augustus 2010.
- Leu, D., Zawilinski, L., Castek, J., Banerjee, M., Housand, B., Liu, Y. & O'Neil, M. (2007). What Is New about the New Literacies of Online Reading Comprehension? In: Rush, L., Eakle, J. & Berger, A. (red.). *Secondary School Literacy: What Research Reveals for Classroom Practice*. Urbana: National Council of Teachers of English, 37-68.
- Levy, S. (2007). The Future of Reading. In: *Nieuwsweek*, 26-11-2007, 57-64.
- Liu, Z. (2005). Reading behavior in the digital environment. Changes in reading behavior over the past ten years. In: *Journal of Documentation*, 61, 6, 700-712.
- Liu, Z. (2006). Print vs. electronic resources: A study of user perceptions, preferences, and use. In: *Information Processing and Management*, 42, 583-592.
- Liu, Z. & Huang, X. (2008). Gender differences in the online reading environment. In: *Journal of Documentation*, 64, 4, 616-626.
- Levy, R. (2009). 'You have to understand words... but not read them': young children becoming readers in a digital age. In: *Journal of Research in Reading*, 32, 1, 75-91.

- Mangen, A. (2008). Hypertext fiction reading: haptics and immersion. In: *Journal of Research in Reading*, 31, 4, 404-419.
- Maryl, M. (2010). *Differencens in literary reading between print and computer screen: An empirical study*. Presentatie IGEL-conferentie Utrecht.
- Mason, B. & Thomas, S. (2008). *A Million Penguins Research Report*. Leicester: De Montfort University. Online: <http://www.ioct.dmu.ac.uk/projects/amillionpenguinsreport.pdf>.
Laatste keer: 14 november 2008.
- Maynard, S., Creaser, C., Dearnley, J., O'Brien, A. & Proberts, S. (2010). *The impact of e-books on young children's reading habits*. Presentatie IGEL-conferentie Utrecht.
- McDonald, S. & Stevenson, R. (1998). Effects of Text Structure and Prior Knowledge of the Learner on Navigation in Hypertext. In: *Human Factors*, 40, 1, 18-27.
- Miall, D. & Dobson, T. (2001). Reading Hypertext and the Experience of Literature. In: *Journal of Digital Information*, 2, 1. Online: <http://jodi.tamu.edu/Articles/v02/i01/Miall>.
Laatste keer: 18 mei 2009.
- Moore, L. (2009). *At your leisure: assessing ebook reader functionality and interactivity*. Londen: afstudeerscriptie London University College. Online: <http://www.ucl.ac.uk/distinction-projects/2009-Moore.pdf>. Laatste keer: 14 juni 2010.
- Morris, A. (2006). New Media Poetics: As We May Think/How to Write. In: Morris, A. & Swiss, T. (red.). *New Media Poetics: Contexts, Technotexts, and Theories*. Cambridge, Massachusetts / Londen: The MIT Press, 1-46.
- Müller-Kalthoff, T. & Möller, J. (2003). The Effects of Graphical Overviews, Prior Knowledge, and Self-Concept on Hypertext Disorientation and Learning Achievement. In: *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 12, 2, 117-134.
- Nielsen, Jakob (2010). *iPad and Kindle Reading Speeds*. Jakob Nielsen. Online: <http://www.useit.com/alertbox/ipad-kindle-reading.htm>. Laatste keer: 15 juli 2010.
- Noyes, J. & Garland, K. (2008). Computer- vs. paper-based tasks: Are they equivalent? In: *Ergonomics*, 51, 9, 1352-1375.
- Oblinger, D. & Oblinger, J. (2005). *Educating the Net Generation*. EDUCAUSE. Online: <http://www.educause.edu/educatingthenetgen>. Laatste keer: 28 maart 2009.
- Oppenheim, A. (1992). *Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement*. Londen: Pinter Publishers.
- Pattueli, C. & Rabina, D. (2010). Forms, effects, function: LIS students' attitudes towards portable e-book readers. In: *Aslib Proceedings: New Information Perspectives*, 62, 3, 228-244.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants, Part II: Do They Really *Think* Differently? In: *On the Horizon*, 9, 6, 1-9.
- Rose, K. (2010). Some ideas on ebooks. Online: <http://kevinrose.com/blogg/2010/6/13/some-ideas-on-ebooks-video.html>. Laatste keer: 6 augustus 2010.
- Rutten, P. (2007). Digitalisering, boekenuitgeverij en de toekomst van lezen en leren. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 14, PAGINANUMMERS Nijmegen: Vantilt,

- Ryan, M-L. (2001). *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore / London: The Johns Hopkins University Press.
- Schram, D. (1999). *Kracht van lezen*. Utrecht: Faculteit der Letteren, Universiteit Utrecht.
- Schram, D. (2005). De empirische blik. In: Soetaert, R. (red.). *De cultuur van het lezen*. Den Haag: Nederlandse Taalunie, 75-82.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2010). Tijdsbesteding.nl. Online: <http://www.tijdsbesteding.nl>. Laatste keer: 3 juni 2010.
- Soetaert, R. (2005). De cultuur van het lezen. In: Soetaert, R. (red.). *De cultuur van het lezen*. Den Haag: Nederlandse Taalunie, 7-74.
- Steinz, P. (2007). Het elektronische wonderleitje. In: *NRC Handelsblad*, Boeken, 30-11-2007.
- Tan, E. & Dev, S. (2001). Bypassing the author. Two examples of reading interactive stories. In: Schram, D. & Steen, G. (red.). *The Psychology and Sociology of Literature*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 289-313.
- Tapscott, D. (2009). *Grown Up Digital. How the Net Generation Is Changing Your World*. New York: McGraw-Hill.
- Thompson, J. (2005). *Books in the digital age. The transformation of academic and higher education publishing in Britain and the United States*. Cambridge: Polity Press.
- UCL (2008). *Information Behaviour of the Researcher of the Future. A Ciber Briefing Paper*. JISC. Online: http://www.jisc.ac.uk/media/documents/programmes/reppres/gg_final_keynote_11012008.pdf Laatste keer: 31 mei 2009.
- Vanhooren, S., Vanbrabant, P., Mottart, A & Rutten, K. (2008). *Boek versus web. De literaire blog*. Onderzoeksrapport in opdracht van de Vlaamse overheid.
- Veen, W. & Jacobs, F. (2005). *Leren van jongeren. Een literatuuronderzoek naar digitale geletterdheid*. Utrecht: Stichting SURF. Online: <http://www.surffoundation.nl/smartsite.dws?id=11771>. Laatste keer: 9 maart 2009.
- Wolf, M. (2007). *Proust and the Squid. The Story and Science of the Reading Brain*. New York: Harper Collins.
- Young, S. (2008). Beyond the Flickering Screen: Re-situating e-books. In: *M/C Journal*, 11, 4. Online: <http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/viewArticle/61>. Laatste keer: 3 juni 2010.
- Zumbach, J. (2006). Cognitive Overhead in Hypertext Learning Reexamined: Overcoming the Myths. In: *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 15, 4, 411-432.

Bijlage

Enquête literair lezen van het scherm

Dit is een enquête over het lezen van verhalen en gedichten op apparaten met een beeldscherm. Dat kan bijvoorbeeld een roman (e-boek) zijn op de e-reader, een kort verhaal op de computer, of een gedicht op de mobiele telefoon.

Let op: het gaat in dit onderzoek niet om alle andere teksten die u op een beeldscherm kunt lezen, zoals nieuwsartikelen, e-mails, weblogs, rapporten, wetenschappelijke artikelen enzovoorts.

Denk bij het invullen dus alleen aan verhaalboeken en gedichten. In de vragen worden deze teksten kortweg aangeduid als literaire teksten, en beeldscherm als scherm.

Vul bij iedere vraag één antwoord in, tenzij anders aangegeven.

Beantwoord de vragen door een kruisje in het hokje van uw keuze te zetten.

Veel succes!

Deel 1: Literaire teksten van het scherm

1 Maakt u wel eens gebruik van een literaire tekst op het scherm?

- ja (ga door met vraag 2)
- nee (ga door met vraag 1 van deel 2)

2 Hoeveel literaire teksten heeft u ongeveer op het scherm gebruikt?

- 1
- tussen de 2 en 5
- tussen de 6 en 10
- tussen de 11 en 30
- tussen de 31 en 50
- meer dan 50

3 Met welke regelmaat gebruikt u ongeveer een literaire tekst op het scherm?

- jaarlijks
- halfjaarlijks
- maandelijks
- tweewekelijks
- wekelijks
- dagelijks

4 Hoe lang is het ongeveer geleden dat u voor het eerst een literaire tekst op het scherm heeft gebruikt?

- korter dan 1 maand
- tussen de 1 en 3 maanden
- tussen de 3 en 6 maanden
- tussen de 6 maanden en 1 jaar
- tussen de 1 en 2 jaar
- langer dan 2 jaar

5 Ten opzichte van 5 jaar geleden is mijn gebruik van literaire teksten op het scherm

- gedaald
- gelijk gebleven
- gestegen

6 Hoeveel tijd besteedt u meestal per keer aan een literaire tekst op het scherm?

- minder dan 15 minuten
- tussen de 15 en 30 minuten
- tussen de 31 en 60 minuten
- tussen de 61 en 120 minuten
- meer dan 120 minuten

7 Hoe vaak gebruikt u een literaire tekst van het scherm op de volgende manieren?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

1 2 3 4 5

Ik lees de tekst.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik scan de tekst meer dan dat ik hem lees.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik scan de tekst eerst, daarna ga ik hem lezen.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik ben achter het scherm op zoek naar teksten.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik print de tekst.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik koop de papieren versie van de tekst.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik raadpleeg tijdens het lezen andere teksten.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik surf tijdens het lezen op internet.	☐	☐	☐	☐	☐
Ik voer tijdens het lezen andere activiteiten uit.	☐	☐	☐	☐	☐

8 Hoe vaak gebruikt u een literaire tekst van het scherm met de volgende intenties?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

1 2 3 4 5

ontspanning	☐	☐	☐	☐	☐
entertainment	☐	☐	☐	☐	☐
fantasie prikkelen	☐	☐	☐	☐	☐
kennis opdoen	☐	☐	☐	☐	☐
verdieping	☐	☐	☐	☐	☐
in mijn vrije tijd (privé gebruik)	☐	☐	☐	☐	☐
voor werk (zakelijk gebruik)	☐	☐	☐	☐	☐

9 Hoe vaak gebruikt u de volgende soorten literaire teksten van het scherm?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

	1	2	3	4	5
roman (lang verhaal, meer dan 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐
novelle (mini-roman, tussen de 50 en 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐
kort verhaal (minder dan 50 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht	☐	☐	☐	☐	☐
interactief verhaal (de lezer bepaalt via hyperlinks zijn eigen route)	☐	☐	☐	☐	☐
verhaal met plaatjes, foto's, video en/of audio	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht met bewegende woorden en/of zinnen	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht met plaatjes, foto's, video en/of audio	☐	☐	☐	☐	☐

10 In welke mate vindt u het prettig om deze literaire teksten van het scherm te gebruiken?

U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer onprettig
- 2 onprettig
- 3 neutraal
- 4 prettig
- 5 zeer prettig
- 6 niets / geen mening / niet van toepassing

	1	2	3	4	5	6
roman (lang verhaal, meer dan 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
novelle (mini-roman, tussen de 50 en 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
kort verhaal (minder dan 50 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht	☐	☐	☐	☐	☐	☐
interactief verhaal (de lezer bepaalt via hyperlinks zijn eigen route)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
verhaal met plaatjes, foto's, video en/of audio	☐	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht met bewegende woorden en/of zinnen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht met plaatjes, foto's, video en/of audio	☐	☐	☐	☐	☐	☐

11 Via welke kanalen heeft u wel eens een literaire tekst voor op het scherm, een literair e-boek dus, in uw bezit gekregen?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

	1	2	3	4	5
Gekocht bij gewone winkel	☐	☐	☐	☐	☐
Gekocht bij webwinkel	☐	☐	☐	☐	☐
Gratis legaal gedownload (bij auteursrechtvrije teksten)	☐	☐	☐	☐	☐
Gratis illegaal gedownload (bij niet-auteursrechtvrije teksten)	☐	☐	☐	☐	☐

- Niet in bezit gekregen maar van het internet gebruikt
- Van iemand cadeau gekregen
- Van iemand gekopieerd

12 Wat vindt u van de volgende zaken over literaire e-boeken?

U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer mee oneens
 2 mee oneens
 3 neutraal
 4 mee eens
 5 zeer mee eens
 6 niets / geen mening / kan ik niet beantwoorden

1 2 3 4 5 6

- Gewone winkels bieden genoeg literaire e-boeken aan.
- Webwinkels bieden genoeg literaire e-boeken aan.
- Er zijn genoeg gratis legale (auteursrechtvrije) literaire e-boeken beschikbaar.
- Er zijn genoeg gratis illegale (niet-auteursrechtvrije) literaire e-boeken beschikbaar.
- Er zijn genoeg literaire e-boeken op internet te lezen.
- Literaire e-boeken zijn erg duur.
- Literaire e-boeken zijn erg duur vergeleken met papieren boeken.
- Als literaire e-boeken goedkoper zouden zijn, zou ik er meer kopen.
- De beveiliging op literaire e-boeken tegen het maken van kopieën is erg streng.
- Als de beveiliging soepeler zou zijn, zou ik meer literaire e-boeken kopen.
- Ik mis overzicht doordat er erg veel bestandsformaten zijn.
- Als één bestandsformaat de standaard zou worden, zou ik meer literaire e-boeken kopen.
- Ik vind het een voordeel geen tassen vol boeken meer te hoeven dragen.
- Ik vind het een voordeel niet meer naar de winkel te hoeven voor een boek.
- Ik vind het een voordeel dat literaire e-boeken meer mogelijkheden bieden, zoals zoeken in de tekst.
- Ik vind het een nadeel dat literaire e-boeken de geur en het gevoel van papier missen.
- Ik vind het een nadeel dat je literaire e-boeken niet in de boekenkast kunt zetten.
- De opmaak van literaire e-boeken is aantrekkelijk vergeleken met papieren boeken.
- In literaire e-boeken zitten veel taal- en spelfouten vergeleken met papieren boeken.

13 Hoe vaak gebruikt u de volgende apparaten voor literaire teksten van het scherm?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

	1	2	3	4	5
desktop computer	☐	☐	☐	☐	☐
laptop	☐	☐	☐	☐	☐
netbook (mini-laptop)	☐	☐	☐	☐	☐
tablet (mini-laptop zonder toetsenbord, zoals de iPad)	☐	☐	☐	☐	☐
e-reader	☐	☐	☐	☐	☐
mobiele telefoon	☐	☐	☐	☐	☐
smartphone (mobiele telefoon met groter scherm, zoals de iPhone)	☐	☐	☐	☐	☐

14 Wat vindt u van deze apparaten voor het gebruik van literaire teksten van het scherm? U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer onprettig
- 2 onprettig
- 3 neutraal
- 4 prettig
- 5 zeer prettig
- 6 niets / geen mening / niet van toepassing

	1	2	3	4	5	6
desktop computer	☐	☐	☐	☐	☐	☐
laptop	☐	☐	☐	☐	☐	☐
netbook (mini-laptop)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
tablet (mini-laptop zonder toetsenbord, zoals de iPad)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e-reader	☐	☐	☐	☐	☐	☐
mobiele telefoon	☐	☐	☐	☐	☐	☐
smartphone (mobiele telefoon met groter scherm, zoals de iPhone)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

15 Nu willen we graag wat dieper ingaan op wat u vindt van het gebruik van literaire teksten met één van deze apparaten. Kunt u de volgende stellingen beantwoorden voor het apparaat dat u het vaakst gebruikt voor het lezen van literaire teksten? U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer mee oneens
- 2 mee oneens
- 3 neutraal
- 4 mee eens
- 5 zeer mee eens

6 niets / geen mening / kan ik niet beantwoorden

Ik vul deze vraag in voor (omcirkel uw keuze): computer | laptop | netbook | tablet | e-reader | mobiele telefoon | smartphone | anders, namelijk .....

	1	2	3	4	5	6
Ik kan in iedere gewenste houding lezen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan op iedere gewenste plaats lezen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik krijg last van mijn ogen van het lezen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het beeldscherm heeft het juiste formaat om op te kunnen lezen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De letters hebben de juiste grootte om ze te kunnen lezen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan de grootte van de letters zo instellen dat ik ze kan lezen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan op het apparaat genoeg bestandsformaten gebruiken.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan genoeg teksten op het apparaat opslaan.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan snel door de tekst 'bladeren'.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan gemakkelijk van de ene naar de andere tekst surfen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan gemakkelijk aantekeningen bij de tekst maken.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik kan gemakkelijk dingen opzoeken in de tekst.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik heb de beschikking over een goed werkend woordenboek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De batterij gaat lang genoeg mee zonder hem te hoeven opladen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het apparaat vervult mijn wensen voor het gebruik van teksten.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het apparaat vervult mijn wensen voor het lezen van teksten.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

16 Welk medium heeft uw voorkeur voor de volgende zaken? U kunt kiezen tussen:

- 1 het apparaat uit vraag 15
- 2 papier
- 3 geen verschil

	1	2	3
Ik lees liever van	☐	☐	☐
Ik lees lange teksten liever van	☐	☐	☐
Ik lees korte teksten liever van	☐	☐	☐
Ik lees sneller van	☐	☐	☐
Ik lees lange teksten sneller van	☐	☐	☐
Ik lees korte teksten sneller van	☐	☐	☐
Ik kan beter lang achter elkaar door lezen van	☐	☐	☐
Ik kan me beter concentreren op het lezen van	☐	☐	☐
Ik begrijp de tekst beter bij het lezen van	☐	☐	☐
Ik kan de tekst diepgaander interpreteren bij het lezen van	☐	☐	☐
Ik ga meer op in de tekst bij het lezen van	☐	☐	☐
Ik vind het lezen ontspannender van	☐	☐	☐
Ik heb meer plezier in het lezen van	☐	☐	☐
Ik denk in de toekomst hoofdzakelijk te lezen van	☐	☐	☐

Deel 2 - Toekomst literaire teksten van het scherm

Nu willen we graag van u weten hoe u er tegenover staat om in de toekomst literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken. Als u dit al doet, en dus deel 1 volledig hebt ingevuld, kunt u dit onderdeel overslaan en verder gaan met deel 3 van de enquête.

1 Bent u van plan de komende jaren literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken?

- ja (beantwoord alleen vraag 2 tot en met 5 van dit onderdeel)
- nee (beantwoord alleen vraag 6 van dit onderdeel)

2 Op welke termijn bent u van plan literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken?

- over minder dan 1 maand
- over 1 tot 3 maanden
- over 3 tot 6 maanden
- over 6 maanden tot 1 jaar
- over meer dan 1 jaar

3 Welke soorten literaire teksten denkt u van het scherm te gaan gebruiken?

U kunt meer dan één antwoord geven.

- roman (lang verhaal, meer dan 100 pagina's)
- novelle (mini-roman, tussen de 50 en 100 pagina's)
- kort verhaal (minder dan 50 pagina's)
- gedicht
- interactief verhaal (de lezer bepaalt via hyperlinks zijn eigen route)
- verhaal met plaatjes, foto's, video en/of audio
- gedicht met bewegende woorden en/of zinnen
- gedicht met plaatjes, foto's, video en/of audio
- anders, namelijk .....

4 Welk van de volgende apparaten denkt u te gaan gebruiken voor het lezen van literaire teksten van het scherm?

U kunt meer dan één antwoord geven.

- desktop computer
- laptop
- netbook (mini-laptop)
- tablet (mini-laptop zonder toetsenbord, zoals de iPad)
- e-reader
- mobiele telefoon
- smartphone (mobiele telefoon met groter scherm, zoals de iPhone)
- anders, namelijk .....

5 Hoe belangrijk zijn de volgende redenen voor u om literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken? U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer onbelangrijk
- 2 onbelangrijk
- 3 neutraal
- 4 belangrijk
- 5 zeer belangrijk
- 6 niets / geen mening / kan ik niet beantwoorden

1 2 3 4 5 6

Het aanbod van e-readers stijgt.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
E-readers worden steeds goedkoper.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het aanbod van tablets stijgt.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tablets worden steeds goedkoper.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Er verschijnen steeds meer boeken als e-boek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
E-boeken zijn goedkoop vergeleken met papieren boeken.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lezen van het scherm wordt steeds populairder.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lezen van het scherm wordt steeds prettiger vergeleken met papier.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Literaire teksten op het scherm bieden meer mogelijkheden, zoals zoeken in de tekst.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik hoef niet meer met tassen vol boeken te slepen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik hoef niet meer naar de winkel om boeken te kopen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

6 Wanneer zou u overwegen om de komende jaren wel literaire teksten van het scherm te gaan gebruiken? U kunt meer dan één antwoord geven.

- Het aanbod van e-readers moet stijgen.
- De prijs van e-readers moet dalen.
- Het aanbod van tablets moet stijgen.
- De prijs van tablets moet dalen.
- Er moeten meer boeken als e-boek verschijnen.
- De prijs van e-boeken moet dalen.
- De beveiliging van e-boeken tegen kopiëren moet soepeler worden.
- Er moet één standaard bestandsformaat komen voor e-boeken.
- Lezen van het scherm moet populairder worden.
- Het lezen van het scherm moet prettiger worden vergeleken met papier.
- Niets; ik zou nooit een literaire tekst van het scherm lezen.
- Anders, namelijk .....
- .....
- .....

Deel 3 - Niet-literaire teksten van het scherm

Nu willen we graag een aantal zaken van u weten over het gebruik van niet-literaire teksten van het scherm.

1 Hoe vaak gebruikt u de volgende soorten teksten van het scherm? U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

	1	2	3	4	5
nieuwsbericht	☐	☐	☐	☐	☐
e-mail	☐	☐	☐	☐	☐
wiki (bijvoorbeeld Wikipedia)	☐	☐	☐	☐	☐
discussieforum	☐	☐	☐	☐	☐
recept	☐	☐	☐	☐	☐
toeristische informatie	☐	☐	☐	☐	☐
berichten op sociale netwerksites, zoals Hyves, Facebook en Twitter	☐	☐	☐	☐	☐
essay	☐	☐	☐	☐	☐

2 Wat vindt u van het gebruik van deze teksten van het scherm? U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer onprettig
- 2 onprettig
- 3 neutraal
- 4 prettig
- 5 zeer prettig
- 6 niets / geen mening / niet van toepassing

	1	2	3	4	5	6
nieuwsbericht	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e-mail	☐	☐	☐	☐	☐	☐
wiki (bijvoorbeeld Wikipedia)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
discussieforum	☐	☐	☐	☐	☐	☐
recept	☐	☐	☐	☐	☐	☐
toeristische informatie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
berichten op sociale netwerksites, zoals Hyves, Facebook en Twitter	☐	☐	☐	☐	☐	☐
essay	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Deel 4 - Literaire teksten van papier

Nu willen we graag een aantal zaken van u weten over het gebruik van literaire teksten van papier. Denk bij het invullen weer alleen aan verhaalboeken en gedichten.

1 Maakt u wel eens gebruik van een literaire tekst op papier?

- ja (ga door met vraag 2)
- nee (ga door met vraag 1 van deel 5)

2 Met welke regelmaat maakt u ongeveer gebruik van een literaire tekst op papier?

- jaarlijks
- halfjaarlijks
- maandelijks
- tweewekelijks
- wekelijks
- dagelijks

3 Ten opzichte van 5 jaar geleden is mijn gebruik van literaire teksten op papier

- gedaald
- gelijk gebleven
- gestegen

4 Hoeveel tijd besteedt u meestal per keer aan een literaire tekst op papier?

- minder dan 15 minuten
- tussen de 15 en 30 minuten
- tussen de 31 en 60 minuten
- tussen de 61 en 120 minuten
- meer dan 120 minuten

5 Hoe vaak gebruikt u een literaire tekst op papier op de volgende manieren?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

Ik lees de tekst.

1 2 3 4 5

Ik scan de tekst meer dan dat ik hem lees.

Ik scan de tekst eerst, daarna ga ik hem lezen.

Ik raadpleeg tijdens het lezen andere teksten.

Ik surf tijdens het lezen op internet.

Ik voer tijdens het lezen andere activiteiten uit.

anders, namelijk.....

.....

6 Hoe vaak gebruikt u een literaire tekst op papier met de volgende intenties?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

	1	2	3	4	5
ontspanning	☐	☐	☐	☐	☐
entertainment	☐	☐	☐	☐	☐
fantasie prikkelen	☐	☐	☐	☐	☐
kennis opdoen	☐	☐	☐	☐	☐
verdieping	☐	☐	☐	☐	☐
in mijn vrije tijd (privé gebruik)	☐	☐	☐	☐	☐
voor werk (zakelijk gebruik)	☐	☐	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐	☐

7 Hoe vaak gebruikt u de volgende soorten literaire teksten van papier?

U kunt kiezen tussen:

- 1 nooit
- 2 soms
- 3 regelmatig
- 4 vaak
- 5 heel vaak

	1	2	3	4	5
roman (lang verhaal, meer dan 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐
novelle (mini-roman, tussen de 50 en 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐
kort verhaal (minder dan 50 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht	☐	☐	☐	☐	☐
interactief verhaal (de lezer bepaalt zijn eigen route)	☐	☐	☐	☐	☐
verhaal met plaatjes en/of foto's	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht met plaatjes en/of foto's	☐	☐	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐	☐

8 Wat vindt u van het gebruik van deze soorten literaire teksten van papier?

U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer onprettig
- 2 onprettig
- 3 neutraal
- 4 prettig
- 5 zeer prettig
- 6 niets / geen mening / niet van toepassing

1 2 3 4 5 6

roman (lang verhaal, meer dan 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
novelle (mini-roman, tussen de 50 en 100 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
kort verhaal (minder dan 50 pagina's)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht	☐	☐	☐	☐	☐	☐
interactief verhaal (de lezer bepaalt zijn eigen route)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
verhaal met plaatjes en/of foto's	☐	☐	☐	☐	☐	☐
gedicht met plaatjes en/of foto's	☐	☐	☐	☐	☐	☐
anders, namelijk.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Deel 5 - Persoonlijke gegevens

1 Hoe kijkt u voor de volgende zaken tegen uzelf aan? Denk nu zowel aan literaire teksten van papier als van het scherm.

U kunt kiezen tussen:

- 1 zeer mee oneens
- 2 mee oneens
- 3 neutraal
- 4 mee eens
- 5 zeer mee eens
- 6 niets / geen mening / niet van toepassing

	1	2	3	4	5	6
Ik lees regelmatig literaire teksten.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik lees met plezier literaire teksten.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik ben vaardig in het lezen van literaire teksten.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik gebruik regelmatig apparaten met een scherm. (let op: het gaat hier niet alleen om lezen!)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik gebruik met plezier apparaten met een scherm. (let op: het gaat hier niet alleen om lezen!)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik ben vaardig in het gebruik van apparaten met een scherm. (let op: het gaat hier niet alleen om lezen!)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik ben een voorloper op het gebied van nieuwe mediatechnologie.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik ga nieuwe mediatechnologie snel na de introductie gebruiken.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik heb plezier in het gebruik van nieuwe mediatechnologie.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik ben vaardig in het gebruik van nieuwe mediatechnologie.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

2 Aan de Vrije Universiteit is momenteel een grootschalig onderzoek in voorbereiding over de manier waarop mensen literaire teksten van het scherm lezen. We zijn hiervoor op zoek naar proefpersonen, die voor hun deelname een financiële vergoeding krijgen. Bent u bereid hieraan mee te werken?

- Ja, ik doe hier graag aan mee. Mijn e-mailadres is .....
- Nee, ik wil hier niet aan meedoen.

In deze serie zijn eerder verschenen:

- Piek, Karlijn, *Zoveel lezen we (niet)*, 1995
Ven, Mascha van de, *Nieuwe media en lezen*, 2000
Kaufmann, Yolanda, *Voorlezen*, 2000
Tellegen, Saskia en M. Lampe, *Leesgedrag van vmbo-leerlingen*, 2000
Boter, Jaap, *Uitleengegevens als marketinginformatie*, 2001
Bos-Aanen, Joke, T. Sanders en L. Lentz, *Tekst, begrip en waardering*, 2001
Tellegen, Saskia, L. Alink en P. Welp, *De attractie van boek en computerspel*, 2002
Elsäcker, Willy van, *Begrijpend lezen*, 2002
Land, Jentine, et al., *Tekstbegrip en tekstwaardering op het vmbo*, 2002
Braaksma, Martine en E. Breedveld, *Het schoolvak Nederlands opnieuw onderzocht*, 2003
Guldemon, Ineke, *Emotionele betrokkenheid bij jeugdliteraire teksten*, 2003
Jager, Bernadet de, *Leesbegrip, leesplezier en de Friese taalnorm*, 2003
Verhallen, Maria, A.G. Bus en M.T. de Jong, *Elektronische boeken in de vroegschoolse educatie*, 2004
Lemaire, Christine, *Lezen doen we samen!*, 2004
Steendijk, Marjolein, *Een boekenwurm van zeven maanden door Bookstart*, 2004
With, Janetta de, *Overgangsliteratuur voor bovenbouwers?*, 2005
Schlundt Bodien, Walter en F. Nelck-da Silva Rosa, *Als jongeren lezen*, 2005
Land, Jentine, T. Sanders en H. van den Bergh, *Wat maakt een studietekst geschikt voor vmbo-leerlingen?*, 2006
Janssen, Tanja, H. Broekkamp en E. Smallegange, *De relatie tussen literatuur lezen en creatief schrijven*, 2006
Vries, Nienke de, *Lezen we nog?*, 2007
Chorus, Margriet, *Lezen graag!*, 2007
Hermans, Marianne, *Wereldliteratuur in het curriculum*, 2007
DUO Market Research, *Positie jeugdliteratuur in het voortgezet onderwijs*, 2009
Oberon, *Leesbevordering in het basisonderwijs*, 2009
Ghonem-Woets, Karen, *Elke dag boekendag!*, 2009
Ghonem-Woets, Karen, *Literaire competentie in groep 3 tot en met 8*, 2010
La Roi, Tiny, *Mijn leukste, spannendste, coolste, vetste ... boek!*, 2010
Van Berge, Maartje Johanna, *Er was eens*, 2010